

The background of the cover is a painting of a staircase. The steps are dark grey and lead upwards from the bottom left towards the top right. To the left of the stairs is a wall with a textured, layered appearance in shades of yellow, tan, and brown, suggesting aged stone or plaster. The top of the image is a plain, light grey surface.

tiszatáj
76. ÉVFOLYAM

2022. december

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

• Visegrad Fund

• •

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor
MOHAI ALETTA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu

E-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Online változat: tiszatajonline.hu

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549
Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440
További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXVI. évfolyam, 12. szám / 2022. december

Eredet és parafrázis – A Zsoltárok könyvének aktualitása

VESZPRÉMI SZILVESZTER	Zsoltárolvasás közben	3
LAPIS JÓZSEF	Beszédttöredékek a halálról (Hitbogár)	4
TERÉK ANNA	Levegő	6
MIKLYA ZSOLT	Zsoltárok hívására (Jelnyelv; Olyanok...; Álom- díszlet)	7
BORSODI L. LÁSZLÓ	Zsoltárparafrázis 0. (Szerzői jegyzet); Nem né- zni vissza (zsoltárparafrázis 6.); Éjszaka, romok (zsoltárparafrázis 74.); Eleitől fogva (zsoltárpa- rafrázis 90.); Resurrexit (zsoltárparafrázis 38.); Mint meleg kabátot (zsoltárparafrázis 86.); Kifa- kult szó (zsoltárparafrázis 18., 32.); A végső (zsoltárparafrázis 116.)	11
RUGÁSI GYULA	Siratóének Türosz királyáról (Ezékiel, 28,11–19)	21
VAJSENBK PÉTER	Az utolsó csönd	41
PETŐCZ ANDRÁS	Zsoltárparafrázis – Elfáradtam; Zsoltárparafrá- zis – A Seol kötelei; Zsoltárparafrázis – A nyug- vóhely megkeresése	42
SÁNTA MIRIÁM	Ima az átmenetiséghez	44
ANNE SEXTON	Ó, ti nyelvek (Első zsoltár; Második zsoltár; Har- madik zsoltár; Negyedik zsoltár; Ötödik zsoltár; Hatodik zsoltár; Hetedik zsoltár; Nyolcadik zsol- tár; Kilencedik zsoltár; Tizedik zsoltár (Fordí- totta: Szlukovényi Katalin)	47
SZLUKOVÉNYI KATALIN	Anne és Christopher (A vallomásos lírai én közvetlenségének kérdése Anne Sexton <i>Ó, ti nyelvek</i> című ciklusa kapcsán)	57
	„A mondhatatlan kimondásának küszöbén”, avagy „csodálatos szó- szaporítás” (Beszélgetés a zsoltárokról Lackfi Jánossal és Vörös Istvánnal)	66

VARGA ANIKÓ	„Discsérjétek az Urat! – Hát éppen lehet róla szó.” (Szöveg- és kultúraközi viszonyok Vörös István CXII. zsoltárában)	74
LACKFI JÁNOS	Az iszonyat zsoltára	83
GERGELY ÁGNES	A 71. zsoltár	87
TÓZSÉR ÁRPÁD	Variációk a 90. zsoltárhoz (Füvek, hársak, virá- gok; Kérés a Megnevezhetetlenhez)	89
MÓSER ZOLTÁN	Árva Sion	91
SOLYMOSI BÁLINT	Én kintebb vagyok, mint a kerítésen túl (felderí- tés és szuvenír)	95
BORBÍRÓ BÍBORKA	Könyörgés a tévésző Úrhoz	100
DARVASI LÁSZLÓ	A legvidámabb zsoltár, éppenséggel az Abbára hangolva	101

Illusztrációk

KONDOR ATTILA alkotásai a címlapon, a 10., 20., 40., 46., 65., 73., 88. oldalon és a belső borítón.

Diákmelléklet 187.

SZÉNÁSI ZOLTÁN A harmadik zsoltár (A *Fortissimo*, a *Zsoltár gyermekhangra* és a *Zsoltár férfihangra* kompozicionális kapcsolatáról)

„A nyilvánvaló eltérések ellenére tehát, meglátásom szerint a *Fortissimo* szorosan kötődik a zsoltáros hagyományhoz és annak értelmezéstörténetéhez. A két *Zsoltár* viszont – a címadás ellenére is – ezzel szemben viszonylag csekély intertextuális kapcsolatot létesít a dávidi zsoltárokkal, habár az öszövétségi műfajra jellemző gondolatrítmus alakzata mindkét *Zsoltár* esetében megfigyelhető.”

tiszatajonline.hu/tiszataj/diakmelleklet

Köszönjük Káldy Sárának a zsoltár-összeállítás tervezésében és kivitelezésében nyújtott segítségét!

Zsoltárolvasás közben

Végső soron olyan egyedül vagyok, Uram,
a bizonytalanságaimmal és veled, mint akinek mindegy.
Mert neked képességed van arra, hogy teremtsenek a szavaid,
és én megvallani téged, és hozzád imádkozni sem tudok.
Az én hitem csak az abszurd világ hite valami helyett,
az én szavaim abszurd szavak bármi fontos helyett,
és csak az egyikünk képes arra, hogy otthont teremtsen.
Néha kiabálni vágyom a szentségedről,
mert szent vagy! szent vagy! szent vagy!,
és olyankor nem a dallamra gondolok, hanem az érzésre,
és sírok attól, hogy tényleg létezhetsz, és létezhet a kegyelmed,
és létezhet az irgalmad, és létezhet a szentséged,
és hát milyen kicsi vagyok én, hogy egy parányi bizonyosságot várjak,
mégis vágyom rá, hogy begyere a konyhába, és megmutasd,
mert hinni benned, számomra a legnehezebb dolognak tűnik,
és tebenned örökké élni, nem veszni el, elképzelhetetlen.

LAPIS JÓZSEF

Beszédtröredékek a halálról

HITBOGÁR

Uram.
Szabadulásom eltöröl engem.
A sírban lakozom, mióta megszülettem.
De ha ott fekszem, miért kiáltok hozzád?
Miért űzi a mélység a magasságot?
Végtelen a te mélységed,
véletlen az én magasságom.

Araszolok, mint saját vakságára vak bogár.
Araszolok, mint a hitben csúszó zarándok.
Hitem a növényé, hitem a percé.
Szaggatott vagyok, mint a száraz köhögés.

Jöjj, Uram, restaurálj.
Megkoptak festékeim, elrohadtak sejtjeim.
Nem látszom színről színre,
csak mint levakolt freskó,
várakozom a józan némaságban.

Beszélek-e a sírban szeretetetről?
Hűségéről az enyészetben?
Akaratodról a kihunyásban?
Országodról a hontalanságban?
Látom-e csodáid a sötétségben?
Mindig a sírban, enyészetben, sötétségben.
Lángom már kihunyt, mire megszülettem.

Nem szakítasz el a fényedtől,
és nem szakíthatom el magad a fényedtől.
Elszakadok a fénytől.
Megismerem a sötétséget,
és a sötétség megismer engem.

Az árnyam magasztal téged,
eléd hanyatlik,
a napot dicsőíti.
Te nap vagy,
én remegő árnyék.
Találkozásunk a fényjáték illúziója.

Hitbogaram ízelt, hitbogaram rovátkolt.
Mindennap kitárom feléd a szárnyam,
kóválygok,
felperzsel a fény.
Vágyom rád,
irgalmatlan,
bátor sötétedre.

TERÉK ANNA

Levegő

Olyan vagyok, mint a kiöntött víz.
Csontjaimat szétszedték, szívem,
mint a viasz, szétfolyt bensőmben.
(Zsolt 22, 15.)

Itt állok előtted,
nem maradt semmi, ami eltakar,
kipakoltad mellkasomat,
kikapartad szavaimat.

Tégy velem, amit akarsz, uram,
nem fogom ellökni kezed.
Fejtsd le rólam a húst,
morzsold szét csontjaimat száddal,
úgyis mindenem a tied.

Hiába vergődök,
nem tudok kibújni
tenyereid közül.
Oly mindegy, hányan markolnak,
szorítják majd torkomat.
Sosem kaptam tőled
elég levegőt.

Te tenyerelsz rajtam,
szorítasz a földhöz,
tolod ki tüdőmből a levegőt,
kilapítasz, aztán hagyod,
hogy visszaszökjön belém újra.
Nem ölsz meg,
csak próbálsz,
hátha a kínzástól
messzebbre jutok.

MIKLYA ZSOLT

Zsoltárok hívására

JELNYELV

a 114. zsoltár nyomán

Mi lelt, tenger, hogy elfutottál?
Mi lelt, folyó, hogy megtorpantál?
Ti, hegyek, mit szökdeltetek, mint a kosok?
És ti, halmok, mit ugrándoztok, mint a bárányok?

Tenger fövenyén, folyóvíz hátán,
kiszáradt folyómeder sóette kövei között,
hegy oldalán lezúduló nyáj hullámain ha érkezik.
Hogyne futkosnánk?
Hogyne topognánk?
Hogyne szökdelnénk?
Hogyne ugrándoznánk?
Hogyne vágnánk tikkadt torokkal,
cserepesedő ajkakkal kövek átlényegülését
forrásvidékké, sziklák közt aláfutó patakká.
Hogyne táncolnánk nyelvfakasztó jelbeszéddel.

Igen, a jelnyelv.
Hogy különben érthetetlen.
Nippek alá tett csipketerítő.
Horgolótű tánca a bujkáló hurokkal.
Nem a nyak, hanem az ujj köré csavart jel.
Különben minden hiába. És minden érthetetlen.

Szökdécselnek a lábujjpercek,
ugrándoznak a porckorongok,
a bordakosár is szétszóródik,
csak a lábnyom pora marad meg.
De te érkezel.
Ami szét, azt összegyűjtöd,
jeltelen gödörbe belezárod,

hisz te jelek nélkül is érted,
mielőtt szólnánk, kitalálad,
panaszunkat megelőződ,
szenvedésünket újraéled.
Tömegsírba te fekszel.

OLYANOK...

a 126. zsoltár nyomán

Olyanok voltunk, mint az álmodók,
megtelt a szájunk nevetéssel.
Ahogy vízzel telnek a kiszáradt folyók,
ahogy a mag sokasodni merészel.

Olyanok lettünk, mint a kérkedők,
megtelt a szívünk büszkeséggel.
De nem kaptunk hozzá elég téridőt,
és hamar torkig lettünk az egésszel.

Olyanok vagyunk, mint a bámulók,
a világ szemünk előtt vész el.
Hány élet kell kikapcsolni a jeladót,
amit egy játékprogram vezérel?

ÁLOMDÍSZLET

Hamar leléptél.
Nem tudom, hogy kerültünk újra a darabba.
Csak ültünk a szintér peremén, és vártunk.
Nem tudom, miért voltál úgy kiakadva.
Talán a megváltó mozdulatot képzelted másképp,
nem a pódium közepén hasra esve.
Ki rendezte ezt a...? – kérdezte hiányod.
Nem gondoltál a színész-önismeretre.
Pedig az ötödik mondattól vált érdekessé a hétszó,
Éli, éli, lámá sabaktáni,
szó nélkül álltál fel, nem volt semmi céció,
csak a hiányod jelezte, jobb lenne itt megállni.
Négyen maradtunk, kettő szintén lelépett,

követtek a minden eltűnők útján.
Társam a maradásban megszólított:
Mi volt ez? Mi a...? Hogy lehet ilyen kurtán?
Torkomon akadt a szó, tátoztam csak
partra vetett halként, elcsépett biodíszlet.
Sajnáltam megváltó szerepét játszó exbarátom,
hogy szívét kitette, és az is biodísz lett.
Megakadtunk az ötödik szónál, pedig
úgy készült, hogy a hetet végigmondja.
Hová tűntél? Mióta várunk? Mikor lehelsz
új lelket a kivéreztetett pódiumra?
Hamar leléptél.
Távozóban őt sajnáltuk, nem beszélünk rólad.
Úgy maradt nyelvünk alatt a hiányod,
mint fűzfák sátra alá, kitört ágcsonkhoz
kötött csónak.

Zsoltárparafrázis 0.

(SZERZŐI JEGYZET)

Amikor igennel válaszoltam a szerkesztő felkérésére, hogy írjak önkomentárt(?), értelmező esszét(?), vallomást(?), munkabeszámolót(?) a Tiszatájban megjelenő versciklusom elé arról, hogy milyen okból és céllal írok zsoltárparafrázisokat, még nem tudtam, milyen kényes feladatra vállalkozom. Az előző mondatban sokszor ismétlődő zárójeles kérdőjelek is kellőképpen érzékeltetik: milyen problémás formát találni ahhoz a számadáshoz, önreflexióhoz arról, amit az ember költőként *elkövetett*, hogy mit miért, hogyan módolt ki műhelyében. Veszélyes vállalkozás, mert a szöveg szerzője könnyen eshet korábban megírt versei értelmezésének az eretnekségébe. Hogy ezt a veszélyt lehetőleg elkerüljem (lehet, nem sikerül), úgy is kezdhethném írásomat, mint a zsoltárokat költeményekként olvasó C. S. Lewis *A zsoltárokról* című könyvét: „Nem vagyok sem hebraista, sem szövegkritikus, sem ókortörténész, sem régész.”¹ Hozzátenném: ebben a szövegben nemcsak saját szövegeimet megítélő kritikus, de még irodalomtörténész sem kívánok lenni, akinek a műfaj történetével, az ótestamentumi *Zsoltárok könyve* vallás-, irodalom- és kultúrtörténeti jelentőségével, esztétikai értékével kellene foglalkoznia. Megtették ezt helyettem nálam sokkal szakavatottabbak.² Nyilván ha valaki alkotóként a zsoltárok regiszterében kezd beszélni, nem árt tudatában lennie annak, hogy milyen összetett történetiséggel rendelkező és gazdag (első-sorban) szöveghagyománnyal kezdeményez dialógust vallási és irodalmi vonatkozásban, nem beszélve azokról az interkulturális kapcsolatokról, amelyek a zsoltárok zenében, képzőművészetben való továbbélését, újateremtődését illetik. A folytatásban tehát – az egyszerűség kedvéért műfajilag nevezzük szerzői jegyzetnek – csupán arra szorítkozom, hogy költőként összegezzem, hogyan találkoztam a zsoltárral mint liturgikus, majd szépirodalmi műfajjal, és miért választottam megszólalási formaként úgy, hogy a zsoltárt zsoltárparafrázissá alakítottam.

A *zsoltár* szót ministráns gyermekként a római katolikus liturgia részeként a *válaszos zsoltár* szószerkezetben fedeztem fel, nem nagyon értve, hogy a kántor által énekelt versszakokra adott válaszként a híveknek miért kell többször, refrénszerűen megismételniük ugyanazt az egy-két sort. Majd következtek az egyetemi évek: ferences

¹ C. S. Lewis: *A zsoltárokról*, Harmat, Budapest, 2013, fordította Fögler László, 5.

² Lewis könyvén kívül a zsoltárról és a *Zsoltárok könyvéről* született gazdag szakirodalomból néhány cím a teljesség igénye nélkül: Sík Sándor: *Zsoltárok könyve*, Szent István Társulat, 1960; Dr. Pálfi Miklós: *A Zsoltárok könyve. Válogatott zsoltárok magyarázata*, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1964; Farkasfalvy Dénes: *Zsoltároskönyv*, Prugg Verlag, Eisenstadt, 1975; Dr. Tóth Kálmán: *Zsoltáraink gyökerei*, Theologiai Szemle, 1991. 34. évf. 1. sz., 25–29.; Gyökössy Endre: *A zsoltárok csodálatos világa*, Szent Gellért Kiadó és Nyomda, 2006; Pomogáts Béla: *Magyar zsoltárhagyomány*, Erdélyi Toll, 2015. 7. évf. 3. sz., 3–17. (<https://mnyknt.hu/2014/12/07/magyar-zsoltarhagyomany/>); Pecsuk Ottó – Kiss B. Zsuzsanna (szerk.): *Csontjaimba rekesztett tűz. Vallomások a Bibliáról*, Magyarországi Református Egyház Kalvin János Kiadója, Budapest, 2019 stb.

szerzeteseket láthattam-hallgathattam zsolozsmázni reggel és este a szeged–alsóvárosi ferences templomban, ahogy válaszolva az Úr szüntelen és kitartó imára való fel szólítására (Lk 18,1; 21,36), közös imaórával szentelték meg a napot. Csíksomlyón a húsvétot megelőző nagyhéten barátaimmal már be is kapcsolódhattam a szintén ferencesek által imádkozott lamentációba, Jeremiás siralmai pedig – ha nem is jelentettek katartikus élményt – egyszerre töltöttek el pesszimizmussal és reménnyel. Felnőttként tehát más jelentést kapott a zsoltár. Ami korábban monotonnak tűnt, s ezért unalmas volt, az a tudatosabb olvasás-éneklés folyamatában a lélek önmagával való szembenezésének, a bűnös emberi természettel való számvetésnek, az emberi élet kétségbeejtő végessége szemlélésének és az irgalmas Atya megváltó irgalmába vetett hit elmélyítésének vált a lehetőségévé.

Az út, a folyamat azonban, amely ehhez a summásan megfogalmazott felismeréshez vezetett, mégsem volt ilyen egyszerű és egysíkú. A gyermekkoromtól adott valóság környezet, tehát a hit közösségi megnyilvánulásának és kinyilvánításának alkalmi mint létmód akár problémamentessé, egyértelművé is tehetné volna önmagamhoz, az emberekhez, a világhoz, az Istenhez való viszonyomat, amelyben a zsoltározás is egy a többi rítus közül, anélkül hogy a mélyre mennék.

Csakhogynem közben történt velem egyéb is. Az otthon és a ferencesek alakította/biztosította vallási-hétközi bensőségességet, biztonságérzetet meg-megrendítette egy-egy tragédia, drámai élethelyzet vagy felismerés, az eleve adottat megkérdőjelezte lázadó szellemem, elbizonytalanították olvasói élményeim, az a társadalmi-szellemi környezet, amely gondolkodó, tehát kételkedő emberré nevelt – végső soron az az értelmiségi attitűd, amely kinyilatkoztatás helyett a többnézőpontúság relativizmusának elsődlegességét vallja. A középiskolában, az egyetemi tanulmányok során olvasott irodalomban is találkoztam a *zsoltár* és az *Isten* szóval, de másként, más beágyazottságban, hangszerelésben és tulajdonságokkal felruházva, mint ahogyan azt korábban tapasztaltam. Nem olyan istenélménnyel, ami nekem neveltetésemnél fogva eleve adott volt, amiért nem kellett megküzdenem, s amit valahogy gyakran nem is éreztem eléggé magaménak, vagy sokszor úgy éreztem, talán nem is az enyém, hanem valami mással. Nem mennék bele annak a bonyolult kérdésnek a taglalásába, hogy válhat-e az irodalom a hit keresésének és legalább részleges megtalálásának a közegévé, hogy lehet-e a vers ima, a szent megtalálásának *eszköze* (bár ezt az *eszközjellet* eleve nem szeretem), és fordítva, a szent szöveg miként olvasható irodalomként. Egy valamiről azonban talán meggyőzni látszanak az elmúlt évtizedek versolvasói tapasztalatai: hogy bizonyos lírai életművek, alkotások – s itt elsősorban a XX–XXI. századi létösszegező, számvető, istenkereső költészetekre gondolok (a teljesség igénye nélkül: Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, József Attila, Dsida Jenő, Pilinszky János, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Petri György, Baka István műveire) – képesek olyan gyötrő és katartikus gondolatokat, kérdéseket szülni a befogadóban, amelyekkel ébren tartják a figyelmét, az igényét a túli iránt, amelyek által a szent felé terelik, a rejtőzködő vagy hiánya által létező vagy nem létező Isten közelében tartják a keresőt. Katarzisznak és úton levésnek/hitkeresésnek, esztétikainak és hitbélinek ezt az együttállását fent nevezett és más költők verseiben is sokkal hitelesebbnek észleltem, éreztem, s váltam megszólítottá, mint bármikor korábban más formában. S érdekes módon ez az olvasói tapasztalat vezetett aztán vissza a líraként és szent opusként egyaránt olvasható *Zsoltárok könyvéhez*.

Hívóként soha nem olvastam el elejétől a végéig. Hívó-keresőként és költőként viszont igen. Azzal kezdtem az előző bekezdést, hogy: „Csakhogy közben történt velem egyéb is.” És megint történt egyéb is. Megsértődtem a világra, és én is megsértettem a világot, egyéni és közösségi vonatkozásban egyaránt. Édesapám lassú hanyatlása során, majd halála folytán megsértődtem a rejtőzködő Istenre, perbe szálltam vele. Írtam jó néhány verset, de úgy gondoltam, ez kevés. Formát, költői hagyományt kell találnom sértődésemnek, a perlekedésnek, büntudatomnak és bűnbánatomnak, a létösszegezésnek, a magammal, másokkal és Istennel való számvetésnek. József Attila *Csendes téli zsoltárának* istenkereső polemizálása, „intellektuális istenkeresése”,³ Kész a leltár című versének ironikus számvetése, Baka István *Zsoltárának* a hivatalnok Istennel perlekedő hangja, Petri György blaszfémiaig elmenő költői regisztere vagy Lövétei Lázár László Szenczi Molnár Albert *90. zsoltárát* és József Attila *Kész a leltárát* is idéző *Magánzsoltárának* önironikus költői magatartása (hogy csak tetszőlegesen említsek néhány példát) visszatereltek a gyökerekhez. Arra lettem kíváncsi, hogy a *Zsoltárok könyve* darabjai túl azon, hogy az archaikus vallásos kultúra rekvizitumai, miként működnek irodalmi alkotásokként, de főleg olyan érvényes világértelmezéseként, amelyekkel dialógust kezdeményezve megteremthetem – mert/ha inspirálja – a saját költői világomat.

És ekkor kezdődött az olvasás. Módszere a lassú olvasás: képenként, szószervekenként, soronként, szövegenként, oda-vissza lépegetve az egyes zsoltárok között. Ezekből az újbóli és újbóli találkozásokból születtek a zsoltárparafrázisok, eddig (2022. szeptember 1.) több mint harminc vers több mint negyven zsoltárhivatkozással. Ebben nincsenek benne azok a szövegek, amelyeknek mottója egy-egy zsoltáridézet, vagy csak atmoszférájában, dikciójában hozza a zsoltárok világát. Bár ki tudja, egyszer valaki(k) kideríti(k), hogy azok is a parafrázisokhoz sorolhatók.

Ezen a ponton talán magyarázatra szorul a *zsoltárparafrázis* fogalma, amely alcímként minden vers címe alatt megjelenik a hivatkozott zsoltár(ok) számával együtt. A parafrázis talán érzékelteti a *Zsoltárok könyve* iránt tanúsított tiszteletet, mely nemcsak annak időbeli elsőbbségét, hagyomány jellegét konstatálja, hanem azt is sugallja, hogy mint irodalmi mű esztétikai értelemben fölötte áll a most születő szövegeknek, amelyek szakrális vonatkozásban sem kívánnak új „Zsoltárok könyvé”-t alkotni. Ezek a versek, ha meg is idézik XX–XXI. századi zsoltárrokonait, megmarad azoktól való elválasztottságuk, mert nem egy-egy teljes zsoltár átfogalmazásai, átíratok. A bibliai könyvvel való viszonyuk is azért tekinthető közvetettnek, mert nem a hivatkozott zsoltár teljes költői világát értelmezik, írják át, ráadásul vannak olyan zsoltárparafrázisok, amelyek több zsoltárt megidéznak (kettőt, hármat is). A parafrázis a megidézés módjára hívja fel a figyelmet: a *saját mondandó* gyakran csak egy kép, kép- vagy gondolatföredék, egy gondolatritmus vagy más alakzat révén kapcsolódik az adott zsoltárhoz, netán a zsoltár versvilágának egy (akár mellékesnek tűnő) szegmense került be átírva a *saját* szövegbe, vagy többszörös áttételeken keresztül íródik egymásba a zsoltáros hangja és – nevezzük jobb híján ismét – a *saját* szólam. Persze a parafrázisnak ebből a költői eljárásából egyéb is következne. (Na, itt, lehet, már az értelmezés eretnekségének bűnébe esek. Amennyiben az alkotói szándékokról beszélek, hátha mégis megmenekülök az égetéstől!) A parafrázisnak a hozzámódás, körül- és átírás, átfogalmazás, töredékes/tartalmi idézés értelmében való használata a zsoltárokhoz

³ Pomogáts Béla: *i. m.*

való viszonyulás költői szabadságát biztosítja. Megengedi a költői szubjektum értékrendje, érdeklődése, nyelvi lehetőségei és ambíciói szerinti választást, hogy mely szövegekre ír rá, melyekből vesz át, azokból mit, mennyit hogyan. A költőt nem köti semmiféle rajta kívül álló vallási szabály, csak hitbéli meggyőződése, csak esztétikai ízlése, ars poeticája irányítja abban a folyamatban, amit befogadó és szöveg dialógusának nevezünk. Ez a poétikai eljárás ugyanakkor jelzi az Istenhez, a világhoz, végső soron a nyelvhez való viszonyt is. Miközben a zsoltár műfajához mint megkerülhetetlen hagyományhoz viszonyul, úgy szerez neki érvényt, s úgy válik világértelmezéssé, hogy mint a múlt egyik lírai kódját felbontja, töredékessé teszi. S ezen a ponton a nyelvi kérdés, az irodalmi szempont hitbéli kérdéssé is válik. A zsoltároshoz képest – hiszen annyi minden történt bennem, a társadalomban, a történelemben, az irodalomban, a filozófiában, a pszichológiában, vagyis a gondolkodásban, a nyelvben – a ma költőjeként már nem hihetek én sem (oly sokakhoz hasonlóan) a nyelv világteremtő erejében abban az értelemben, hogy ember és világ, ember és Isten viszonya leképezhető, elbeszélhető, s nem hiszek e viszony problémamentes kapcsolatként való leírhatóságában sem. Csak a nyelv utalásos jellegében, töredékekben, átiratokban való működésében remélek, s hogy ennek révén a nyelv réseiben talán megszólíthatom önmagam, a másikat (a kedvest, az álszentet, a csalót stb.), és talán megsejthető az, aki van, de aki rejtőzködik, akihez lehet szólni (de nem vagy ritkán lehet néven nevezni – ez is a töredékjelleg, a nyelv, egyben Isten hallgatásának a része), de nem biztos, megvált. Az *Árvulás* (zsoltárparafrázis 29.) című versemben ez áll: „szavaid magamra hagynak magammal”. Az itt közlésre kerülő *Resurrexit*-ben (zsoltárparafrázis 38.) pedig ez olvasható: „Mert tőled távol nincs távolabb”. Nos, éppen ez a kettősség érzékelteti leginkább a zsoltárparafrázisaim és a *Zsoltárok könyve* közötti ambivalens kapcsolatot, a köztem és Isten, a köztem és embertársaim között fennálló kapcsolat problematikus voltát. Amennyiben ugyanis a *Zsoltárok könyve* „az egyetlen olyan része a Bibliának, ahol az ember szól az Istenhez, nem pedig Isten az emberhez”, tehát „Isten és ember dialógusának a könyve”,⁴ akkor a bibliai szöveg lehetővé teszi, mintegy legitimálja emberi-költői megszólalásomat, hogy zsoltárosan pereljek magammal, ellenségeimmel, Istennel, halállal, de mégsem válik a hang a zsoltáros bizakodó, átkozódó, dicsérő s még ki tudja milyen imájává, mert nem jön létre dialógus, mint ahogy Isten dicsérete sem szólal meg ezekben a versekben. A zsoltárparafrázisok monológja pedig arra elég – de lehet, ez a legtöbb a kételkedőnek, az úton levőnek, amit elérhet –, hogy igazságkeresésével, kimondásával, számonkérésével, bűntudatával, bűnbánatával, gyötrelmeivel mégiscsak a rejtőzködő szent felé tartson, őt keresse, nyelv által a nyelven túlit, vagy legalább vágyakozzék rá, hol a kétségbeesés drámájával, hol a kiküzdött hit által, mint a szenvedő Jób, vagy mint Jeremiás a siralmakban, akinek a hangja, úgy érzem, már másként szól az utóbbi évek feltámadásvárásai idején bennem, jelentsen bármit is ez a „más”.

⁴ Gyökössy Endre: *i. m.* 5.

Nem nézni vissza

(ZSOLTÁRPARAFRÁZIS 6.)

Azt mondják, jön idő, hogy jelentése lesz
minden szónak, pillantásnak, mozdulatnak,
az asztalon hagyott kenyérnek, gyümölcsnek,
a félig nyitott ajtónak, félbemaradt ölelésnek.
Mondják, jön idő, amikor értelmet nyer
minden botlás és elhallgatott bocsánatkérés,
a másnak érkezett csomag felbontása,
a kihallgatott beszélgetés és az újraírt vers.
Mondják, jön idő, amikor jobb lesz megállni
és nem nézni vissza a városra, hol addig éltünk,
csak kezünkbe temetni az arcunkat és hagyni:
verje az eső kerítésen remegő árnyékunkat.

Éjszaka, romok

(ZSOLTÁRPARAFRÁZIS 74.)

Hívatlanul érkeztek, sokáig maradtak,
hiába jeleztem óvatosan, késő van, éjfél,
most már én is szívesen aludnék,
tovább énekeltek, duhajkodtak hajnalig,
vedelték a bort, mindent felzabáltak,
előbb egymásnak, majd nekem estek,
taszigáltak, azt mondták, dögljek meg,
nem is vagyok jó házigazda, menjek haza,
mert ők vannak otthon, ez a ház az övék,
átkozódtak, káromkodtak, és elkezdtek
földhöz, majd falhoz vágni a poharakat,
egyikük meggyújtotta a függőnyt, valaki
az ajtózárat szakította ki, betörte az ablakot,
a könyveket, lemezeket szétdobálták,
a maradék parfümöt magukra locsolták,
törülközőimbe törölték rossz arcukat,
s végre reggel felé, cipőik nyomát a szőnyegen
hagyva, izzadtan, ingesen, félig meztelenül
elbotladoztak-andalogtak, de az utcáról

még azt ordították vissza, hogy soha többé
nem jönnek hozzám, engem nem ismernek,
s különben is, a kulcsot magukkal vitték.
Visszamegyek a házba, hallgat minden.
Az asztalom, az ágyam ugyanott van,
akár a kert fái és a távolban a hegyek.
Kávét főzök, „szívem első gondolata...”
Egy régi fotóról nagyapám néz rám,
s az éjszaka romjai máshová kerülnek.
Arcomon mégis hideg érintés a reggel.

Eleitől fogva

(ZSOLTÁRPARAFRÁZIS 90.)

„hanem ahogy én ahogy
Én akarom én akarom Uram”
(Baka István)

Ne ébressz fel az éjszaka közepén,
hagyd végigálmodnom, mi elkezdődött,
s ne kelljen máris az új napra gondolnom.
Engedd, hogy átjárjon a reggeli víz,
és tudjam hosszan nézni magam a tükörben.
Ha beszélnek hozzám, adj nekem csendet,
azt mondhasak nekik, amit én akarok,
ne viseljem el azt, akihez nincs kedvem,
s ne irgalmaskodjon, akihez nincs közöm.
Add, vad legyek, hangos, mint a gyermek,
sírhasak vagy játsszak, ha épp úgy alakul,
letéphessem maszkját tártüfföknek,
de ne higgyem, hogy egyszer megjavulnak.
S ha végül egyedül maradok, megfáradva,
ne terelj a nyájhoz, velem külön törődj,
vágyaktól, tervektől, hiúságtól kímélj,
ne tedd a vállamra, ami már nem enyém,
s ne fizessek azért, ami nem birtokom.
Hívj inkább magadhoz, fogadj asztalodhoz,
lehessek vendéged, legalább egy órát,
s ha majd múlik az is, percek után percek,
nem kérem, feloldozz, marasztalj vagy elküldj,
engedd, hogy ne legyek, s hihessem: mindig vagy.

Resurrexit

(ZSOLTÁRPARAFRÁZIS 38.)

„Reméltelen mindeneknél életem,
Látván veszttem, örül sok ellenségem,
Csóválván fejeket, csúfolnak éngem,
Barátim is mind idegenek tőlem.”

(Balassi Bálint)

Hallgatásoddal ne fenyegezz,
rejtőzködéseddel ne büntess!
Kolera, szifilisz engem kerüljön,
belém ne üljön lepra, pestis,
csontjaimat ne gyötörd meg!
Engedd, tüdőm levegőhöz jusson,
látásomat ne rontsd tovább,
fülem hallását ne tompítsd!
Enyhítsd agyvelőm löktetését,
szívem ritmusát te szabályozd,
s ne tórd, hogy meggörnyedjek!
Sebeim mérgét hagyd távozni,
ágyékom gyulladását szüntesd,
ami eltörött, te rakd össze!
Lábam járását ne ritkítsd,
kezem mozgását te irányítsd,
s kiálts rám, ha rosszat szólok!
Mert tőled távol nincs távolabb:
barátaim elfordultak,
rokonaim mind meghaltak,
szomszédaim máshol laknak,
vendégeim messze járnak,
kurvák, latrok kikacagnak.
Bőröm szürke, fényem apad,
elhagy a szó, elhagy a hang.
Engedj kétméternyi mélyre,
csak hogy téged meglássalak!

Mint meleg kabátot

(ZSOLTÁRPARAFRÁZIS 86.)

Hogy rám adtad, mint meleg kabátot,
s hogy te adtad rám, talán szerethetél,
de az azóta eltelt fél évszázad alatt
annyi foltot ejtettem rajta, annyi helyen
kilyukadt, oly sokszor kellett összevarrnom
minden egyes szakadást, hogy attól félek:
csalódtál bennem, vagy haragszol rám,
csak hagyod, hogy elhiggyem naponta,
nem vagyok kéjenc, nem vagyok gyilkos,
hogy nekem mindent szabad. Vagy mégsem?
Mi lenne, ha egy napon bekopognál hozzám?
Mi lenne, ha egyszer leülnél mellém?
Egy bizonyos: nem szólnék semmit,
csak hozzád bújnék, ha megengednéd.
Vagy rongyaimmal takaróznék, mert fázom.
És nincs semmim, amit visszaadhatnék neked.

Kifakult szó

(ZSOLTÁRPARAFRÁZIS 18., 32.)

Lassan a fél évszázadot közelítem,
tehát nem haltam meg fiatalon.
Tapasztalatlanságra nincs mentség,
mit elpuskáztam, helyrehozhatatlan.
Bánkódni, önérzeteskedni nem elegáns,
szomorkodni, szenvedni nevetséges.
Türelmetlennek lenni nincs okom,
ami lassul, egyszer úgyis utolér.
Akiben csalódtam, ahhoz nem térek vissza,
és nem akarom, hogy mindenki szeressen.
Aki még haragszik, nem győzőm meg,
de nem bántom, akik bántalmaztak.
S ha újra sértegetne a régi csürhe,
emelem poharam, vagy legyintek.
A félelemnek nem hódolok többé,

nyitva hagyok éjszakára ajtót, ablakot.
És aki jön majd, mindent megtalál:
mert akkorra kifakult szó lesz a halál.

A végső

(ZSOLTÁRPARAFRÁZIS 116.)

Minden összetört pohár,
minden leejtett tányér,
minden nyitva felejtett kapu,
minden félreértett tekintet,
minden elrontott érintés,
minden félbehagyott simogatás,
minden földbe ásott mosoly,
minden elfojtott ölelés,
minden fennakadt csók,
minden falra mázolt sírás,
minden fel nem vett árnyék,
minden eltaposott mozdulat,
minden fogásra akasztott nappal
és minden félrecsúszott álom
egyszer körülvesz, beléd költözik,
arcod ráncos lesz, bőröd sebes,
szemed, hajad színtelen,
kezed, lábad megmered,
minden nehéz lesz, utolsó,
nem hajol föled senki,
nem ér utol a szó.

Siratóének Türosz királyáról

(EZÉKIEL, 28,11–19)

„A kövekből nagy tüzet csiholtam, és a tűzből testetlen sereget és a csillagok seregét, és kérubokat, szeráfokat és ófanokat alkottam, és mindezeket a tűzből csiholtam.”

(II. Hénokh, 29,1–3)¹

1.

Jóllehet Ezékiel életművének és a fent idézett *Hénokh*-corpus szövegeinek keletkezési idejét feltehetőleg évszázadok választják el egymástól, mind a két irodalmi hagyományt ugyanaz a „pneumatikus tűz” táplálja; az a tűz, amely a bibliai próféták jövődöléseiben lobban fel először, majd a fogság utáni korban tovaterjed az apokaliptika világára is. A prófétai látomások, a megidézett katasztrófák felvillanó képei – a későbbi időszakok értelmezői hagyományát figyelembe véve is – ebben az utóbbi közegeben néha otthonra lelnek, néha viszont éppen ellenkezőleg, elutasításra találnak, ily módon azóta is a beteljesülést sejtető kedvező „történelmi pillanatra” várnak.²

A Nippur közeli Tell-Abibban (Tel Aviv) élő Ezékiel szülőhazájától távol írja le azokat a látomásokat, a Biblia Istene által inspirált víziókat, amelyek a korabeli Jeruzsálem, Júda, a környező kis országok, végül pedig a nagy birodalmak sorsát tárják fel. Érdekes módon e fenyegető jövődölések között a próféta különös figyelmet szentel a föníciai kereskedőváros Türosz majdani, s Nabu-kudurri-uszur hadjárata során ténylegesen is bekövetkező összeomlásának.³ S ami talán még szembeötlőbb, a 26,17–28,19 közötti szövegszakaszban összesen négy olyan sajátos műfajú sirató éneket, avagy gyászdalt, úgynevezett *qinát* olvashatunk, amelyek mind az akkor még virágzó, de a próféta szemében már szellemileg halott szigetváros⁴ jövője felől rendelkeznek. A *qiná* jól ismert műfaj a héber Bibliában, a Tanakhban – a legszembetűnőket talán Dávid szerezte és „énekelte el” Saul, Jónátán, Abnér halálakor (II.Sám. 1,19–27; 3,33skk); ilyen, jobbra három plusz két ütemű költeményeket találhatunk Jesajánál, Ámósznál

¹ II. *Hénokh*, 29,1–3 = *Hénokh könyvei*. Szerk. Fröhlich Ida – Dobos Károly, PPKE, BTK, Piliscsaba, 2009. A „Szláv Hénokh”, ford. Hollós Attila. 205.

² A fogság utáni prófétákat követő korszak – keresztény teológiai szempontból: az „intertestamentális kor” – apokaliptikus irodalma jól láthatóan a megszűnő prófécák „helyén” sarjad.

³ Nabu-kudurri-uszur 13 évig ostromolta a várost, sikertelenül, már ami a szigeten fekvő bekerített területet illeti. A szárazföldi területekre mindez nem vonatkozik. A harcok – feltehetőleg – III. Es-Baál i. e. 591–573. uralkodásának idejére eshetnek.

⁴ Nagy Sándor i. e. 332-ben korabeli mérnöki bravúr segítségével foglalta el Türoszt; a make-dónok ugyanis mesterséges földnyelvet építettek a város és a szárazföld közé.

vagy Jeremiás *Siralmaiban* is –, ám miféle gyászének az, ahol a halottat egy másik jelenben siratják el? Ott, ahol várnak rá. A próféciával elegyedő qíná tehát egyfajta történetfilozófiai kenotáfium, amely félelmet, megrendülést kelthet ugyan, de bizonyosságot aligha ad. Mindenesetre a kórusban előadott qíná – a 26., illetve a 27. fejezetben két ilyen kórus is megszólal, az egyik „a tenger összes fejedelméé” (kol neszié hajam), a másik pedig a hajós népe – félelmetes hatást kelthetett; számos ókori közel-keleti példa alapján tudjuk, hogy az ilyesfajta tömeges siratás dramaturgiáját a misztériumvallások szabták meg. Éppen azért az ezékieli gyászdal valódi „szövegkörnyezete” gyanánt aligha elégséges valamiféle papírízű költeményre gondolni.

Fönícia s benne Türosz (héberül *Cór*, a szó szinte minden sémi nyelven „sziklát” jelent)⁵ meglehetősen ambivalens szerepet tölt be Izrael és Júda fogság előtti történetében; közismert Hiram és Salamon szövetsége, a midrásokban megörökített közös templomépítő tevékenysége, mint ahogyan közismert a szidóni uralkodó, Etbaál⁶ leányának Jezábelnek a felforgató tevékenysége is Aháb idején, Szamáriában. Mindent egybevetve aligha kétséges, hogy Ezékiel a föníciai Baál-kultusz(ok) szülőhazáját és terjesztőjét látja Türoszban; szerinte ezért sújtja majd a várost a Biblia Istenének pusztító haragja. Ám a kézzelfogható történelmi analógiák nem kínálnak megnyugtató magyarázatot Türosz különleges szerepére az ezékieli corpusban. Noha a város neve más prófétáknál (Jesája, Jeremiás, Jóel, Ámós, Zakariás) is felbukkan, szerepe semmiképpen sem hasonlítható a szomszédos ősellenségek, Moáb, Edóm vagy a filiszteus városállamok szerepéhez. Magyarázatot vagy legalábbis részleges magyarázatot – véleményem szerint – az ókori, illetve a kései antik értelmezői hagyomány kínálhat, egészen pontosan a zsidó, illetve az ókeresztény kommentárok radikálisan elváló útjai.

A 28,11–19 szövegszakasz (egyik lehetséges) nyers fordítása így hangzik:

(11) És akkor az Úr igéje jött hozzám, mondván:

(12) Ember fia, tarts siratóéneket Türosz királya fölött, és mondd meg neki: Így szól az Úr, az Isten: te vagy a tökéletesség pecsétnyomója, tele bölcsességgel és tökéletes szépségű.

(13) Édenben, isten kertjében voltál, mindenféle drágakő volt a boltozatod (takaród): rubint, topázt, gyémánt, krizolit, ónix, jáspis, karbunkulus, smaragd és arany, a domború felületek és mélyedések kidolgozva rajtad, teremtesed napján már elkészültek.

(14) Te kerúb voltál, kiterjesztett szárnyú, azzá tettelek; Isten szent hegyén voltál, tüzes kövek között jártál-keltél,

(15) Kifogástalan voltál útjaidon, teremtesed napjától fogva, míg nem romlottság találtatott benned.

(16) Nagyarányú kereskedéseid folytán belsőd megtelt erőszakkal, és vétkeztél; megszentégtelenítve [eltávolítottalak] az Isten hegyéről, és elveszejtettelek kiterjesztett szárnyú kerúb a tüzes kövek közül.

(17) Felfuvalkodott szíved szépséged miatt, tönkretetted bölcsességedet ragyogással, földre vetettelek, királyok elé adtalak, látványosságul mindazoknak, akik bámulnak téged.

⁵ A város mai arab neve, a *Sór* szintén „sziklát” jelent.

⁶ I. Es-Baál (Ito-Baál) türoszi uralkodó, aki néha szidóni királyként fordul elő (i. e. 878–847) például az I. Kir. 16,31-ben Jezábel „bat-etbaál melek cidonim-ként, azaz „Etbaálnak, a szidóniak királya leányaként” szerepel.

(18) Bűneid sokasága folytán, jogtalan kereskedéseid miatt megszenteltségtelenítetted szentélyeidet, tüzet támasztottam bensődből, ez emésztett meg téged, elhamvasztottalak a téged bámulók szeme láttára.

(19) Mindahányan, akik csak ismernek a népek között, megborznak miattad, rémület tárgyává lettél, és nem létezel többé örökké.

Az idézett bibliai szöveggel kapcsolatban mind az ókori kommentátorok, mind pedig a modern filológusok kíváncsiságát az a kérdés keltette-kelti fel, hogy ki is az a titokzatos lény, akit Ezékiel *Türosz királyának* (melek cór) nevez, s mit jelenthet pontosan a záró átokformula, a lefordíthatatlan héber szójáték: *veénká ad-ólám*, „és nemléted örökkévaló”? Pusztán költői sztereotípiát, avagy valami egyebet, különös tekintettel arra, hogy a nemlét örökkévalóságát – számunkra hátborzongatóan fennkölt értelemben – elsősorban a középbirodalmi Egyiptom ezoterikus túlvilági kalauzai kínálták fel a halott múlhatatlan lelkének.⁷ Aligha lehet kétségünk efelől, hogy Türosz királyának a próféta nem ilyesfajta sorsot szán.

2.

Nem könnyíti meg az értelmező dolgát, hogy a 28. fejezet elején (1–10) egy másik, nem kevésbé talányos prófécia is elhangzik, „Türosz fejedelmének” (linegid cor)⁸ címezve; ez a versrészt azonban műfaji megjelölését illetően nem *qíná*, hanem *dávár* (ige, szózat). Az értelmezői hagyomány nem mindig tesz különbséget a két méltóságnév között; a *Septuaginta* például mind a *melek*, mind pedig a *nágid* (fejedelem, vezér) szót *arkhónak* fordítja, míg a Vulgata másként jár el: a „dic principi Tyri”, illetve a „leva planctum super regem Tyri” felszólítás szerepel a latin szövegben. Amennyiben tehát a *király* és a *fejedelem* titulus – miként jó okunk van feltételezni – két különböző személyt jelöl, akkor a 27. és 28. fejezetben megörökített próféciaikat övező homály csak tovább nő.

Az exegetikai félhomály persze logikusan következhet abból is, hogy a Türosz siratásával kapcsolatos versek sohasem kerültek annyira az utókor érdeklődésének homlokterébe, mint például a zsidó misztikus irodalmat döntően befolyásoló 1. fejezetben található *Merkaba* (trónszékér)-látomás, vagy a 37. fejezet nagy eszkatológikus víziója a *Csontok völgyéről*, illetve az *Ezékieli szentély* akkurátusan pontos leírása. Abban azonban valamennyi interpretáció megegyezik, hogy a 28, 11–19. szövegszakasz címzettje valamiféle emberfeletti lény. Az ókeresztény kor exegetikai hagyománya mindenesetre ezt a felfogást képviseli, sőt élezi ki a végletekig.

A talmudi tradíció kétféle megoldást is kínál: az egyik *Ádám Risón* (az Első Ember), a másik pedig Hírám, a X. századi türoszi uralkodó személyével kapcsolatos. Az már az első pillanatra is nyilvánvaló, hogy Hírám mint történeti figura tökéletesen idegen az i. e. VI. század eleji történeti kontextusban, vagyis az ezékieli próféciaák születésének idején; legendás alakja a midrások világában válik emberfelettivé. Életideje nemcsak hogy megközelíti az özönvíz előtt élt pátriárkákét, elsősorban is Ádámét, hanem meg is haladja azt. Hírám ugyanis – szemben Ádámmal – nem mond le a számára

⁷ A legismertebb példák: „Halottak könyve”, „Órák könyve”, „Kapuk könyve” stb.

⁸ Apróságnak tűnhet, de a 28. fejezet 2. versében *Cór* városnév az úgynevezett hólem gadól nélkül, rövid *o*-val szerepel, míg másutt – így a 28,12-ben is – wawval, vagyis hosszú *ó*-val.

eredendően kimért ezer évből (Dávid javára) hetvenről, ily módon túléli a matuzsálemi életkort is, ahogyan erről a középkori midrás, a *Jalkut Simoni* tudósít.⁹ Sőt, a szóbanforgó gyűjtemény azt állítja, hogy Híram – jutalmul – élve nyert bebocsátást a Paradicsomba, ám a korábbi hagyomány ennek éppen az ellenkezőjét állítja; *Genesis Rabbá*-ban azt olvassuk, hogy a türoszi uralkodó sohasem járt az Édenkertben.¹⁰ Márpedig ha sohasem járt, akkor hogyan sétálgathatott az Isten hegyén lévő tízes kövek között?

Tekintettel arra, hogy a Híram-legenda későbbi hagyományra támaszkodik, valószínűbbnek tűnik, hogy az ezékieli szövegszakasz inkább vonatkoztatható Ádám alakjára. A Kairói Geniza Ezékielt magyarázó haftarái között szerepel Türosz királyával kapcsolatban: „hén haÁdám biJehezqél” (Íme az Ember Ezékielnél)¹¹, s ez az álláspont másutt is nyomon követhető. A feltehetőleg a kései antikvitás idején összeállított aggádikus kommentárgyűjtemény, az *Ecclesiastes (Qóheleth) Rabbá* a *Prédikátor* 8,1-hez fűzött megjegyzései közt ez áll: „Kérdés: »Ki olyan, mint a bölcs ember?» (mikehehákám) Ez az Első Ember (Ádám haRisón), akire nézve írva áll: Te voltál a tökéletesség pecsétnyomója. (Ez. 28,12), »És ki ismeri/tudja a dolgok magyarázatát?» Az, aki megmagyarázza valamennyi dolog nevét.”¹² Amennyiben tehát az idézett kompiáció az ádámi bölcsességet (hokhmá) és az ezékieli hasonlatot, a *tökéletesség pecsétnyomójáról* (hótém taknit) ugyanarról a logikai töről eredezteteti, akkor már – egyfajta szillogisztikus következtetés formájában – könnyen eljutunk ahhoz a *tökéletes bölcsességhez*, amely a *Qóheleth Rabbá* szövege alapján a *névadás* mozzanatában mutatkozik meg. Az igazán bölcs ember az, aki képes (megfelelő) nevet adni a dolgoknak, miként Ádám a Paradicsomban. Ádám ilyesfajta tökéletes tudásához kapcsolódik az a legenda, miszerint az Örökkévaló először az angyalokat kérte meg arra, hogy az állatoknak nevet adjanak, csak miután próbálkozásuk sikertelennek bizonyult, hárult a feladat az Első Emberre.¹³ Az V. század táján összeállított aggádikus midrásgyűjtemény, a *Pesikta de Rabbi Kaháná* – a *Prédikátor könyve* 8,1b szövegének, „az ember bölcsessége ragyogóvá teszi az arcát” – magyarázatképpen hozzáfűzi: Ádám bűnbeesésekor a Nap elhomályosult, fénye haloványabb volt, mint addig.¹⁴ Ezt a kozmikus katasztrófát az ember szolgálatára rendelt természet szenvedte el, a bűnös emberpár viszont – akinek az arca éppen úgy fénylett a Mindenható jelenlététől, miként Mózesé a Szinaj hegyen – „belesápadt” a földi történelembe. A *Targum Jerushalmi* a *Genesis* 2,25-höz fűzött megjegyzése alapján: „Mindketten Bölcsek (hakimin) voltak, Ádám és a felesége is, de nem maradtak meg a dicsőségükben (vagy: ékességükben, bijeqarahún)”¹⁵.

Ádám, illetve az első emberpár lényének ragyogásához kötődik az *Ezékiel* 28,13 (ugyancsak rejtélyes) versének értelmezése a rabbinikus hagyományban. Itt a felsorolt

⁹ id. David J. Halperin: *The Faces of the Chariot. Early Jewish Responses to Ezekiel's Vision*. J. C. B. Mohr, Paul Siebeck, Tübingen, 1988. 242.

¹⁰ *Genesis Rabbá* 9,5; *bBabá Bathrá* 75 a-b.

¹¹ Hector M. Patmore: *Adam, Satan, and the King of Tyre. The Interpretation of Ezekiel 28:11–19 in Late Antiquity*. Brill, Leiden, 2012. 17.

¹² *Ecclesiastes Rabbá* 8,2.

¹³ *Pesikta Rabbati* 14,9; *Genesis Rabbá* 17,4. *Numeriensis Rabbá* 19,3.

¹⁴ *Pesikta de Rabbi Kaháná* 4,4.

¹⁵ *Targum Pseudo-Jonáthán (Jerushalmi)* ad *Gen.* 2,25.

kilencféle drágakővel kapcsolatban azt találjuk, hogy ezek *meszúkáként* (takaró, fedél, boltozat) szolgáltak Ádám számára, amennyiben persze elfogadjuk a Türosz királya – Ádám azonosítást. A legkézenfekvőbb megoldás maga az öltözék lenne, amelyet az ősszülők viselnek; Rási így is értelmezi a szóban forgó szövegszakaszt. S akkor még nem beszélünk Ádám „fényruhájának” motívumáról, amely nem csupán a rabbini-kus és a misztikus zsidó irodalomban elterjedt, hanem különös népszerűsége tett szert az ókeresztény egyházatyák körében is. Ám az ezékieli kifejezés, a *meszúká* – e szó ráadásul hapax a Tanakhban – mellett az értelmezői hagyományban felbukkan egy másik kifejezés is, a *huppá* (közismert jiddis formájában a *hüppe*), némiképpen más irányt szabva a lehetséges magyarázatok számára. A *huppá* ugyanis tágabb értelemben szintén takarót, fedelet jelent, de elsődlegesen inkább a nászszoba, a nászágyn fedelének, függönyének, illetve az esküvői sátor felső borításának a jelölésére szolgál. Ezek a „takarók” általában az Örökkévaló dicsőségének közvetlen jelenlétével állnak kapcsolatban; a kései antik, vagy inkább kora-középkori midrásgyűjtemény, a *Leviticus Rabbá* a következőképpen vélekedik erről: „Rabbi Levi mondotta Hanina fiának, Rabbi Hamának a nevében: a Szent, áldott legyen, tizenhárom takarót [függönny] szőtt neki [ti. Ádámnak] az Éden kertjében, amint írva áll: »Édenben, Isten kertjében voltál, mindenféle drágakő volt a kerítésed...« (Ez. 28,13). Rabbi Simeon bent Lákis azt mondta, hogy tizenegy volt, míg a mi tanítóink azt mondják, hogy tíz. Még sincs hasonlóság (peligá) közöttük.”¹⁶

A fenti rövid disputa – némi módosulattal – még legalább fél tucat másik forrásban is fellelhető¹⁷, vagyis többé-kevésbé konszenzus érvényű álláspontot tükröz, nem csupán Ádámnak a még büntetlen állapotára nézve, hanem az eljövendő igazak jutalmazására vonatkozóan is. „A Szent, áldott legyen, hét takarót készít majd minden igaz ember számára, mert meg van írva: »És terem majd az Úr a Cijjón egész területe és a gyülekezete fölül nappal ködfelhőt, éjjel pedig lángoló tűz fényét, mert az Úr teljes dicsőségén [ez lesz] a takaró.« (ki al-kol-kavód huppá; *Jes.* 4,5). [Mindez] azt tanítja, hogy a Szent, áldott legyen, mindannyiuk számára egy-egy takarót készít, az ő dicsőségének megfelelően (lefi kevódó)”.¹⁸

Visszakanyarodva Ádám menyegzői sátrához vagy nászszobájához, valamint a 28. fejezet 13. verséhez, a *Pirqé de Rabbi Eliézer* – roppant érzékletes módon – menyegzői jelenetté ötvözi az eddig felsejlő értelmezéseket: „A Szent, áldott legyen, tíz takarót készített Ádám számára az Éden kertjében. Valamennyi drágakővekből, gyöngyből és aranyból készült. Nem arról van szó inkább, hogy a vőlegény számára csak egyetlen násztakaró készül, míg a király számára három? Azért, hogy megbecsülését ráhelyezze az Első Emberre, a Szent, áldott legyen, tíz takarót készített az Éden kertjében, amint írva áll: »Édenben, Isten kertjében voltál, mindenféle drágakő (volt a kerítésed).« Íme a tíz takaró. Az angyalok fuvolán játszottak és dobszóra táncoltak ahogyan írva áll: »Dobjaid és fuvoláid (sípjaid) kidolgozva.« (Ez. 28,13).¹⁹

¹⁶ *Leviticus Rabbá* 20,2.

¹⁷ Például: *Genesis Rabbá* 18,1; *Ecclesiastes Rabbá* 8,2; *bBabá Bathrá* 75a-b; *Peszeikta de Rabbi Kahána* 4,4; *Peszikta Rabbáti* 14,10.

¹⁸ *bBabá Bathrá* 75a-b.

¹⁹ *Pirqé de Rabbi Eliézer* 11.

Ádámnak mint felékesített vőlegénynek az alakja természetszerűleg elválaszthatatlan a menyasszonynak, Évának a figurájától, (akinek a legendás szépségéről a midrások külön is megemlékeznek), s az első emberpár menyegzőjének eseményétől, amelyről a Biblia tudvalevőleg elég keveset beszél, amelynek apró részleteit a felidézett midrásrészletek külön-külön tárják élénk. Ádám Risón (a név egyébként gyűjtőfogalomként az emberiséget is jelenti) édenkerti menyegzőjének és az ezékieli próféciának az egybeillesztése mindenestre változatlanul nyitva hagyja a kérdést: ha Türosz királya „azonos” az emberiség ősatyjával, aki – ne feledjük – bűnbeesése előtt maga is az angyalokhoz hasonlóan *szellemi lény*, akkor az egyik exegetikai előfeltevésünk teljesül: az ezékieli figura „nem ember”. Ám ezzel még mindig nem kaptunk választ arra, hogy miféle titokzatos azonosság fűzi össze Ádám Risónt és Türosz királyát? Ha ennek az azonosságnak a mikéntjére nem derül fény, akkor a legérdekesebb exegetikai megoldás sem lesz más, mint illékony költői kép, csupasz metafora.

3.

Az Első Ember mellett a rabbinikus hagyomány másik „jelöltje” az ezékieli prófécia rejtvényének feloldására az a türoszi uralkodó, Hírá, aki a Bibliában is feltűnik, mint a Szentély felépítésének tevékeny résztvevője; ő az, aki nagy mennyiségű cédrust szállít a Libanonról Salamonnak; és ő az, aki mesterembereket bocsát az izraeli uralkodó rendelkezésére, élén a türoszi Hírával, aki a király névrokona volt csupán, föníciai apától és zsidó anyától származott (I. Kir. 7, 13–48). Uralkodásának ideje (kb. 980–947) egybeesik Dávid és Salamon regnálásával, mindkét izraeli királlyal jó viszonyt ápolt, a Biblia egyértelműen pozitív személyiségként állítja élénk. Hatalmas gránittömbökből emelt, ám valószínűleg a perzsa korból származó szarkofágja most is megtekinthető a mai várostól, Szurtól a Qana felé vezető út mentén.

Szemben a szentírás álláspontjával, a midrások szinte csak rossz, még hozzá kihívóan rossz dolgokat örökítenek meg Hírával kapcsolatban. Hozzá kell tenni azonban, hogy ez a sötét beállítás nem elsősorban az *Ezékiel* 28, 11–19 szövegszakaszon alapul, hanem jóval inkább a „Türosz fejedelméhez” címzett prófécián (28,2–5). Hírá elsődleges hübrisze szerint: „felfuvalkodtál (gábah libeká) és azt mondtad: Isten vagyok én (él ani).” A felfuvalkodottság, szó szerint a „gőgös szív” az, amely Türosz fejedelmét/királyát az Isten ellen lázadó²⁰ legelső sorába emeli, együtt az exodus névtelen fáraójával, valamint – különös módon Jóással, Júda királyával. A *Mekhilta de Rabbi Ismáel* című, az Exodushoz íródott halákhikus midrásgyűjtemény rendkívül érzékletesen foglalja össze ennek a bizonyos „felfuvalkodottságnak” a természetét. Az *Exodus* 15,11 exklamációjához – „Kicsoda olyan, mint Te az istenek között, Isten/em/?” a midrás szerzője a következő megjegyzést fűzi: „Kicsoda olyan, mint Te azok között, akik magukat isteneknek nevezik? Fáraó istennek nevezte magát, amint írva áll: »Enyém a Nílus, én alkottam magamnak.« (Ez. 29,3). Hasonlóképpen Szanhérib is, amint írva áll: »Ezeknek az országoknak az összes istene közül [melyik tudta megmenteni az ő országát az én kezemből?]«. (Jes. 36,20). Hasonlóképpen Nebukadneccar, amint írva áll: »Felmegyek a felhők tetejére, [és hasonló leszek a Felségeshez]” (Jes.

²⁰ A sokágú rabbinikus hagyomány idevágó kifejezései – *áricim*, *horszim* (akik a megváltást szívetik) – mellett talán Ganaliélnek a Szanhedrin előtt elmondott beszédében felbukkanó görög nyelvű kifejezés, a *theomakhoi* (Isten ellen harcolók) a legkifejezőbb. (Ap.csel. 5,33–40).

14,14). És hasonlóképpen Türosz fejedelme, amint írva áll: „Emberfia, szólj Türosz fejedelméhez: Ezt mondja az én Uram, az Úr: »Amiért szíved felfuvalkodott.« (Ez. 28,2)”²¹

Az egyiptomi, az asszír, a babilóni és a judai uralkodó közös vétke tehát az önistenítés, amelyet a *Mekhilta de Rabbi Ismáél* idézett szövegrésze Mózes hálaadó énekében megfogalmazott „kizárólagossági elvvel” állít szembe: senki sincs a szellemi univerzum lényei, a magukat istennek nevezők közt olyan, aki az Egy Istenhez, Adonáj Ehadhoz volna fogható. Nyilvánvaló, hogy a legnagyobb (s a keresztény trinitológia szűrőjén keresztül némiképp elerőtlenülő) sacrilegium éppen a fenti elv megsértése. Többé-kevésbé konszenzusérvényű tehát, amit az *Exodus Rabbá*ban olvashatunk: „Fáraó egyike volt annak a négy embernek, akik istenné tették magukat, és ezáltal gonoszsgot idézett magára. Ezek: Hiram, Nebukadneccar, Fáraó és Jóás, Júda királya.”²² Ennek megfelelően a „felfuvalkodottak” nem „egy kicsit” vagy „bizonyos mértékig” váltak gonosszá, hanem teljesen. Az *Abót de Rabbi Nátán* (a gáoni időszakban összeállított aggadikus mű) nagyon érdekes felsorolásban szerepelteti Hirámot, olyan bibliai szereplők között, akik *telve* vagy *telítve* voltak (malaim) isteni szellemmel, bölcsességgel, erővel, miként Józsué, Káléb, Becalél, Oholiáb; Hirámmal kapcsolatban itt azt olvassuk, hogy a föníciai uralkodó „tele van bölcsességgel és tökéletes szépségű” (Ez. 28,12).²³ Úgy tűnik tehát, hogy éppen ez a *telítettség* jellemzi a felfuvalkodott, lázadó Hirámot is, csakhogy immár nem a *bölcsesség*, hanem a *romlottság* (avlátá) tekintetében. Jól nyomon követhető, hogy Türosz fejedelmének, illetőleg királyának legfőbb vétké, a felfuvalkodottság, valamint a romlottság egyesül abban a mitikus figurában, amelyet a midrások állítanak élénk. Létezik olyan hagáda, amely arról tudósít, hogy Hiram Nabu-kudurri-uszur anyjának a férje és ennek megfelelően a babiloni uralkodó mostohaapja lett volna. Tudvalévő, hogy éppen a mostohafiú teljesítette be a végzetét, miután (merőben anakronisztikus módon) Türosz elfoglalásakor ő ölette (volna) meg az ellenszegülő város királyát.²⁴ Erre utalna az *Ezékiel* 28, 18 „prófeciája” is: „tüzet támasztottam bensődből, ez emésztett meg téged”.

Ha tovább próbáljuk fölfejtetni a Hirám-legenda „szövetét”, újabb rendkívül érdekesfeszítő mozzanatra bukkanhatunk, olyanra, amelyik Türosz királyának alakját nem csupán emberfeletti vonásokkal, hanem egyfajta univerzalizmussal is felruházza. Ebben a megközelítésben Hiram Ádám Risón ellenlábasa lesz, méghozzá csak egyetlen lehetséges szemléltető pozícióból: a Biblia istenének örökkévaló pillantásában. Isten ugyanis így módon nem „előre”, hanem „együtt” látja a majdan bűnbeeső és a hajdani aposztata bűnöst; erre vall a *Genesis Rabba* alábbi részlete: „Rabbi Hama, Rabbi Hanina fia mondotta: Ádám nem érdemelte meg, hogy megízlelje a halált, akkor miért határozottatott el a halálos ítélet ellene? Azért, mert a Szent legyen, áldott legyen, előre látta, hogy Nebukadneccar és Hiram, Türosz királya istenné teszik majd magukat. Ezért rendeltetett el a halál ellene. Így is van megírva: »Édenben, Isten kertjében voltál« (Ez. 28,13). Akkor hát vajon járt Hiram Édenben? Bizonyosan nem. Ellenkezőleg, [a Szent] ezt mondta neki: te vagy az, aki annak a halálát okoztad, aki volt az Édenben.”²⁵

²¹ *Mekhilta de Rabbi Ismáél* ad Perek Shirá 8,32.

²² *Exodus Rabbá* 8,2.

²³ *Abót de Rabbi Nátán* B,43.

²⁴ D. J. Halperin: *The Faces of the Chariot*. i. m. 243.

²⁵ *Genesis Rabba* 8,2.

Vagyis Isten előre látta Hírám (és a többi lázadó) aposztáziáját, s ezért büntette meg, mintegy *a conto* Ádámot. Természetesen a saját vétkéért a maga idejében a türoszi uralkodó is megbűnhődött: „mostohafia”, Nabu-kudurri-uszur, mielőtt megölette, meg is kínoztatta.²⁶

Valamennyi emberfeletti vonása ellenére a Hírám-legenda az eddigiek során mégis csak egy hús-vér emberi lényt örökít meg, de létezik a hagyománynak olyan (még az ezoterikushoz képest is ezoterikus) vonulata, ahol a türoszi király kinövi az iménti szerepet. Ezékiel 1. fejezetének nagy merkaba-látomásához kapcsolódik az az elképzelés, miszerint az Örökkévaló trónszekeréhez hasonlóan Hírám is készítettett magának egy „anti-merkabát”, s ezzel már túllépett az ember szellemi dimenzióinak határán. Ez a szint már a főangyalok lázadásához hasonlatos; egyes középkori midrások szerint – mint a már említett *Jalkut Simóni* vagy a jemeni eredetű *Midrás ha-Gadól* – az „anti-merkaba” a vizek legmélyén vagy azok alatt, a Tehómban van elrejtve, azaz a lehető legnagyobb távolságra Isten hegyétől. A legenda középpontjában itt is az *Ezékiel* 28,2-ben olvasható „felvulkodottság” motívuma áll, s a lázadás története – a *Jalkut Simóni* alapján – a következőképpen foglalható össze: Hírám, Türosz királya, feneketlen göggyében egyszer kiment a tengerhez, és csináltatott magának négy, egyenlő méretű hosszú vasoszlopot, amelyeket egymással szemben helyeztetett el. Ezekre emeltetett hét boltozatot, hajjót-ot, trónt, mennydörgéseket, villámlásokat, meteorokat és világítókat. A firmamentumok – sorrendben – üvegből, vasból, ónból, ólomból, bronzból, ezüstből és aranyból készültek, vízzel teli csövek választották el őket egymástól, s amikor a csövek egymáshoz ütődtek, mennydörgéshez hasonló hangokat lehetett hallani.²⁷

Amint látható, Hírám műve az ezékieli látomás minél tökéletesebb imitációját célozta; az alkotó ki is mondja: ahogyan Isten eget hét firmamentum választja el egymástól, úgy ő is pontosan ugyanazt a mintát követi. Isten elküldte hozzá Ezékiel prófétát (a történő időben az i. e. VI. század elején), hogy figyelmeztesse bűnének következményeire, ám Hírám így válaszol: „Dávid házának huszonegy királyát, Izrael huszonegy királyát, ötven prófétát és tíz főpapot temettem el, és én még mindig élek.”²⁸ Így fest(ene) tehát az a Hírám, akinek a lénye „telítve van” a felvulkodottságból fakadó gonosszsággal, s ez a végkövetkeztetés teljességgel logikusnak is tűnhet. Ám mégsem egészen így áll a helyzet, a Hírám-legenda mindenekelőtt ellentmondásokból szövődik. A *Jalkut Simóni* ugyanis olyan hagyományt is megörökít, miszerint a türoszi király nyert bebocsájtást a Paradicsomba, ahol az Úr tíz boltozattal (takaróval) oltalmazta, királyi trónjára saját alakját vészték, (talán ez lenne *hótém taknit*, a „tökéletesség pecsétnyomója”, avagy a titokzatos” vésetek és foglalatok”, *tuppeká uneqebeká* magyarázata?), mi több, a kappóret fölött szárnyait kiterjesztő két kerúb Salamont és Hírámot, a Szentély építőit jelképezi.²⁹ Noha kései midrásokat idéztünk fel az imént, annyi mindenképpen jól látszik, hogy az *Ezékiel* 28,11–19-re vonatkozó rabbinikus ha-

²⁶ D. J. Halperin: *The Faces of the Chariot*. i. m. 243.

²⁷ *Jalkut Simoni* ad Ezek.; *Midrás haGadól* ad *Exodus* 7,1. 108–109. [198a].

²⁸ D. J. Halperin: i. m. 243.

²⁹ id. *Mikraót Gedólót. Ezékiel* vol. II. Translated and Commentaries by Rabbi A. J. Rosenberg. The Judaica Press, New York, 2000. 243.

gyomány az említett meseszerű elemek feszítő erőterében formálódik. Szinte reménytelen feladatnak tűnik Türosz királyát – legyen bár Ádám Risón vagy Hirám – a megdermedt ellentmondások tömbjéből kiszabadítani.

4.

A ma filológusa számára ellenőrizhetetlen úton-módon az ezékieli prófécia címzettjére, Türosz uralkodójára vonatkozó értelmezői hagyomány az ókeresztény korban gyökeresen átalakul. A magyarázatok szinte egyöntetűen a lázadó angyalok vezérét, Sátánt vélik felfedezni *melek cór* alakjában. Általában véve a „Bábel királya elleni példázathoz” (másál al-melek bábel) hasonlítják az ezékieli szövegszakaszt, s Türosz királyának bukását a Jesája próféta könyvének 14. fejezetében olvasható „gúnydal” egyes részeivel, elsősorban is a 12. vers első félsorával vetik egybe: „Hogyan hullottál alá az egekből, Hajnalnak tündöklő fia” (ék náfaltá misámajim hélél ben-sáhar). A jésajai példázat bevett ókeresztény értelmezése szerint a Bábel királya név mögött maga a Sátán búvik meg; Babilon pedig a pneumatikus exegézisnek főleg az alexandriaiak által kidolgozott szabályai szerint a Sátán név-enigmája (igyekeztem gondosan kerülni mind a szimbólum, mind pedig az allegória kifejezéseket). A Hélé ben-Sáhar metafora – Hajnalnak fénylő/ragyogó fia – pedig abszolút semitizmusként a Hajnalcsillag, vagyis a Vénusz hagyományos neve. Ha tehát a Bábel királya megnevezés a lázadó angyalfejedelemre vonatkozik, akkor az Ezékielnél – az egyik lehetséges értelmezés alapján – „kiterjesztett szárnyú kerubként” jellemzett szellemi lény legalábbis valami hasonló pozíciót kellett, hogy betöltsön a bibliai kinyilatkoztatás mindenségében csak roppant töredékesen leírt angyali hierarchiában. Annál is inkább, mert már az ókori egyházatyák sem adnak egyértelmű választ arra, vajon ama bizonyos lázadás, mindenféle későbbi aposztazia ősmintája, az arkangyalok (görögül *arkhai*), a kerubok vagy más angyalfejedelmek hatalmi szintjén zajlott-e le?

Mind a Jesája-, mind pedig a Jehezqél- (Ezékiel) szöveghelyek esetében – mondhatni – kézenfekvőnek tűnt ez a megoldás, ám az kideríthetetlen, hogy az ókeresztény exegéták miért kezelték magától értetődőnek az iménti, többszörös áttételre épülő analógiát. Nyilvánvaló, hogy a Babilon-hasonlat *A jelenések-könyve* felől nézve s a tipológia univerzális módszerét figyelembe véve viszonylag könnyen magyarázható, de Türosz királyának esetében már egészen más a helyzet. Az első mértékadó kommentár, Tertullianus nagy műve, a *Contra Marcionem* világos teológiai előfeltevésekkel fog hozzá az ezékieli siratóének magyarázatához. Itt is, miként, az említett munka öt könyvében mindenütt, azt akarja bizonyítani, hogy – Markion állításával ellentétben – a teremtés nem egy alsóbbrendű isten félresikerült műve, hanem minden ízben-eresztékében jó. Ennek megfelelően a Biblia Istene senkit és semmit nem teremthetett rossznak, a teremtett mindenségben fellelhető rossz elsősorban bizonyos teremtmények korrupciójának a következménye. Az élen természetesen a lázadó angyalok vezérével, Sátánnal, aki eredendően a sötétségnek még a szikráját sem hordozta magában, erre vall a bűnbeesése előtti neve: *Méfic ófel* (sötétségoszlató), illetve a közismert *Lucifer* (Phoszphoros, fényhozó). A karthágói egyházatyá – teljesen logikusan – azt is kifejti, hogy Sátán bűnbeesése (pontosan úgy, mint az első emberpáré)

feltételezi a *szabad akaratot*³⁰; ha nem így lett volna, akkor a *gonosz*, a *rossz* Isten természetéből következett volna, ami mélyen ellene mond a Biblia üzenetének. Tehát Sátán, lévén „liberi arbitrii institutus”³¹, maga tehet arról, hogy rajta keresztül jelent meg a rossz a világban. Miután a vizsgált ezékieli szövegszakasz éppen ezt a szellemi metamorfózist állítja elénk, vagyis a tökéletességből a legnagyobb sötétségbe való zuhanást, a prófétai qíná csakis valamelyik angyali lényről szólhat, a kérdés most már az, hogy melyikről? Annál is inkább, fűzi hozzá Tertullianus, mert ez az angyali lény Ezékielnél az Éden kertjében született, márpedig „senki emberfia nem született Isten paradicsomában, még maga Ádám sem, aki odahelyeztetett (nemo hominum in paradiso dei natus sit, ne ipse quidem Adam, translatus potius illuc)”.

Az utóbbi megállapítás – elvben –, már önmagában is elégséges lenne annak bizonyítására, hogy Ádám Rishónhoz hasonló szellemi lényről van szó. Ám a részleges bizonyítás megint csak egy újabb kérdést szül: ha Ádám nem a kertben teremtetett, akkor nyilvánvalóan feltételeznünk kell, hogy a *gan beÉden*, a „kert az Édenben” a *Genesis* 2,8-nak megfelelően csupán elkerített terület egy hozzá képest jóval tágasabb szellemi térben. Előfordulhat tehát, hogy a fenti bizonyíték mégsem bizonyíték: „születetett” Ádám az Édenben a kerten kívül is...³²

Mindenesetre Tertullianus magától értetődőnek tekinti, hogy „Cór fejedelme szelvényében a Sátánnak szól a kijelentés”; s itt az *Ezékiel* 28,11–12. versei következnek, nem pedig a 28,2. A szerző ugyanis – szemben a *Vulgata* fordításnyelvével – nem tesz különbséget a *princeps* (fejedelem) és a *rex* (király) megszólítás között. Néhány évtizeddel a *Contra Marcionem* megírása után a keresztény ókor egyik legnagyobb elméje, Órigenész éppen a két méltóságnév, a fejedelem és a király értelmezésével folytatja a tertullianusi gondolatmenetet, a *Peri arkhón* I. részében. „Ezékiel prófétánál két Türosz fejedelméhez címzett próféciát találunk.³³ Ha nem ismerjük a másodikat, az első alapján azt gondolhatnánk, hogy egy emberről van benne szó, aki a türosziak fejedelme volt. [...] A második ellenben a legnyilvánvalóbb módon nem egy emberre, hanem valamilyen magasabbrendű erőre értendő, aki egy magasabb állapotból bukott alá és vettett a mélységbe és rosszba.”³⁴

Órigenész álláspontja világos: jelen esetben nem a rossz teremtés markionita-gnosztikus teóriájának a cáfolatáról van szó, hanem inkább a *Peri Arkhón* alapvető teológiai nézeteinek az illusztrációjáról. Az alexandriai egyházatyánál ugyanis egy-szerre, egy és ugyanazon szemléleti horizonton jelenik meg a Sátán bukása és a jánosi

³⁰ A teológiai irodalom általában keveset foglalkozik vele, de az ókori egyházatyák számára evidenciának számított, hogy a Sátán a büntetése előtt is szabad akaratral rendelkezett, éppen úgy, mint az első emberpár vagy a többi angyalok, akik *nem* követték az említett angyal-fejedelem lázadását.

³¹ Tertullianus: *Contra Marcionem* II. 10. 5. In Tertullien: *Contre Marcion*. Livre II. Trad. par René Braun. „Sources Chrétiennes”, 368. Les Éditions du Cerf, Paris, 1991.

³² Tertullianus: *Contra Marcionem* II, 10, 5.=*Markion ellen*. Ford. Nagy Imre. In –: *Művei*. „Ókeresztény Írók” 12. Szent István, Budapest, 1986. 537.

³³ Ahogy már említettük: a *Septuaginta* mind a *melek*, mind pedig a *nagid* kifejezést *arkhón*nak fordítja, Órigenész érvelése ebből fakad.

³⁴ Órigenész: *Peri Arkhón* I, 5,4. In Origène: *Traité des Principes*, Tome I. Livres I. et II. Trad. par Henri Crouzel et Manlio Simonetti. „Sources Chrétiennes” 252. Les Éditions du Cerf, Paris, 1978. Magyar fordítás: –: *A principiumokról* I. Ford. Somos Róbert, Kairoosz, Budapest, 2003). 92.

iratokban megörökített alávettetése,³⁵ valamint a *lélek-bukás* általános, közép-platonikus-gnosztikus ízű felfogása. Ha mind ehhez még figyelembe vesszük, hogy Órigenész a „rosszba” történő alávettetésről beszél, akkor világosan kitetszik, hogy az iménti logika alapján a szóban forgó szellemi lénynek „nincs is más választása”, mint hogy kényszerű katabaszisza során a legfőbb szellemi Lény és a rossz letéteményese, a *hüllé*, az anyagi világ között élve, „lét-veszteségekkel” teli úton korrumpálódik. Ennek megfelelően tehát Türosz fejedelmei itt egy filozófiai-teológiai koncepció allegorikus megjelenítői; ám e megállapítás nem jelenti azt, hogy Órigenésznek, mint exegetának ne lehetne igaza. Sőt, meggyőződésem, hogy igaza van, s a *Peri Arkhón* szerzője – szemben Tertullianusszal – képes fogalmi szinten is megragadni a bukott angyalfejedelem származását. A szövegszakasz folytatásában a szerző pontosan meg is nevezi, hogy kiról/kikről is van szó: „Úgy véljük, itt arról az angyalról van szó, akinek a hivatala a türoszi nép kormányzása lett, és aki – úgy látszik – lelkük gondozásával is meg lett bízva”.³⁶ Úgy tűnik, mintha Órigenész szemében a *szár* vagy a *melek cór* nem valamiféle a hagyományos zsidó, *népek fejedelmei* hatalmi szféra alatti pozíciót betöltő angyal lett volna, hanem afféle „renegát püspök”, aki az ószövetségi próféciaik gonosz pásztoraikhoz hasonlóan nem gondolja megfelelően a rábízott nyáját. Hogy pontosan milyen hatalmi pozícióról lehet szó, arra talán a *Júdás-levél* egyik apró kitétele vethet némi fényt. A levél 6. versében azt olvassuk, hogy Jézus Krisztus „azokat az angyalokat, akik nem őrizték meg uralmi pozíciójukat, hanem elhagyták tulajdon lakóhelyüket (angelusz te tusz mé térszantasz tén heautón arkhén alla apolipontasz to idion oikétérion), nagy nap ítéletére, hadészi bilincsekben félhomály alatt tartja fenn.” (*Jud.* 1,6).³⁷

Az ezékieli próféciaák értelmezését illetően egy másik művében, a *Kata Kelszuban* (Kelszosz ellen) – a Sátán bukásának részletes magyarázata közben – Órigenész azt is tudni véli, hogy mi lehetett a főangyal belső romlásának legmélyebb oka? Az említett mű 6. könyvében azt olvassuk, hogy Sátán, „aki Ezékiel szerint gáncstalanul járt minden útját mindaddig, amíg törvénytelenység nem találtatott benne, őbenne, aki a hasonlatosság pecsétje és a szépség koronája volt, s aki Isten paradicsomkertjében mintegy megcsömörlött a javaktól, és tönkrement, s ezeket a misztikus szavakat intézték hozzá: *tönkrementél és nem leszel soha többé*”.³⁸ Az eddig olvasott kommentárok közt újdonság az, hogy a Sátán mintegy „megcsömörlött” volna annak az elképzelhetetlen szellemi és anyagi gazdagságnak a láttán, ami őt körülvette. Ezek szerint az ezékieli próféciaiban a bukás okaként megnevezett héber szó, az *avlá* (amely „igazságtalanságot” és „gonoszságot” egyaránt jelenthet) itt a „jótól való megcsömörléssel” párosul. Rendkívül elmés magyarázat, még akkor is, ha az alexandriai egyházatyá zsenialitásán túl

³⁵ Jn. 12,31.

³⁶ Órigenész: *A principiumokról* I,5,4. i. m. 93.

³⁷ A *Júdás-levél* csakúgy, mint parafrázisa a II. Péter-levél 2. az intertestamentális korszak zsidó apokrif irodalmának – a *Hénokh*-corpus, az *Ascensio Isaiae*, a *Vita Adae et Evae* ismeretéről tanúskodik. Feltételezhető, hogy az idézett elgondolást, miszerint a lázadó angyalok elhagyták kijelölt uralmi körzetüket, a *Júdás-levél* innen veszi át.

³⁸ Órigenész: *Kata Kelszu* VI, 44. In Origène: *Contre Celse*. Tome III. Livres V. et VI. Trad. par. Marcel Borret. „Sources Chrétiennes” 147. Les Éditions du Cerf, Paris, 1969. Magyar fordítás: –: *Kelszosz ellen*. Ford. Somos Róbert. Catena, Fordítások 9. PTE Patrisztikai Központ – Kairosz, Budapest, 2008. 462.

ezt a megoldást semmi sem indokolja, hacsak nem valamiféle „negatív emanáció”: a rossz túlcseréje.³⁹

Órigenész fent idézett megfigyeléseit még az *Ezékiel-kommentár* egyik részletével egészíthetjük ki: eszerint a Sátán úgy öltötte fel a dicsőség ruháját/palástját, mint ahogyan Áron, a főpap vette fel a számára rendelt öltözetet, s úgy díszítette magát drágakövekkel, ahogyan a hősent ékesítette az a tizenkét drágakő, amely Izrael tizenkét törzsét jelképezte.⁴⁰ Mindez – fűzi hozzá a kommentátor – egyáltalán nem érdemből, hanem kizárólag kegyelemből történt. Visszaülva a *Kata Kelszu*-részletben olvasottakra, s némiképpen továbbszöve az eredeti gondolatmenetet: úgy tűnhet, hogy a „megcsömörülés” kiváltója az *érdem* és az isteni *kegyelem* – bizonyára paradigma érvényű – felcserélése volt.

A görög nyelvű egyházatyák közül Jeruzsálemi Kürillosz hivatkozik a *Melek Cór* próféciára, miközben azt igyekszik bizonyítani, hogy a Sátán romlásának és bukásának kizárólag belső okai lehettek. Az, hogy Türosz királya – szellemi értelemben – azonos a lázadó főangyallal, számára is magától értetődő. „Nem az én tanításom ez – írja –, hanem a lélekforduló Ezékiel prófétáé. Ő szinte elsiratja, amikor így szól: »Ó hasonlatosság pecsétje és szépség koszorúja [...]« (Ez. 28,12). Mert nem kívülről hatolt bele, hanem ő maga szülte gonoszságát.”⁴¹ Az idézett megállapítás Jeruzsálemi Kürillosz 2. *Katekéziséből* való, amely a bűnbánatról szól, mintegy jelezve, hogy sem a Sátánnak, sem pedig Türosz titokzatos királyának nincsen lehetősége többé a bűnbánatra és a megbocsátásra. Ez a figura a zsidó hagyomány, különösképpen a középkori midrások nagy aposztatájához, Hiramhoz hasonlatos. Akár a Sátán, akár valamelyik másik gonosz angyali lény szerepel is a bevett interpretációk között, az ő „mitológémiák” közt nem található olyan lehetőség, miszerint az Örökkévaló jutalmából a Paradicsom kertjébe emelné őket, ahol a saját nevükkel felékesített trón várna rájuk, ahogyan ezt a midrásokban láttuk.

Az egész keresztény ókor talán legérdekesebb – de az órigenészi értelmezéshez képest nem feltétlenül a legszínvonalasabb – interpretációja Szent Jeromosnak az V. század elején íródott kommentárja, a *Commentariorum in Hiezechielem*. Jeromos, amint köztudomású, kiválóan ismerte a zsidó írásmagyarázat hagyományait, tudott a Hiram-legenda több eleméről is, például arról, hogy a türoszi uralkodó ezer évig élt, bár az ő álláspontja szerint mindezt csak „ironikusan” kell érteni. Ugyancsak felbukkannak nála a renegát uralkodók is, Türosz királya mellett Nebukadneccar, fáraó, ám írásmagyarázati elve, a tipológia alapján ezeket az alakokat „tüposz szerint” (sub typo)

³⁹ Ezzel kapcsolatban lásd Philippe Nemo érdekesítő Jób-interpretációját: *Job et l'excès du mal*. Grasset, Paris, 1978.

⁴⁰ Órigenész: *Selecta in Ezechielem* XXVIII. in. Origène: *Homélies sur Ezéchiel*. In *Ezechielem homiliae XIV*, latine interprete Hieronymo. Trad. par Marcel P. Borret. „Sources Chrétiennes” 352. Les Éditions du Cerf, Paris, 1989.

⁴¹ Jeruzsálemi Kürillosz: 2. *Katekézis: A bűnbánatról*. Ford. Vanyó László. In *Jeruzsálemi Szent Kürillosz Összes művei*. Budapesti Központi Papnevelő Intézet, Budapest, 1995. 28.

kell felfogni, vagyis mint a városok, tartományok fölött uralkodó gonosz szellemi erőket, „ellenszegülő hatalmakat” (potestates adversariae).⁴² Ezek az angyali hatalmaságok Jeromos magyarázata alapján egykor a Paradicsomban éltek, de azokat a javakat és azt a dicsőséget, amelyet hajdan élveztek, mind elveszítették, ahol most élnek, az egyfajta „negatív Éden” (hasonlóan Hírám „antimerkábájához”), ahol a kifogástalan jó tömény gonosszá válik át.⁴³ Diabolikus nézőpontból tehát az ezékieli prófécia vágykeltő emlékfoszlányokat tartalmaz az elveszett Édenről. Jeromos bonyolult (a modern filológusok szerint kissé diffúz)⁴⁴ szemléletmódjából adódik, hogy a próféciaának vannak krisztológiai vonatkozásai is. A „hasonlatosság pecsétje vagy pecsétnyomója” (signaculum similitudinis) formula például szerint Krisztusra vonatkozik, megerősítésül erre nézve a *Jn.* 6,27-et, illetőleg a *Jn.* 3,33-at idézi.⁴⁵ Ezt a pecsétnyomót zúzta szét Türosz titokzatos királya, és vesztett el fokozatosan mindent, amivel az Isten az Édenben felékesítette. Mindezt az ember – teszi hozzá Jeromos – csak a keresztségben nyerheti vissza.⁴⁶

Amint látható, Jeromos exegézise is meglehetősen önkényes, a túlzásba vitt tipologizálás élesen elválik attól a zsidó írásmagyarázati elvtől, amelyre nézve maga írja: „a hiperbolaként ismert módszerrel a zsidók úgy ítélik meg, hogy ez a prófécia Hírámra, Türosz királyára vonatkozik.”⁴⁷ Ugyanakkor egyik megoldás sem jut túlsúlyra, a kommentár szerzője mindvégig ingadozik a felidézett interpretációk között, mintha a filológusi karakter felülmúlná benne az exegéta vénát.

Az ezékieli prófécia természetesen felbukkan a keresztény ókor más jelentős szerzőinél is; általában majd mindenütt a Sátán vagy valamelyik (lázadó) angyalfejedelem megtestesítőjeként. A legfontosabb kivétel talán Hippolütosz; a III. század elején íródott *De Christo et Antichristo* citátumai az eljövendő Antikrisztus személyiségének jellemzéséül szolgálnak.⁴⁸ Az ezékieli szöveghelynek a végidőkről való próféciaaként történő értelmezése Türosz királyának sejtelmes alakját a majdani időben „megoldódó” rejtvényként fogja fel: ily módon a prófécia igazodik az Antikrisztus arculatához, nem pedig fordítva.

5.

Az ezékieli qiná értelmezését illetően nem csupán a hagyomány rejt magában talányokat és ellentmondásokat, hanem a héber textus is, hiszen a maszoréta szöveg

⁴² Szent Jeromos: *In Hiezechielem IX*, 28. in. S. Hieronymi Presbiteri Opera I. Opera Exegetica 4. *Commentariorum in Hiezechielem, libri XIV.* ed. Francisci Glorie. „Corpus Christianorum Series Latina” 75. Brepols, Turnholti, 1964. 83–84.

⁴³ *In Hiezechielem IX*, 28. i. m. 228.

⁴⁴ John N. D. Kelly: *Szent Jeromos*. Ford. Nemes Krisztina, Paulus Hungarus – Kairosz, Budapest. 2003. 252.

⁴⁵ „aki elfogadja tanúságtételeket, az pecsétet tett rá, hogy az Isten igaz” (*Jn* 3,33); „ne a veszendő ételért fáradozzatok, hanem az örök életre megmaradó eledelért, amelyet az Ember fia ad majd nektek, mert őt pecsétjével látta el az Atya, az Isten” (*Jn* 6,28).

⁴⁶ *In Hiezechielem IX*, 28. i. m. I. 219–221.

⁴⁷ Uo. I. 330.

⁴⁸ Hippolütosz: *De Christo et Antichristo* 15. in. Hippolytus Werke Bd. I. *Exegetische und Homiletische Schriften*. Hrgb. G. N. Bonwetsch und H. Achellis GCS, J. C. Hinrichs, Leipzig, 1897. I. 11–12.

olyan olvasatokat egyértelműsít, amelyeket a kipontozatlan, magánhangzójelek nélküli kiadások nem, vagy nem feltétlenül. Az iménti szempont figyelembevételével többféle fordítási variáns is egymás mellé helyezhető, tovább szélesítve az értelmezési lehetőségek körét. Előre kell bocsátanom: a variánsok sem oszlatják el az ezékieli szöveget beborító jótékony (?) félhomályt, ám mindenféleképpen hozzájárulhatnak az ágas-bogas exegetikai hagyomány megértéséhez.

A 12b vers hármas tagolású invokációjának – „te vagy a tökéletesség pecsétnyomója, (tele bölcsességgel), és tökéletes szépségű” – első része: „attá hótém taknit” szó szerint a következőképpen fordítandó: „te vagy az, aki kinyomtatja, bepecsételi a tökéletességet”; miután a „hótém” participium alak szubjektumra utal. A fordítások döntő többsége a pecsétre mint dologra helyezi a hangsúlyt, pontosabban a pecsétnyomón lévő „negatív képre”. Sem a *Septuaginta* „aposzphragisza homoióseosz”, sem pedig a *Vulgata* „signaculum similitudinis” megoldása sem utal másra. A magam részéről úgy gondolom, hogy a „hótém” participium a leglogikusabb módon egyszerűen „pecsétörként” értendő, akár az Örökkévaló kancelláriájának főhivatalnokaként. Eszerint a *Türosz királya* név mögött megbúvó angyali lény rendelkezett (volna) a „tökéletesség pecsétjével/mintájával”.

A középkori héber kéziratok szövegvariánsai között – a *k* és a *b* betű összecserélésével – előfordul a *tabnit* szóalak is a fenti *taknit* helyén. A *tabnit* elsősorban „képmást”, „mintát” jelent; ám ez a variáns sem változtatja meg a fordításszöveg értelmét. Mint ahogyan a korábbiakban hivatkozott középkori midrások idevágó magyarázatai sem. A *Targum Jónátán* Ezékiel 12. átültetése érdemel különös figyelmet; az „attá damé limena dicúrátá” így értelmezhető: „te hasonlatos vagy egy festett figurához” (talán valamiféle edényhez?) A szakasz egészének értelmező fordítása pedig ez lehet: „Te hasonlatos vagy egy [festett] alakkal díszített edényhez, amely bölcsességgel lett megformálva, és szépsége által lett tökéletes.”⁴⁹ Az arám „dimetuqan bahokma” forma körülbelül azt jelentheti, hogy „valamit bölcsességgel (rituálisan) előkészíteni/elrendezni”. Vonatkozhat ez az áldozati edények előkészítésére is. Mindamellett az iménti fordítói megoldás roppant labilis, még ha feltételezzük is az arám *mena* (metathesis-szel *mean* = héber *keli*) „edény” és a festett dísz asszociációt, nehéz magyarázatot találni a „pecsétnyomó” ilyesfajta metamorfózisára. Talán a *cúrátá* kifejezés jelenthet logikai kiutat: a szó igei gyöke nem csupán „festeni”, hanem „bevésni” értelemben is előfordul a prófétai targumokban.⁵⁰

Hasonló nehézséget jelent a 13. vers fordítása, illetve értelmezése is, főleg a „kol eben jeqará meszukáteká”, „mindenféle drágakő volt takaród/boltozatod/Rásinál: öltözőked”. A *meszuká* szó lehetséges jelentéseivel már foglalkoztunk a midrások „nagyívű asszociációival” kapcsolatban. Elvileg a ruhától a menyegzői ágy felső kárpitjáig bármely megoldás helytálló lehet, bár nem nagyon tudom elképzelni, hogy mit keresett volna *melek cór* a menyegzői ágyban? Feltételezem, hogy ez a lehetőség csak akkor jöhet szóba, ha Türosz királyát Ádám Risonnal azonosítjuk.

Az ezékieli figura ruháját/takaróját/boltozatát borító kilencféle drágakövet kommentátorok szinte kivétel nélkül a főpapi hősent díszítő tizenkét drágakővel vetik egybe. Az *Exodus* 28,17–20. (ugyancsak: 39,10–13) szövegszakaszban számba vett tizenkét drágakő közül – más sorrendben – kilenc ismétlődik Ezékielnél. Talán a *Jesája*

⁴⁹ Hector M. Patmore: *Adam, Satan, and the King of Tyre*. i. m. 102.

⁵⁰ Uo. 106.

54,11–12-ben felsejlő költői kép jelenthet valamiféle analógiát: ott a „nyomorult, vihartépte, vigasztalan” eljövendő falai és kapui díszítetnek négyféle drágakővel, zaffírral, rubinnal, briliánssal és gyémánttal. A szóban forgó drágakövek fajtája és sorrendje nyilvánvalóan sem Jesajánál, sem Ezékielnél nem tetszőleges és nem is véletlen. Azonban a poétikai vizsgálódás szintjén – a misztikus irodalom figyelembevételével – ennek a kérdésnek a vizsgálata feneketlenül mély kútban való alámerülést jelentene.

A 13b vers ezen szakasza, „a domború felületek és mélyedések kidolgozva rajtad”, ugyancsak nehéz feladatot rónak a fordítóra. A két enigmatikus kifejezés – „ötvös szaknyelven” talán a „foglatatok és vésetek” – ugyanis egyúttal zeneszerszámokat is jelent. A *neqeb* (szó szerint feltehetőleg „furat”) valamiféle fúvós hangszer – például a síp vagy a fuvola – neve lehet, esetleg a száj/ajaknyílásé, amellyel ezeket a hangszereket megszólaltatjuk. A másik kifejezés, a *taf* viszont egyértelműen „dobot” jelent, s a dob alakjából következően domború, „hasas” tárgyat, illetőleg felületet. Idéztük már az egyik midrás példáját: az angyalok játszottak dobon és fuvalán, amikor Ádám nászünnepét ülte. Ám azt meglehetősen nehéz elfogadni, hogy egy angyali lényt fúvós és ütős hangszerek díszítsenek a drágakövek mellett. Márpedig a legjelentősebb kommentátorok közül Jószerf Kara és Dávid Kimhi (Redák) egyaránt azt írja, hogy az általuk is Hirámmal azonosított Türosz királya ezeket a hangszereket viselte és így szórakoztatta magát.⁵¹ Ha ez igaz, akkor nehezen képzelhetjük el Hirámot másként, mint valamiféle zenebohócot, aki nem csupán önmagát, hanem a közönséget is szórakoztatja.

A 14a vers többféle értelmezési nehézséget is rejt magában; „Te kerúb voltál, kiterjesztett (oltalmazó) szárnyú,” – a legtöbb modern fordítás hasonlóképpen adja vissza az iménti szakaszt. Ám ez a fordítói megoldás korántsem magától értetődő, ugyanis a kipontozatlan, magánhangzójelek nélküli szövegben az *a* és a *t* együtt „val-vel” értelmű prepozíció is lehet, s akkor a „te kerúb (voltál)” helyett „kerúb^{bal} (voltál)” olvasandó. A különbség óriási, hiszen akkor melek cór – ókeresztény értelmezés szerint a Sátán – nem lehetett kerúb, hanem valami más, például szeráf vagy arkangyal, nyitva hagyva az amúgy sem eldönthető kérdést: vajon az angyalok lázadása melyik hatalmi szinten zajlott le az emberi történelem előtti örökkévalóságban? Nyitva marad a kerúb – ezek szerint – hátravetett jelzőinek, attribútumainak pontos meghatározása is: a *mimsah haszókék* a természetes nyelvérzék számára azt jelenti, hogy „(a) felkent, az oltalmazó”. Feltételezhető, hogy a kapporet fölött, a szentek szentjében szárnyait kiterjesztő két kerúb lehet (a) *haszókék*; egyszerre „elfedő” és egyszerre „oltalmazó”, nagyon hasonlóan a *káfar* ige képzetköréhez.⁵² Feltételezhető az is, hogy a két kerúb folyamatosan és megszakítás nélkül „kiterjesztett szárnyal” örök félálomba révülten terpeszkedik a frigyláda fedele és a fejük fölött trónoló Sekhina, isteni jelenlét között. Ám ha így tennének, hasonlóak lennének a középkori katedrálisok pufók an-

⁵¹ Mikraót Gedólót. Ezekiel. vol. II. i. m. 245.

⁵² A *káfar* ige első előfordulása a *Tanakh*ban Noé hajóépítésével kapcsolatos: „Csinálj bárkát gofer fából, lásd el rekeszekkel a bárkát és vond be kívül belül vonadékkal (szurokkal) (aszé leká tébat acé-gofer qinim taasze et-hatéba vekáfarta otáh mibajit umihúc bakofer.” (Gen. 6,14). A bűn „betakarásának”, „befedezésének” képzete az iménti konkrét mozzanattal kapcsolatos.

gyalkáihoz, akik az ítéletnap harsonát hivatottak megszólaltatni. Azaz csak hivatottak lennének, hiszen szemlátomást alszanak, áthághatatlan akadályt gördítve így a megváltás hatalmas művének beteljesülése elé... A kerűbszárnyaknak egyszer majd mindenképpen meg kell mozdulnia, nagyjából úgy, ahogyan azt *Ezékiel könyvének* 1. fejezetében, a merkábá-vízióban olvashatjuk.

Logikusabbnak tűnő magyarázat, miszerint a próféta látomásban *melek cór* és a *kerúb* két külön személy, az „oltalmazó” így elkísérhette az előbbit mindenhová, az ezékieli szöveg alapján „Isten Szent hegyére” is. Kézenfekvő lenne a szóban forgó hegyet azzal a hellyel azonosítani, ahol az örökkévaló trónja (kiszé) áll, de a rabbinikus kommentárok egy része ezt a szöveghelyet „Isten szentélyének hegyeként” érti. Jószerf Kara – Hírára vonatkoztatva – azt írja, hogy ez a hely a Templomhegy, ahol Salamon és Hírá együttessel erővel építik fel a Szentélyt.⁵³ Ha ezt az értelmezést elfogadjuk, abból már logikusan adódik az a következtetés is, miszerint a „tüzes kövek között jártál-keltél” versrész is a salomoni Szentélyhez kötődik: Rási szerint a „tüzes kövek” kifejezés arra utal, hogy a Templomban tűz-testű angyalok sétáltak.⁵⁴ Jószerf Karánál a tüzes kövek szintén az angyalok szellemi testére vonatkozik; melek cór (nála Hírá) hübrisze éppen az volt, hogy kérubként azt képzelte, joggal járhat-kelhet ama tüzes lények között, akik megvilágítják a világ-éjszakát.

Amint látható volt: a hagyományos, zsidó és keresztény értelmezések elsősorban az ellentmondások kusza szálaiból fonódtak; s ezek a szálak elég erősek ahhoz, hogy döntő módon befolyásolják a mai idők exegétáit is. Talán nincs is sok értelme ezeket a szálakat tovább bogozgatni, kézenfekvőbb lenne a *textust* vadonatúj fonalakból újrászöni; reszketeg kezű, nyugdíjas Penelopé, nem sok hasznodat vesszük immár.

6.

Fönícia és Türosz város általunk ismert antik történeti jelentőségéhez mérten Ezékiel próféta aránytalanul sokat időzik a szigetvárosnál; négy *qiná* siratja el valamilyen formában Cört, a 26,17–18; a 27,1–10; a 27,32–36; valamint a 28,11–19. Ezentúl a 28,1–10. a város *nágid*-ját, fejedelmét gyászolja, ahogy már szó esett róla, ennek a szakasznak a műfaja nem *qiná*, siratóének, hanem dábár, a magyar nyelvű Biblia-fordításokban általában *ige*. Úgy vélem, az öt szólam nem egyetlen regiszteren hangzik fel, s mindegyik szólam különféle időkre vonatkozik.

A sorrendben első siratóénekekben Türosz romokban áll, a „tengeri országok” fejedelmei siratják, földön ülve, „rémületbe öltözve”. Arra nézve, hogy mi is történt-történik majd valójában, a 26. fejezet 19–21. verse ad tájékoztatást; itt a Biblia Istene ezt mondja: „Amikor lerombolt várossá teszek, miként azok a városok, amelyeket nem laknak, akkor felhozom rád a Tehómot és a nagy vizek áradatát. És leviszlek a sírba szállókkal (együtt) az örökkévaló néphez, és ott lakatlak az alanti földben, amely olyan, mint az örök romok, a sírba szállókkal, amelyet nem laknak, noha dísszé tettek az élőknek földjén.” A Bibliai topológia alapján mindaz, amit a Tehóm árja borít el, az szükségképpen az alvilág birodalma. Alvilági perspektívából látjuk tehát a jövőt,

⁵³ *Mikraót Gedólót. Ezékiel vol. II. 247.*

⁵⁴ Uo.

ami kissé szokatlan, hiszen a hétköznapi életben hozzászoktunk, hogy a jövő a szabadság terrénuma. Ám éppen abban rejlik a prófécia, s a prófécia helyén sarjadó eszkhatológia (rettentő) hatalma, hogy erről a szabadságról tudomást sem vesz.

A 27. fejezetben két qiná is „felhangzik”: Az első az 1–10. versek közé, míg a második a 32–36. versek közé ékelve, ám a két jelzett locus közötti szövegszakasz sem tér el lényegesen műfajilag az említett kettőtől. Mindkét helyen Türosz mesebeli gazdagságáról olvashatunk, s arról, hogy a (korabeli) lakott világ minden népe-nemzete kereskedett a várossal, amelynek pusztulásakor mindannyian mély gyászba borulnak.

A vizsgált negyedik qínát megelőző dábár, a 28,1–10. versek – miként már szó esett róla – Türosz nágidjához szólnak, akinek a vétke azonban alig-alig tér el melek córétól, hiszen ez a közelebből meg nem nevezett szellemi lény is ezt állítja magáról: „Isten vagyok, Isten lakóhelyén lakom a tenger közepén (a tengerek szívében)” (28,2). Az Örökkévaló szájából kétszer is elhangzik: „De csak ember vagy, nem Isten” (veattá ádám velő-él; 28,2; 28,9).

Kétségtelen, hogy az *ember* minősítés ellentmondani látszik a többször is kifejtett következtetésnek, miszerint mind Türosz fejedelme, mind pedig királya valamilyen szellemi (angyali) lény. A bibliai próféciaák közt azonban többször is találkozunk hasonló megoldással, természetesen elsősorban az ókeresztény exegézis allegorizáló és tipizáló hajlamait figyelembe véve. A legismertebb ilyen példa talán a *Jesája könyvének* 14. fejezete, ahol Izrael népe, miután Isten megkönyörül rajtuk, egyfajta *példázatot* (másál) mond el „emelt hangon” Babel/Babilon királya ellen. A példázat az Újszövetségben és az ókeresztény korban már a világalummal jelképező Babilon bukásán gúnyolódik, érzékletesen írva le annak a lénynek a sírba szállását, aki korábban nagyjából ugyanazt állítja magáról, mint Türosz nágidja: „Felmegyek az égbe, Isten csillagai fölé emelem trónomat, helyet foglalok a szövetség hegyén, (az összegyülekezés hegyén, behar móéd), észak szegletén. Felmegyek a felhők magaslataira (felhőoltárra, bamaté áb)⁵⁵, hasonló leszek a Felségeshez” (14,13–14). Az ilyesfajta lázadáshoz mért sírba szállás jelentheti bizonyos angyali lényeknek az alvilágba való alávettetését is.

Noha a *másál* gyűjtőfogalom a héber Bibliában – éppen úgy, mint a *parabolé* az Újszövetségben – a Jesajától idézett példa műfajilag nem áll nagyon távol az ezékieli *qínától*. Közös vonásuk az a fajta „költői komplexitás”, amely egyszerre ad helyt a különféle exegetikai elgondolásoknak, azoknak is, amelyek Babel/Türosz királyát konkrét történeti figurának, óriási hatalommal rendelkező embernek, s azoknak is, amelyek (allegorizáló szándékkal vagy anélkül, de) az emberi szint fölött álló szellemi hatalmasságoknak tekintik a prófétai szöveghelyek talányos figuráit. Mindezt igazolhatónak látom az *Ezékiel* 26,17–28,19. próféciaira nézve is. Úgy vélem, hogy a tárgyalt szövegegyüttesen belül legalább három szellemi, és ennek megfelelően poétikai szint különböztethető meg: az első a kézzelfogható történelmi képződmény, a város (ir) pusztulására vonatkozik, feltehetőleg régmúltban lezajlott eseményre, talán Nabukudurri-uszur, talán Nagy Sándor időszakára. A második Türosz *nágidjájának* a hajdani/majdani sorsára utalhat; nevezett személyét és végzetét kétségkívül bizonytalanság övezi, hiszen a próféciaiban ezt olvassuk: „Körülmételetlenek halálával halsz, idegenek keze által”, (móté arélim támút bejad zárim; 28,10). Márpedig a valóban

⁵⁵ Az idézett Jesája kifejezések – minden jel szerint – egyfajta „mennyei kultuszhelyre” utalnak; a *kiszé* (trónus), a *har móéd* („a szövetség” vagy „összegyülekezés hegye”), illetve a *bámáté áb* (felhőoltár) mindenesetre erre vall.

szellemi lények nem képesek meghalni, a „szellemi halál” esetükben egészen mást jelent, mint az emberi romlandóság. A harmadik szint pedig a *melek cór* státuszára vonatkozik, ám mint láttuk, ennek a személynek az értelmezését illetően is megoszlik a zsidó, illetve keresztény exegetikai hagyomány. Nem hiszem, hogy a szóban forgó személyek megnyugtató azonosítása valamiféle rejtvény, avagy matematikai képlet módjára megoldható lenne, de abban szinte biztos vagyok, hogy a próféciaák sine qua nonjának, a *beteljesülés* idejének kérdését illetően sajátos „értelmezői polifónia” érvényesítendő. Eszerint mind a négy qiná és az ötödik lamentáció, a prófétai dábár is *sajátidővel* rendelkezik, a *beteljesülés* egykori, avagy eljövendő dimenziói egymáshoz mérten és a jelenkori szemlélő számára is különféle alakzatokba rendeződhetnek. Olyan alakzatokban, amelyekkel kapcsolatban a „kiszámíthatóság” majdhogynem reménytelen elvárás. Ez az állítás mindenképpen tagadni látszik az összehasonlító val-lástörténet, illetőleg a Biblia-kritika – finoman szólva is – együgyű előfeltevését, miszerint a Szentírás próféciai mind, kivétel nélkül a megjövendőlt események beteljesülése után íródtak. (Miféle jövődőlés az, amelynek az esemény horizontja a hátunk mögött húzódik?) A sajátidők – s a bennük rejlő lokális múltak – feltételezik, hogy az ezékieli szöveg dramatis personae bármikor előtűnhetnek az „idő homályából”, akár a múltban, akár a jövőben. Innentől fogva pedig, újra és újra a *bármikor* válik az idő érzékelésünk meghatározó tényezőjévé. S éppen ez az, ami összeköt bennünket a rég-múlt emberével, Ezékiel életidejével: az *eljövendő volt*-nak szorongó vagy éppen reménykedő várása.

7.

Senki sem vethet követ a másikra, ha az illető történelmi vagy teológiai érzéke valamiféle beteljesülést sejt, és a múlt figuráinak körvonalai bontakoznak ki a szeme előtt. Ilyesmí történhetett a kiváló XVII. századi festővel, Claude Lorrainnel, aki életének java részét Rómában töltötte, a hírneves Accademia di San Luca tagjaként, 1667-ben festette meg „Tengerpart Ezékiellel, aki gyászol Türosz romjainál” című képét. A képen, hosszanti síkban szinte kettéosztva, egyszerre jelenik meg a Róma környéki bukolikus táj, az „agro romano”, valamint a barokk kedvelt motívuma, a romolhatatlan természet által körülölelt monumentális romok. A kép alsó részén, mintegy mellékfiguraként, ősz szakállú, barna tógás öregember halad át sietős léptekkel, hóna alatt egy könyvtekerccsel. Ő lenne Ezékiel próféta, aki a barokk allegória Walter Benjamin-i *őstájából* érkezve meglátogatja jövődőlésének beteljesült színterét.⁵⁶ A nem csupán az

⁵⁶ Ld. Rugási Gyula: *Ezékiel Türosz romjainál*. In *Örök romok*. Latin Betűk, Debrecen, 1997. Az idézett rabbinikus források (nehezen) hozzáférhető modern fordításai: *Pesikta de-Rab Kahana*. Trans. William G. Braude – Israel J. Kapstein. Routledge and Kegan Paul, London, 1975. *Pesikta Rabbati*. Trans. William G. Braude. Yale Judaica Series 18. Yale Univ. Press, New Haven, 1968. *Pirke de Rabbi Eliezer*. Trans. Gerald Friedlander. Kegan Paul – Trench-Trubner and Co., London, 1916. *Mekhila de Rabbi-Ishmael I-III*. Trans. Jacob Lauterbach. The Jewish Publication Society of America. Philadelphia, 1933. *Pesikta de Rav Kahana. According to an Oxford Manuscript I-II*. Jewish Theological Seminary of America. New York, 1962.

őstájából, hanem az allegória fiktív idejéből érkező Ezékiel – paradox módon – itt mint-egy saját prófeciájának szereplőjévé válik; a továbbírt történet – a festészet eszközeivel – az apokrifek logikáját követi: egy-egy bibliai mellékszereplő nevével, jelenlétével legitimálja az elmondottak hitelességét. De hogyan lehet mellékszereplő maga az auctor, a szerző? E kérdésre az amúgy beszédes festménybéli táj nem felel. Éppolyan titokzatosan viselkedik, mint maga melek cór, aki a legádázabb faggatás ellenére sem árulta el kilétét. De ez talán nem is fontos. A Claude Lorrain-kép felidézett példája inkább a qinák említett *sajátidejei* közül elevenít meg egyet, azt, amelyet a Via Paolina egyik házában alkotó XVII. századi mester figyelt meg és hívott életre.

Tudomásul kell venni, hogy valamennyi sajátidő egyszerre csupán egy valamikori messiási pillantás számára mutatkozik meg, illetve tárja fel a maga titkát. Egyik-másik azonban már most is megteheti ugyanezt, ahogyan ez a Claude Lorrain-képen is „megtörténik”. A festményen a próféta a tenger felől érkezik, a kikötőben horgonyzó hajók valamelyikén. Ahogyan akkor, úgy most vagy az eljövendőben sem akadhat semmiféle hatalom, illetve erő, amely az ígéret beteljesülését megakadályozhatná. Ha a két és félezer éve lejegyzett gyászdal felhangzik a tenger felől: a jövő partra száll.

Jalkut Simoni. = *Yalkut Shimoni: Midrash al Tóra, Neviim u-Khetuvim.* Yarid ha-Sefarim. Jerusalem, 2006.

Az utolsó csönd

Abban a váratlan, félórányi sötétben,
amikor az önjelölt próféták elhallgatnak,
és a meddő viták
mint eltaposott fűcsomók,
alárendelik magukat egy nagyobb akaratnak,
hallani lehet a pénzmozgás
súlyos és hullámzó moráját,
az érdekek húsbavágó suttogását.
Aki mégis szóra nyitja száját,
úgy érzi, tüdeje égő erdő,
torkában sáskák, és a víz,
ami szomját olthatná, minden
érvével együtt elpárolgott.
Akik kezükben próbálják menteni,
amit eddig felhalmoztak,
úgy hullajtják majd el, mint
fa a túlérlett termést.

Viszont mégis
megmarad a föld a lábuk alatt,
a csillagok a fejük felett,
a székelyen a szívükben,
és hiába minden
feszültség és félelem,
még meghalni sem
tudnak egy nagyobb akarat szerint.

PETŐCZ ANDRÁS

Zsoltárparafrázis – Elfáradtam

„Elfáradtam a kiáltásban,
szemeim elbágyadtak, várván Istenemet.”
(Zsoltárok könyve, 69:4)

Elfáradtam, nincs kedvem semmihez, nézek magam elé,
mondják, hogy ezzel lezárul valami, valami, ami fontos volt valaha,
nem tudom, így van-e mindez, inkább csak szomorúság ez az egész,
lezárul valami, ez biztos, de a szomorúság több is, kevesebb is ennél,
ahogy lezárulnak a cselekvések is, amikor eljön a mozdulatlanság ideje,
amit közönségesen halálnak is nevezhetünk.

Elfáradtam, mondom, hiába is minden erőfeszítés,
nem változik semmi, elbágyadtak a szemeim a várakozásban,
aludni volna jó, örökre elaludni, feleslegesen is keresem azt, amit keresek,
minden akarat hiábavaló, és hiába is kérem, akit kérek,
hogy a keserű poharat, a keserű poharat végre fordítsa tőlem el,
hiába, hiába, még elaludni sincs erőm, nincsen erőm már elaludni sem.

Elfáradtam, és ez egyértelműen a gyengeség jele,
segíts meg engem, fohászkodom, akihez fohászkodni jó,
de nem válaszol senki, soha senki sem válaszol, mindenki hallgat,
a hallgatás a válasz, így beszélgetünk, és a hallgatás rosszabb a zajnál,
annál a zajnál is rosszabb, ami itt van körülöttünk, itt, mindenfelé,
és ami ellepi a levegőget, olyannyira, hogy tapintható lesz tőle a feszültség.

Zsoltárparafrázis – A Seol kötelei

A Seol kötelei vettek körül;
a halál törei fogtak meg engem.”
(Zsoltárok könyve, 18:6)

A Seol kötelei rám tekeredtek, mozdulni nem tudok,
fogva tart mindaz, ami itt van körülöttem, fogva tart egyre,
szorongat a mozdulatlanság, szinte megfojt, levegő nincsen,
kétségbeesetten kapkodok levegő után, levegő után kapkodok,
nem tudom, van-e még remény bármire is, lesz-e szabadulás,
nem tudom, valaha másképpen lehet-e mindez.

Rám tekeredtek a Seol kötelei, megfogyott bizodalmam,
hiszek még abban, *akiben hiszek*, akiben még hinni: *szabadulás*,
és nincsen is már más kapaszkodóm, csupán csak ennyi,
nincsen már más kiút előttem, eltűntek mind az utak,
várakozom tehát, hogy megsegít, aki talán megsegít egyszer,
valamire várok, mi mást is tehetnék, rajtam a Seol büntetése.

A Seol rám tekeredett kötelei fojtogatnak, nincsen jövő,
valamiféle büntetés mindez, csak nem tudom, miért,
szólnék annak, akinek szólni szeretnék, hogy segítsen, ha lehet,
de nem szólhatok, mert túl nagy a sötétség, a fekete csönd,
betemet valami, valamiféle idegen anyag, *elhagyta engem*,
mondom, és egyre csak várom, hogy történjék valami végre.

Zsoltárparafrázis – A nyugvóhely megkeresése

„Ez lesz nyugvóhelyem örökre;
itt lakozom, mert ezt szeretem.”
(Zsoltárok könyve, 132:14)

Ki lesz, aki eltemet, lesznek-e szomorúságok?,
hiába kérdezed, a válasz ismeretlen, hiába kérdezed,
nem találkozol soha azzal, aki gondot visel rád,
és nem is kapsz tőle semmilyen üzenetet biztatásul,
csak a bizonytalanság marad, és a félelem, ami benned,
ami ott lapul benned minden hajnali órán.

Kisétálsz éjjel a temetőbe, felméred jövődő lakóhelyed,
nézegeted a sírokat, holdfény segít a halottak között,
a nyugvóhely megkeresése nem kis feladat, nagy a tülekedés,
nem tarthatod magadat kivételezettnek, egy vagy a sok között,
sétálgatsz tehát a sírok között, ezernyi lélek, sokaság,
ezernyi lélek körülötted, mind-mind nyugalomra vágyik.

Ki lesz az, aki eltemet?, lesznek majd gyászbeszéddek?,
lészen majd olyan is, aki elsorolja érdemeid, ha voltak?,
koppan majd kavics a koporsódon?, üzenve ezzel,
van, aki gondol még veled, van, aki szeretett volna
a távozásod pillanatában magához ölelni, hogy
ne legyél egyedül, amikor bírúid döntenek rólad.

SÁNTA MIRIÁM

Ima az átmenetiséghez

„kimenek,
elnezek napkeletre,
látek edzs irgalmat.
Kühül irgalmasz,
belül aranyasz.
Szent orcája lekörmölve,
szent haja leeresztve,
könökig vérbe,
könökig könnybe“
(Péter Véta, Szabófalva)

Adj szerelmet, Babba Mária,
holdba öltözött asszonyok között
te oldod föl a káoszt,
és áldott a te méhednek gyümölcse,
a bátorság,
üres szemű daimón az éjszakában.

Láttál fölkelni hajnalban, járkálni
emeleten és földszinten, járkálj csak,
mondtad, majd elmúlik a pánik
a nyakszirtedről, apró holdsugaraiddal fojtogattál,
mint szögesdrót, úgy futottak bele a hátamba
fénylő tüskéid, járkálj csak, ébredj fel és beszélj,
mondtad, vetközz le, és szedegesd ki egyenként mindet.

Adj szerelmet, Babba Mária,
holdból kilépő asszonyok
közül ostor és vigasztalás,
és áldott a te méhednek gyümölcse,
a gyász,
üres szemű daimón a nappalokban.

Láttál engem, üres voltam és átmeneti,
és semmi nem volt vállaim mellett, csak a
szagok, amik megtartottak, miközben kiült
szememre a sírás, lábait lógatta szemhéjamról
és nevetett. Fenyőtűiddel szurkáltál, hogy én is
nevessek a hegyvidéki fényben, száraz fű között,
szerencsétlen félnótás, aki neved az ajkára hiába veszi.

Adj szerelmet, Babba Mária,
holdban lakozó asszonyok
közül könnyökig vérben, és áldott
a te méhednek gyümölcse, az irgalom,
melynek jelentése: megértés,
melynek jelentése: fáradhatatlan könyörület.

Láttál engem, redőnyöket huzigáltam
le-föl, mint az eszelős, mert nem tudtam,
hogy engedjem be a fényt. Láttuk egymást
megfürödni az irgalomban, tested tükör volt
a zavargások között. Ne torzulj többé, mondtad,
szűkülő tudatom robbanása voltál. Tedd le a tüskéket,
mondtad, hadd csurogjon le végre a vér.

ANNE SEXTON

Ó, ti nyelvek

ELSŐ ZSOLTÁR

Legyen egy Isten, aki olyan nagy, mint egy naplámpa, és rátok neveti hevét.
Legyen egy föld, amely lombfűrész-alakú, és mindannyiótokhoz illik.
Legyen a mélység sötétkamrájának sötétsége. Egy féregszoba.
Legyen egy Isten, aki látja a hosszú, keskeny cső végén a fényt,
és bebocsátja azt.

Legyenek kettéválasztva Isten által.

Legyen Isten Hoodsie jégkréme két íz egy pohárban, hogy megoszthassa
veletek.

Legyenek a vizek elválasztva a földtől, hogy Isten az első fényben
megmoshassa arcát.

Legyenek tűszúrásnyomok az égen, amelyekbe épp befér Isten kisujja.

Legyenek a csillagok a lekváros tekercsek és a nevető babák mennyországa.

Legyen a fény neve nappal, hogy a férfiak kukoricát termeszhessenek
vagy buszra szállhassanak.

Legyen szárazföld a második napon, hogy a férfiak Cannon törülközővel
száríthassák meg lábujjaikat.

Legyen e föld megszólítottja Istennek, aki érzi, ahogy a fű kiserken, mint
az angyalhaj.

Legyen banán, uborka, aszalt szilva, mangó, bab, rizs és cukornád.

Legyen magjuk, hogy szaporodjanak.

Legyenek évszakok, hogy megtanulhassuk az ég építészetét, tele sassal,
pinttyel, aranyküllővel, sirállyal.

Legyenek évszakok, hogy tucatnyi kabátot ölthessünk, és havat
lapátolhassunk, vagy kibújhassunk a bőrünkéből, és lubickolhassunk
a Karib-tengerben.

Legyenek évszakok, hogy az égi kutyák átugorják a napot decemberben.

Legyenek évszakok, hogy az angolna előbújjon zöld barlangjából.

Legyenek évszakok, hogy a mosómedve vére gazdagabb lehessen.

Legyenek évszakok, hogy a szelet felvonják egy narancslevél kedvéért.

Legyenek évszakok, hogy az eső hajókat temessen el.

Legyenek évszakok, hogy a csodák folyékony arannyal töltsék meg
a poharunkat.

Legyenek évszakok, hogy a nyelvünk spárgában és citromban
tobzódhasson.

Legyenek évszakok, hogy a tűz el ne hagyjon minket, és ne dermedjen fémmé.

Legyenek évszakok, hogy egy férfi tenyerébe foghassa egy nő mellét, amelynek bimbója duzzadó csillagszamóca.

Legyen menny, hogy az ember túlélhesse a füveket.

MÁSODIK ZSOLTÁR

Mert imádkozom, hogy legyen egy Mindenható, aki megáldja a mocsártölgyet, amely körülvesz.

Mert imádkozom, hogy legyen egy Mindenható, aki megáldja a dalmatákat, akik úgy szökdelnek, mint a nap feltjai.

Mert imádkozom, hogy Emily King, akit nem ismerek, csak köszönőviszonyban vagyunk, figyeljen fel a lábamra és a popsimra, méghozzá jóindulattal.

Mert imádkozom, hogy John F. Kennedy bocsásson meg nekem, amiért elloptam a borítékját, amellyel megszabadul a szenátustól.

Mert imádkozom, hogy a Tuftstól kapott díszdoktorim hallatán John Holmes ne öltse ki a nyelvét mocsaras medfordi sírjából.

Mert imádkozom, hogy J. Brussel, aki azt írja, hogy nyolcvan, sőt több, boldoguljon a reggeli merevedésével.

Mert imádkozom, hogy Joy kőgerince megmaradjon, és hogy kígyók melengessék csigolyáit.

Mert imádkozom, hogy Brundig mama, aki jó orvos, éjjel kipihenje, hogy a nevemet üvöltözte a Beacon és a Dartmouth sarkán.

Mert imádkozom, hogy ez a piros gyapjúkosztüm, amitől viszket a bőröm, legyen olyan, mintha nejlón hálóinget viselnék.

Mert imádkozom, hogy a lányomat ebben a szörnyű ködben is büszkének találják, akár Hawaii-on is.

Mert imádkozom, hogy a lányaim az ő lányaik arcát nyuszibundával simogassák.

Mert imádkozom, hogy örökké húséges írógépem ne romoljon el, bár hat éve a kórházzsoba másik sarkába hajítottam.

Mert imádkozom, hogy Kayo, aki a fölöttem lévő fotón mosolyog Bermudán egy kerti széken, rámosolyogjon a nevére a sok-sok név között.

Mert imádkozom, hogy a fával borított szoba, amelyben élek, húségesen mind több és több könyvet fogadjon be, ahogy az évek telnek.

Mert imádkozom, hogy a ruháim, a zoknijaim és kabátjaim ne menjenek még inkább össze.

Mert imádkozom, hogy két macskám a mennybe érkezzen, szemüket kis bádög homokozóvdörben cipelve.

Mert imádkozom, hogy borom dúsabb legyen.

Mert a nő imádkozik, hogy érintése tej legyen.
Mert a nő imádkozik, hogy éjszakája egy kicsi, zárt ösvény legyen.
Mert imádkozom, hogy továbbra is sajtos krumplival tömhessem a számat.
Mert imádkozom, hogy a Jack Daniels olyan könnyen csússzon, mint a csók.
Mert a nő imádkozik, hogy ne rettenjen vissza a hamiltoni száműzetés magányától.
Mert a nő imádkozik, hogy ne rettenjen vissza a halál üregénél.
Mert imádkozom, hogy Isten megemésszen.

HARMADIK ZSOLTÁR

Legyen úgy, hogy Noé bárkát épít az öreg hölgy cipőjéből, és megtölti azt az Úr teremtményeivel.
Legyen sok ablak a megváltás bárkáján, hogy az Úr teremtményei bőséges oxigénnel házasodjanak.
Legyen úgy, hogy a megváltás bárkája hódol az Úrnak és egyre kiterjedtebb sikereinek.
Legyen, hogy Anne és Christopher letérdel egy tahóval, akinek szája úgy harap Anne lábujjába, hogy aztán maga is felajánlja azt.
Legyen, hogy Anne és Christopher két vörösbeeggyel jelennek meg, akiknek kukacai édesek és rózsaszínek, mint a rúzs.
Legyen, hogy felmutatnak egy tenyerükbe rejtett méhet, aki az Úr elektromosságát zizegi kis sárga Z-kkel.
Legyen, hogy dicséretét zengik egy bikával, akinek szarvai sárgák a történelemtől.
Dicsérjétek az Urat egy ökörrel, aki édessé nő a mennyben, és kislányok hajába köt pántlikát.
Alázkodjatok meg a léggel, aki zümmög, mint a motor anyja.
Szolgáljatok a majommal, aki lerombolta az Empire State Buildinget, és elnyerte a szüzet.
Ajánljatok föl egy hangyát, aki úgy araszol az Úr felé, mint a nyomtatás ezen a papíron.
Áldassatok egy cobollyal, aki tintával vérzi át az udvarhölgyek ruháját.
Áldassatok egy nyúllal, aki egész zsák spermával érkezik.
Áldassatok sáskával, aki függőnyt táncol az égre, és megvakítja a mezőt.
Áldassatok árnyékhallal, aki a tízcentest vékony ezüstté olvasztja Frisco környékén.
Örvendezetek a sásliliommal, amely egy napig él a postaláda mellett és az út mentén tündökölve.
Örvendezetek az olajbogyóval, mert az hűsleges olajat ad, és magában is zsíros nedvvel táplálja a száját, míg belemélyed a fog.

Örvendeztetek a francia császárhallal, amely úgy lebeg, mint egy ragyogó ékszer, akár egy kék jéghegy a Karib-tengeren.
Örvendeztetek a gyapot bokraival, amelyek növeessenek csillagokat és magokat, hogy Amerika tömegeit felruházzák.
Örvendeztetek a csikóhallal, aki kalandparkokban és versekben él.
Legyen, hogy Anne és Christopher örvendeznek a féreggel, aki úgy bújik ki a fényre, mint egy baba pénisze.

NEGYEDIK ZSOLTÁR

Mert árva vagyok két halotti maszkkal a kandallópárkányon, és anya pocakjának sírjából érkeztem Boston kereskedelmi forgalmába.
Mert a városnak csupán két ablaka volt, és az épületek fölfaltak engem.
Mert apám cégéből érkezett, zsíros gyapjába pólyáltak engem, és mozdulni sem bírtam, sem megkérdezni az időt.
Mert Anne és Christopher a fejemben születtek, miközben üvöltöttem a rózsák sírjára, gyerekszobám kilencvennégy bölcsődéjére.
Mert Christopher, a képzelt fivérem, ikerpárom pici farkát úgy tartja kezében, mint a csellét.
Mert belőlem *mi* lettünk, és ez a képzeletbeli *mi* kedves társasággá vált, amikor a nagy lufik nem hajoltak fölénk.
Mert nem tudtam olvasni, sem beszélni, és a hosszú éjszakákon nem tudtam lekapcsolni a holdat, sem megszámolni a mennyezeten áthaladó autólámpákat.
Mert sápadtan feküdtem, mint a liszt, és gumicumin át ittam a hold levét.
Mert bepisiltem, és Christopher megnézte, hány óra, ami ketyegett, mint egy júliusi tücsök, és csöndben mozgatta kanálait.
Mert beszartam, és Christopher mosolygott, és azt mondta, legyen a levegő édes a te talajoddal.
Mert Christopherre figyeltem, kivéve, mikor jött a lufi, és kicserélte rajtam a kötést.
Mert viszkett az ágyékom, és kezek olajozták be.
Mert olyan egyedül feküdtem, mint a halál. Christopher mellettem feküdt. Ő élt.
Mert olyan mereven feküdtem, mint a papírrózsák, és Christopher hozott egy sekély lavórt, és megfürdetett.
Mert nem beszéltem, de a bűvész a vér trükkjeivel szórakoztatott.
Mert nem hallottam, csak a bűvészt, aki mellettem feküdt, és úgy szólt, mint a rádió.
Mert akkor sírtam, és kis ládám mélabúsan ringott.
Mert a gyapjú és a festett lécek keretei közt voltam. Hol vagyunk, Christopher? Börtönben, válaszolta.

Mert maga a szoba egy láda volt. Négy vastag rózsafal. A mennyezet Christopher szerint alacsony és fenyegető.
Mert mosolyogtam, de nem látta senki. Christopher aludt. Olyan hangot adott ki, mint a tenger.
Mert ringattam az ujjaimat, mégsem maradtak úgy. Nem tudtam helyre tenni őket. Kitörtek a számból.
Mert kiűztem magam az álomból, a zöld szobából. A kétségbeesett álmából, aki visszafelé utazik a sötétségbe.
Mert a születés betegség volt, és Christopher meg én találtuk fel a gyógymódot.
Mert varázslatot nyelünk, és mi hozzuk világra Anne-t.

ÖTÖDIK ZSOLTÁR

Legyen úgy, hogy Christopher és Anne oly merészen bukkannak elő, mint egy disznó, aki határozott, akár egy docens. A férfi, aki előbukkan a talajból és a metróból, édessé teszi a mérget.
Legyen úgy, hogy egy vakonddal bukkannak elő, aki azért bukkant elő a mesterséges ánuszból a fényre, hogy lenyelje a napot.
Bukkanjatok elő egy százszorszéppel, amely kinyílik, mint a kéz, és azt szeretné, ha megszámolnák, mert *szeret*.
Bukkanjatok elő egy narancssal, aki fölkapcsolja a zseblámpáját, és úgy ragyog a sötétben, mint valami szentség.
Bukkanjatok elő egy csigával, aki megköti és kioldja az agyát kemény koponyájában. Senki nem küld levelet a csigának.
Legyen úgy, hogy Christopher és Anne egy tintahallal bukkannak elő, aki mérgével úgy mossa le az Urat, mint az olvadt medvecukrot.
Bukkanjatok elő egy karfiollal, aki lezöttyen az Úr mellé, és úgy aggódik, mint egy fehér agy.
Bukkanjatok elő egy rózsával, aki úgy nyílik el, mint egy alsó ajak, és maga a bágyadt gyönyörűség.
Bukkanjatok elő egy nárcisszal, akit balerinának öltöztettek, és kitáncol az ősi tavaszba.
Bukkanjatok elő egy foltos kutyával, aki mosolyog, és tappancsát nyújtja a szörnyű csillagoknak.
Bukkanjatok elő egy csótánnyal, aki Franz Kafkának is elég nagy (nyugodjon békében, bár rázárták a szobája ajtaját). Bizonyára fogni kellene mindazok kezét, akiket különféle méretű ládákba zártak. A vonatokat és a repülőket nem kellene lezárni. Engedni kellene, hogy az ember kirepülhessen belőlük, egyenesen az Úr szájába. Az Úr az én pásztorom, Ő fog lenyelni. Az Úr az én pásztorom, ő enged majd vissza.

Legyen úgy, hogy Christopher és Anne egy ponttyal bukkannak elő, aki túl nagy, a kétharmada mindenhonnan kilóg.

Bukkanjatok elő egy leopárdal, aki az ágon át szivárog, mint az olaj, és tappancsa vattaléc.

Bukkanjatok elő a Földközi-tengerrel egy derűs napon, amikor a csillagok néhány centivel a felszín alatt alszanak.

Bukkanjatok elő egy levelibékával, aki fontosabb a mező számára, mint a Big Ben. Nem volna szabad bezárni.

HATODIK ZSOLTÁR

Mert Amerika egy hölgy, ringatózik a hintaszékben a teraszon a festetlen ház mögött egy használaton kívüli út mentén, de Anne ezt nem látja.

Mert Amerika egy könyvtáros Wichitában, köhög a portól, és megkínálja a postást savanyúcukorral.

Mert Amerika Dr. Abraham, aki penicillint és szőlőcukor-tablettát ír fel Woolrich városában, Pennsylvaniában.

Mert Amerika egy öreg férfi, aki lábat mos Albionban, Michiganben.

Gondosan megtörülközik, aztán Dr. Scholl púdert szór a lábára. De Anne ezt nem látja. Anne be van zárva.

Mert Amerika egy jó útra tért betörő, aki most lakatos, minden reggel kilenckor felhúzza az üzletén a redőnyt (kivéve vasárnap, amikor a bejárati ajtóra kiteszi a telefonszámát).

Mert Amerika egy kövér asszony, aki a nagyongoráról törli a port English Creekben, New Jersey-ben.

Mert Amerika egy kecskebőrkesztyű-gyáros, aki hatalmas forgószékében ül, megtapintja a terméket, és felméri vagyonát, illetve adósságát.

Mert Amerika egy buszsofőr Embarrassben, Minnesotában, aki számolja a mérföldeket, és figyel, ahogy elhalad a kis papundekli bőröndök sora mellett.

Mert Amerika a komcsik és az antialkoholisták országa, de Anne ezt nem látja. Anne be van zárva. A trockisták sem látják őt. A republikánusok sosem csipkedték meg az állát, mert ő ott sincs. Anne megbújik a kinyílásban és az összecsucodásban, rózsá rózsá után. Senkije sincs. Ott van neki Christopher. Ülnek a szobájukban, csavargatják a babák orrát, bökdösik a babák szemét. Egyszer megutaztatták az egyik babát egy bolyhos papucsban, de azzal azért túl messzire mentek, ugye. Anne nem is szánta rá magát. Fogta a papucsot, benne a babával, aki úgy ült ott, mint egy autóban, berakta a szekrénybe, és rácsukta az ajtót.

Mert Amerika a fényezés férfi a Ford telepén Detroitban, Michiganben, ő a drótok embere, a fehér gömbé, egész nap, egész nap, egész évben, egész éve fényező, napi hetven, gépesítéssel javuló teljesítmény, de Anne nem.

Mert Amerika egy bányász Ohióban, lecsúszik a sötét gödörbe, és minden éjjel macskaszemeket hoz ki.

Mert Amerika csupán ez a szoba... nincs hasznos tevékenység.

Mert Amerika, csupán a babáid vidámak.

HETEDIK ZSOLTÁR

Legyen úgy, hogy mind örvendezzenek a boával, akinek húsz lábnyi hossza kilazítja a fát és a sziklát, és összetekeredik, mint a gumikötél.

Örvendeztetek a Főpostamesterrel, aki íróasztalánál ül Washingtonban, és bélyegekre rajzol arcokat.

Hívjátok elő a keselyűt, aki a húst figyeli a felhők közül.

Zengjétek dicséretét a pókkal, aki várost épít a nő lábujjaiból.

Örvendeztetek a japán cserebogárral, aki rózsaszirmokból lakomázik, szája csupa méz.

Örvendeztetek Pán Péterrel, aki aranyat repít a krokodilhoz.

Örvendeztetek a tengeri vidrával, aki a hátán lebeg, és a pocakján hordozza a kicsinyeit.

Zengjétek dicséretét a homárral, aki mindenható táplálékban gazdag étel, és még a nyelvnek is ízletes.

Örvendeztetek az osztrigával, aki makacs kagylójának biztonságában fekszik, és akit élve megehetnek.

Örvendeztetek a pandamacival, aki megöleli önmagát.

Örvendeztetek a csótánnyal, aki megvetett a teremtmények között, és mégis megvan a maga undok helye.

Örvendeztetek a szardellával, aki a salátákban cikázik ki és be.

Zengjétek dicséretét a kacsakagylóval, aki odabetonozza magát a sziklához, és hagyja, hogy a hullámok sodorják hozzá zöld táplálékát.

Zengjétek dicséretét a bálnával, aki nagy, meleg otthont biztosít majd

Jónásnak, és hagyja, hogy saját képeit függessze ki.

Zengjétek dicséretét a szőlővel a szerelmeseknek, akik majd lábujjaik között fogják viselni azt.

Örvendeztetek a krumplival, amely édes szerető, és angyalmatracból készült.

Örvendeztetek a brokkolival, mert az jó bokor elrejteni az arcot, és szépen illik a szájba.

Legyen úgy, hogy Christopher és Anne örvendezzenek Winston Churchill-lel és az ő forró és hidegháborújával.

Legyen úgy, hogy örvendezzenek az elsuhanó motorcsónakkal, amely fehér nyomot húz maga után, és egy percre tenispályát varázsol a tengerből.

NYOLCADIK ZSOLTÁR

Nem. Nem. A nő vidám, mosolyog a hasára. Lenyelt egy szatyor narancsot, és elégedett.

Mert épségben kibírta az utat, és a szobája apró embereket hordoz.

Mert túlélte a randikat a Ford hátuljában, túlélte tinédzserkora péniszeit, hogy eljusson ide, a házasság öblébe.

Mert ő a tilalom tárgya, aki tíz hosszú ujján számolja az időt.

Mert ő a veszélyes hegység, és a hegymászók közül sokan odavesznek egy ilyen úton.

Mert elveszett az emberiségből; saját haját babasálba köti.

Mert Christopher csinos csomagba pakolta őt, és egy hétig ki se csomagolja.

Mert ő nagyszabású, mert ő számos. Ő mindannyiunk, akik törülközővel szárazra törüljük magunkat.

Mert őt táplálja a sötétség.

Mert ő teszi helyére a csontokat egy sötét szobában.

Mert ő osztályozza az aranyat, az ezüstöt, az ásványokat és a vegyszereket.

Mert ő gyűjtöget, ő teszi el a selymet és a gyapjút és az ajkakát és kis fehér szemeket.

Mert ő most már látja szobafogságának végét, és úgy várja, mint kő a vizeket.

Mert domborodik a baba, és az emberek hajnala van a világban.

Mert a baba fekszik a vízben és a vérben, és az emberek sírása van a világban.

Mert a baba szopik, és tejből készült emberek állnak szolgálatára. Tejfák vannak, amelyekre föl lehet fütyyenteni a nőt. Tejagyak vannak, amelyekbe lefekve egy meleg szobáról álmodozhat. Tejujjak vannak, amelyek összezáródnak és kinyílnak. Tejgombok vannak, amelyek nedvesek, és gondoskodást igényelnek, és vattába csomagoltatnak.

Mert sok tejvilág van, amelyeken átsétálhatunk a hold alatt.

Mert a baba nő, és az anya a térdén göcögteti, és egy dalt énekel neki Christopherről és Anne-ről.

Mert az anya dalokat énekel a babáról, amely tudta.

Mert az anya emlékszik a babára, aki volt, és sosem zárja vagy gyömöszöli vagy rakja magányosan egy idegen helyre.

Mert a baba él. Az anya meg fog halni, és amikor ez bekövetkezik, Christopher vele együtt távozik. Christopher, aki beledöfött saját csókjaiba, és felsírt, hogy kettő legyen az egyből.

KILENCEDIK ZSOLTÁR

Legyen úgy, hogy a mókus dicséri az Urat, ahogy fölfelé szökdel Jákob lajtorjáján.

Legyen úgy, hogy a repülőgép dicséri az Urat, miközben királyságával flörtöl.

Legyen úgy, hogy a jó tündér zengi dicséretét nehéz zsák tízcentesével.

Legyen úgy, hogy dicséretét zengik a kukával mindenkiért, akit kidobtak.

Zengjétek dicséretét egy kosárlabdával, amely Isten szájában landol.

Zengjétek dicséretét citromhéjjal, amely az elnök italában úszik.

Zengjétek dicséretét jégkockával, mert az fenntartja a mini jegesmedvéket egy másodpercre.

Tálaljátok birkával, mert az sütővassal göndöríti az Úr szakállát.

Tálaljátok számmal, hogy elvigye az aggódó anygalt Jeruzsálembe.

Örvendezzetek a Mustanggal, mert az végigtáncol az autópályán, és senkivel sem ütközik össze.

Jelenjete meg egy zseblámpával, hogy el ne fáradjanak a csillagok.

Hozzatok elő egy kereket, hogy a holtakat a paradicsomba szállítsátok.

Zengjétek dicséretét egy villával, hogy az angyalok rántottát ehessenek vasárnap esténként.

Bukkanjatok elő egy kijárat felirattal, hogy mindazok, akik belépnek, lássák az utat kifelé.

Bukkanjatok elő egy otthonülővel, hogy felmosórongyát alázattal helyezhesse az Úr lába elé.

Bukkanjatok elő egy operaénekesnővel, hogy minden koncertjén a holdat engedhesse ki száján.

Örvendezzetek az aranyhallal, mert lenyeli az alkonyt kis üveggömbjében.

Örvendezzetek egy pappal, aki lenyeli gallérját, mint egy spatulát.

Örvendezzetek egy rabbival, aki úgy fésüli ki szakállát, mint a tengeri füvet.

Hozzatok elő egy galambot, aki pattogatott kukoricát eszik vagy lábkörömnyesedéket.

TIZEDIK ZSOLTÁR

Mert ahogy a baba előszökken, mint a tengeri csillag, a maga millió fényévébe, Anne látja, hogy meg kell másznia saját hegyét.

Mert ahogy falja a bölcsességet, mint a körte két felét, egyik lábát a másik elé teszi. Felmászik a sötét szárnyra.

Mert ahogy a gyermeke növekszik, Anne is növekszik, és van só és sárgadinnye és melasz mindenkinek.

Mert ahogy Anne sétál, a zene sétál, és a család lefekszik, mint a tej.

Mert nem vagyok bezárva.

Mert egyik öklömet a másik elé helyezem a sziklán, és beleugrom
a szavak magasságába. A szavak csöndjébe.
Mert a férj eladja esőjét Istennek, és Isten elégedett családjával.
Mert együtt ütődnek neki a keménységnek, és valahol egy másik szobában
gyöngéd ujjak kapcsolják fel a villanyt.
Mert a halál eljön a barátokhoz, szülőkhöz és nővérekhez. Jön a halál
zsáknyi fájdalmával, mégsemátkozzák a kulcsot, amelyet megőrzésre
kaptak.
Mert kinyitják az összes ajtót, és ez új napot ad nekik a sárga ablaknál.
Mert a gyermek nővé serdül, melle fölkel, mint a hold, míg Anne
a békekövet dörzsöli.
Mert a gyerek elindul fölfelé a saját jegyén (mivel nincs bezárva), és eléri
a szőlővel teli tengerpartot.
Mert Anne és a lánya kitanulják a hegyet újra meg újra. Azután a gyerek
talál egy férfit, aki kinyílik, mint a tenger.
Mert annak a lánynak fel kell építenie saját városát, és meg kell töltse azt
saját narancsaival, saját szavaival.
Mert Anne ment, egyre ment fölfelé az éveken, míg olyan öreg nem lett,
mint a hold, hangja pedig zsörtölődő.
Mert Anne megmászott nyolc hegyet, és látta, ahogy a gyerekek a téren
apró szobraikat mossák.
Mert Anne leült egy kalapács vérével, és sírkövet emelt magának, és
Christopher leült mellé, és elégedett volt vörös árnyékukkal.
Mert fölakasztották egy patkány képét, és a patkány mosolygott, és kezét
nyújtotta.
Mert a patkány megáldatott azon a hegyen. Fehér fürdőt kapott.
Mert a tej az égből alászállt, és betakargatta őket.
Mert Isten nem hagyta el őket, hanem megbízta a vérangyalt, hogy
vigyázzon rájuk, míg csak el nem jön az ideje, hogy csillagukba lépjenek.
Mert az égi kutyák kiugrottak, és havat lapátoltak ránk, és feküdtünk
csöndes vérünkben.
Mert Isten olyan nagy, mint egy naplámpa, és ránk nevette hevét, ezért nem
rettentünk vissza a halál üregénél.

Szlukovényi Katalin fordítása

Anne és Christopher

A VALLOMÁSOS LÍRAI ÉN KÖZVETLENSÉGÉNEK KÉRDÉSE
ANNE SEXTON *Ó, TI NYELVEK* CÍMŰ CIKLUSA KAPCSÁN

A vallomásos lírai én

A vallomásos költészetről szóló kritikai diskurzus egyik visszatérő alapgondolata a vallomásos és a modernista poétika közti kontraszt. Már a vallomásos jelzőt az USA-ban az 1960-as és '70-es években virágzó költészeti irányzat leírására 1959-ben elsőként használó – és a vonatkozó írásokban ekképp gyakorlatilag megkerülhetetlen – Macha Louis Rosenthal is azzal indítja *A költészet mint vallomás*¹ című cikkét, hogy recenziója tárgyát, Robert Lowell *Élettanulmányok*² című verseskötetét irodalomtörténeti kontextusba helyezi, majd az évszázadokat átfogó gondolati ív végén Lowellt a modernizmus két vezető amerikai költőjével, Eliottal és Pounddal állítja szembe, akik „a költő valódi arcát és pszichéjét bizonyos közvetettség maszkja mögé rejtik”, míg Lowell zavarba ejtő nyíltsággal egy sor „bizalmas dolgot közöl” verseiben.³ A két poétikai irányzat közti ellentét hangsúlyozása a XXI. században is sokszor visszatér. Christopher Beach például így fogalmaz a cambridge-i tematikus bevezetők sorozatának huszadik századi amerikai költészetet áttekintő kötetében, a vallomásos költők mozgalmáról szóló fejezetben: „A vallomásosság beszédmódja – függetlenül attól, hogy ki értett egyet a jelzővel, és ki nem – követendő modell lett azoknak a költőknek a számára, akik elutasítják a modernista bonyolultságot és az Új Kritika összetettségét, és felszabadultabb vagy személyesebb hangra törekednek”⁴.

A vallomásos és a modernista költők szembeállításának evidenciáját azonban számos irodalomtörténész megkérdőjelezi. A vallomásos mozgalom origójának tekintett Lowell kapcsán például így ír Charles Altieri a huszadik századi amerikai költészetről szóló, 2006-ban megjelent monográfiájában: „úgy vélem, leegyszerűsítjük Lowell vallomásos beszédmódját, ha pusztán a modernizmus ellentétéként tekintünk rá. Költészete ugyanis az eddig tárgyalt két alapvető modernista irányzaton belüli lehetőségek közül többet meglepő módon fejleszt tovább, és e fejlemények összekapcsolódnak a korszak számos más jelentős költőjének munkásságával”,⁵ állítja, és az ezután felsorolt kortársak között a vallomásosnak tekintett szerzők közül is említi párat.

A vallomás kontra modernista poétika kérdése újra meg újra visszatér a szakirodalomban. Jobban megnézve azonban kiderül, hogy nem egyszerűen kronologikus

¹ M. L. Rosenthal: *Poetry as Confession*. In *The Nation*, 1959. szeptember 19., 154–155.

² Robert Lowell: *Life Studies*. Farrar, Straus & Giroux, 1959.

³ Rosenthal, i. m. 154.

⁴ Christopher Beach: *The Cambridge Introduction to Twentieth Century American Poetry*. Cambridge University Press, 2003, 155.

⁵ Charles Altieri: *The Art of Twentieth-Century American Poetry: Modernism and After*. Blackwell, 2006, 162.

átértékelődésről van szó, mintha a vallomásos költészetet kezdetben a modernizmus ellenpontjaként értelmezték volna a kritikusok, néhány évtized elteltével viszont felismerték volna, hogy a két mozgalom számos ponton mégiscsak kapcsolódik. Egyrészt e kapcsolatok elismerésre már meglehetősen korán sor került. Steven K. Hoffman 1978-as tanulmánya, amely a vallomásos költészet sokat vitatott fogalmát tekinti át, abból indul ki, hogy a vallomásos szerzők poétikája „jellegzetes történeti irányzattá áll össze, amely erősen kötődik mind a romantikus, mind a modern hagyományhoz”.⁶

Másrészt a vallomásosnak nevezett költők időben és személyes kapcsolataik révén jól körülhatárolható, szűk körének legemblematisabb alakjaival kapcsolatban rendre felmerül a gondolat, hogy egyikük vagy másikuk épp azon az alapon nem sorolható e társaságba, hogy a közvetlen önéletrajziség Rosenthal által a kezdetekkor megállapított kritériumának nem felelnek meg. Ez az érv leggyakrabban Sylvia Plath kapcsán hangzik el. Így pl. Margaret Uroff *Sylvia Plath és a vallomásos költészet újragondolva*⁷ című cikkében már 1977-ben ezen az alapon állítja szembe Plath költészetét a vallomásos szerzők archetipusának tekintett Lowellével: „Ami Plath verseit Lowelltől megkülönbözteti, az pontosan a versbéli személy. Ez Rosenthal szerint Lowellnél a szó szoros értelmében vett én. [...] Plath esetében más a helyzet. Az ő verseiben a beszélő ugyan anyának vagy apának nevez egyes embereket, de Plath szereplői nem olyan konkrétak mint a Parancsnok vagy Mrs. Lowell. Általánosított figurák, nem pedig valós személyek”.⁸ John Berryman maga is tiltakozott a besorolás ellen. „A *Paris Review* számára adott interjúbán Berryman elmagyarázza, hogy az *Álomdalok* »nem vallomásos versek« [...] Önmagát epikus szerzőnek tartja, az *Álomdalokat* pedig hosszúversnek, amelynek mintája a legnagyobb amerikai vers, Walt Whitmantól az *Ének magamról*.”⁹ Berryman vallomásosságának kérdését magyarul újabban Branczeiz Anna feszegeti több írásában, például *A szerző mint olvasó. Az életrajzi és a pszichoanalitikus megközelítések relativizálása John Berryman önreflexióiban és költészeti tárgyú írásai-ban*¹⁰ című tanulmányban, ahol rámutat, hogy a Berryman verseiben megjelenő lírai én legalább annyira irodalmi és kulturális, mint önéletrajzi alapú konstrukció. Még a Lowell *Élettanulmányok* kötetét a szerző szerint inspiráló „első vallomásos költő”, W. D. Snodgrass is „egy idő után ellenszenvvel viseltetett a jelző iránt”.¹¹ Miután a jelen gondolatmenet azzal indult, hogy Lowell esetében szintén meghaladta a szakirodalom a modernista szerzőkkel ellentétben nyíltan önéletrajzi, vallomásos költőről

⁶ Steven K. Hoffman: *Impersonal Personalism: The Making of a Confessional Poetics*. In *ELH (English Literary History)*, The John Hopkins University Press, 1978. tél, 45. kötet, 4. szám, 687–709, 688.

⁷ Margaret Uroff: *Sylvia Plath and Confessional Poetry: A Reconsideration*. In *The Iowa Review* 1977, 8. kötet, 1. szám, 104–115, 105. doi: <https://doi.org/10.17077/0021-065X.2172>

⁸ I. m. 105.

⁹ Henri Cole: „Deep in the mess of things” — Revisiting John Berryman’s 77 Dream Songs. In *Salmagundi*, 2014/ 182–183 tavasz-nyár, 52–59, 55.

¹⁰ Branczeiz Anna: *A szerző mint olvasó. Az életrajzi és a pszichoanalitikus megközelítések relativizálása John Berryman önreflexióiban és költészeti tárgyú írásai-ban*. In *Műhely*, 2021/2, 49–57.

¹¹ Donald Hall: 1926–2009 W. D. Snodgrass. Megemlékezés, amely elhangzott az American Academy of Arts and Letters, 2009. november 12-i vacsoráján. <https://artsandletters.org/trIBUTE/w-d-snodgrass/>

alkotott, leegyszerűsítő felfogást, a többi, gyakran emlegetett név pedig inkább távolabbról kötődik a vallomásos társasághoz – egyfelől Allen Ginsberg nyers szókimondása a beat költészet, másfelől Adrienne Rich provokatívan nyílt önértelmezése a feminizmus keretében is értelmezhető –, hovatovább arra jutunk, hogy a szó szoros értelmében vett vallomásos költők halmazában szinte nem marad más, csak Anne Sexton.

A helyzet azonban Anne Sexton esetében sem ellentmondásoktól mentes. Mint azt Jo Gill *Anne Sexton és a vallomásos poétika* című, nagyszerű összefoglaló tanulmányában¹² kifejti: „Anne Sextont nevezték már a vallomásos költészet »főpapnőjének« és »anyjának« éppúgy, mint »a vallomásos költők közül a legkitartóbbnak és legmerészebbnek«. Elhangzott, hogy »nincs költő, aki Anne Sextonnál következetesebben és egységesebben vallomásos lenne...« neve így jóformán azonossá vált a műfajjal»¹³, miközben maga Sexton hol elutasította a jelzőt, hol távolságtartó iróniával viszonyult hozzá¹⁴. Elemzése végén Gill arra a következtetésre jut, hogy „a szubjektivitást, ahogy Anthony Easthope fogalmaz, »nem kiindulópontként, hanem a poétikai diskurzus hatásaként kell megközelíteni.«”¹⁵

Gill-lel és a vallomásos költészet leegyszerűsítő értelmezését árnyaltabbá tévő többi kritikussal egyetértve magam is úgy gondolom, hogy Sexton lírai énjét éppúgy irodalmi konstrukcióként érdemes olvasni, mint a többi vallomásos költőét, hasonlóan a bármely költő szövegéből kirajzolódó lírai énhez és alakokhoz. Annak magyarázatát azonban, hogy Sexton esetében a többiekénél is makacsabban tartotta magát a vallomásos besorolás, részben életrajzi okokban látom.

A lírai én mint irodalmi konstrukció melletti érvek értelemszerűen az irodalmi hagyomány közegébe ágyazottság jelein alapulnak, és ezek sorában kiemelt helye van az intertextuális utalásoknak. A modernista költészet bővelkedik a sokszor nehezen felfejthető, kiterjedt műveltséganyagot megmozgató allúziókban; ennek talán legklasszikusabb, szélsőséges példája T. S. Eliottól az *Átokföldje*, amely a szerzői jegyzet-apparátus nélkül gyakorlatilag értelmezhetetlen. A már említett Beach is e „modernista bonyolultság”¹⁶ ellenpólusaként határozza meg a vallomásos költészet törekvését a közvetlen kifejezésre. Ennek megfelelően az egyes, hagyományosan vallomásosnak tekintett szerzőket a vallomásos költők köréből kiemelni igyekvő tanulmányok egyik visszatérő érvelési technikája az intertextuális utalások számba vétele, hiszen a verseiben Perszeophonét és Élektrát ábrázoló Sylvia Plath vagy a John Blake-et és Anne Bradstreetet megidéző John Berryman esetében nyilvánvaló, hogy e költők az irodalmi hagyomány tudatában alkottak, explicitté téve a neveket és motívumokat, amelyeken keresztül saját poétikájuk a kulturális örökséghez kapcsolódik.

Úgy vélem azonban, hogy Anne Sexton intertextualitása kortársai számára sokkal kevésbé lehetett szembetűnő, mint a többi vallomásos költőé. Ez életrajzi szempont-

¹² Jo Gill: *Anne Sexton and Confessional Poetics*. In *The Review of English Studies*, Oxford University Press. 2004. június, új sorozat, 55. kötet, 220. szám, 425–445.

¹³ I. m. 425.

¹⁴ I. m. 425–426.

¹⁵ I. m. 444.

¹⁶ Christopher Beach: *The Cambridge Introduction to Twentieth Century American Poetry*. Cambridge University Press, 2003, 155.

ból az egyetemi végzettség hiányára vezethető vissza. A vallomásos költészet jellegzetesen intellektuális egyetemi közegben bontakozott ki: Lowell és Berryman egyetemi oktatók voltak, Snodgrass, Plath és Sexton pedig Lowell tanítványaiként kezdték a pályájukat. Snodgrass később maga is számos egyetemen tanított irodalmat. Plath szintén lediplomázott, és saját jogán, valamint Angliába költözve férje, a hivatásos költő Ted Hughes révén egyaránt továbbra is irodalmi körökben mozgott. Velük ellentétben Sexton sosem végzett el egy teljes egyetemi képzést, és mindennapjaiban a főállású feleség életét élte. Kétgyerekes anyaként 1958-tól bejárta ugyan Lowell poétika szemináriumára a Bostoni Egyetemre,¹⁷ valamint élete során több tiszteletbeli doktori címet is kapott,¹⁸ olyan szisztematikus, a köznapinál kiterjedtebb műveltséget adó felsőfokú oktatásban azonban nem részesült, mint kollégái.

Ennek következtében Anne Sexton kulturális utalásai sokkal transzparenssebbnek tűnhettek a kortárs olvasó számára, mint a többi vallomásos költőé, vagy pláne a modernista szerzőké. Az antik mítoszok vagy az irodalomtörténet elmélyült ismerete a huszadik század közepén az Egyesült Államokban nem a közoktatás, inkább a felsőoktatás körébe tartozott, így egy Élektra- vagy Bradstreet-referencia értelmezése nem tűnt evidenciának az olvasók szemében; az adott névhez vagy motívumhoz érve kétségkívül tudatosult bennük a mindennapi túlmutató tudás szükségessége. Sexton utalásai viszont olyan kulturális rendszerek elemeire mutatnak, amelyekben saját kortárs olvasói körével együtt benne élt: a keresztény hagyományra, az anglofón kultúra közismert meséire, illetve egyes korabeli történetekre és trendekre.

Néhány évtizeddel és néhány ezer mérfölddel távolabbról nézve alighanem világosabban látszik Sexton verseinek kulturális komplexitása és megkomponáltsága. Egy huszonegyedik századi, nem feltétlenül keresztény hátterű, nem angol anyanyelvű olvasó számára már szükséges lehet a lábjegyzet az *After Auschwitz* [Auschwitz után] holokauszt-reflexiója, a *Jesus Raises up the Harlot* [Jézus felemeli a ringyót] jelenete, a *Rumpelstiltskin* mese-parafrázisa vagy a *Said the Poet to the Analyst* [Szólt a költő analitikusához] freudi pszichoterápiás alaphelyzete kapcsán. Azt gondolom tehát, hogy Sexton semmivel sem kevésbé közvetetten fogalmaz, mint bármely más költő, csak az általa használt kulturális kódrendszer közvetítő jelenléte éppúgy nem tudatosult a verseit olvasó vagy hallgató közönségben, ahogy a nyelv medialitására is csak a huszadik században kidolgozott szemiotikai modellek irányították rá előbb a szakma, majd a szélesebb olvasótábor figyelmét. Anne Sexton a WASP (White Anglo-Saxon Protestant, azaz fehér angolszász protestáns) kultúra fellegvárának számító Boston környékén, Massachusetts államban nőtt fel, és élt egész életében, eltekintve a rövidebb utazásoktól. Felső középosztálybeli, olvasott, de saját ízlése nyomán tájékozódó háziasszonyként műveltsége nagymértékben egybeesett olvasói tudásával. Ezért érezhették azok közvetlennek, bonyolult utalásoktól mentesnek azt a hangot, amely motívumait többnyire a kereszténység, a pszichoanalízis és a közismert gyerekmesék köréből választotta.

Holott Sexton pályája vége felé kifejezetten törekedett a gondosan megkomponált, kulturális előzményeit tudatosító versnyelvre. *Transformations* [Átváltozások] című,

¹⁷ Gray Sexton, Linda és Ames, Lois (szerk.): *Anne Sexton: A Self-Portrait in Letters*. Mariner Books, Boston, 2004. 49.

¹⁸ I. m. 92.

1971-es kötetében Grimm-meséket értelmez újra kortárs környezetbe helyezve az alakokat és a narratívákat. Életében megjelent utolsó könyve záróciklusa, a *The Jesus Papers* [A Jézus papírok] beszélője az isteni üzenetet közvetítő próféta szerepét ölti magára. A posztumusz publikált *Scorpio, Bad Spider, Die: The Horoscope Poems* [Skorpió, rossz pók, halj meg: a horoszkóp versek] ciklus narrátora pedig a csillagegyekhez kötődő babonákra és számos irodalmi idézetre építő, fiktív naplót ír.

Ebben a kontextusban kiemelkedő jelentőségű Sexton *Ó, ti nyelvek* című zsoltár-ciklusa. A tíz versből álló sorozat első látásra csupán a zsoltár biblikus idők óta ismert műfaját folytatja, és pusztán ekként értelmezve is izgalmas vers. Az archaizáló cím és egyes nehezen felfejthető utalások nyomát követve azonban hamar kiderül, hogy a szövegben sűrűn felbukkanó Christopher alakja a XVIII. századi angol költő, Christopher Smart reinkarnációja, és Sexton zsoltárai közvetlenül építenek Smart *Jubilate Agno* [Örömmel veszem tudomásul] című ciklusára.

Jubilate Agno és Ó, ti nyelvek

Christopher Smart (1722–1771) a XVIII. századi angol irodalom excentrikus figurája. Cambridge-ben diplomázott, később Londonba költözött, és aktívan részt vett a kor irodalmi életében. Verset írt és fordított – többek közt Alexander Pope néhány művét latinra –, két évig *The Midwife* [A bába] címmel szerkesztett lapot, amelybe Mrs. Mary Midnight álnéven írt, és amelyhez kapcsolódóan *Mrs. Midnight's Oratory* [Mrs. Midnight oratóriuma] címmel zenés, humoros színházi produkciót hozott létre többed-magával; valamint állást foglalt a kor egyik meghatározó irodalmi vitájában, a John Hill és Henry Fielding közt dúló, úgynevezett „papírháborúban”. Viszonylagos elismertsége ellenére magánélete zaklatottan alakult. Az 1750-es évek közepétől mind többet betegeskedett, eladósodott, feleségétől különvált, és többször zárták börtönbe, illetve elmeógyógyintézetbe. Az tébolyda bizzar környezetében készültek legjelentősebb költői művei is: az 1763-ban publikált *A Song to David* [Ének Dávidhoz], amely legismertebb munkájának számított, amíg élt; valamint a csupán posztumusz nyomtatásba kerülő *Jubilate Agno*, amely később Sexton versciklusát inspirálta.¹⁹

A *Jubilate Agno* szövegét Smart feltehetőleg a Bethnal Green elmeógyógyintézetben jegyezte le, ahol 1758 és 1763 között tartózkodott.²⁰ Számos egyéb munkájával ellentétben azonban ezt a művét csak közel két évszázaddal később, 1939-ben adták ki először.²¹ Ennek egyik legfőbb oka az lehetett, hogy a hömpölygő, hosszú sorokban írt szabadverset a kor formai pallérozottságra sokat adó poétikai ízlése inkább tekintette egy elmeháborodott zabolátlan ömlengésének, mint költői munkának. Smart a huszadik századi újralfedezését követő amerikai népszerűségét azonban részben épp e formai szabályszegés magyarázhatja. A Nagy-Britanniától függetlenné vált Amerikai Egyesült Államok kulturálisan is függetlenedni kívánt a brit kultúrától,

¹⁹ Karina Williamson: *Introduction: The Life of Christopher Smart*. In *The Poetical Works of Christopher Smart*. I. *Jubilate Agno*, szerk. és bev.: Karina Williamson, Clarendon Press, Oxford, 1980, xv–xx.

²⁰ Karina Williamson: *Jubilate Agno*. In *The Poetical Works of Christopher Smart*. I. *Jubilate Agno*, szerk. és bev.: Karina Williamson, Clarendon Press, Oxford, 1980, xxi–xxxi, xxiv.

²¹ Fraser Easton: *Smart's Professors: Birdsong and Rhetorical Agency in Jubilate Agno*. In *Mocking Bird Technologies: The Poetics of Parrotting, Mimicry, and Other Starling Tropes*, szerk.: Christopher GoGwilt, Melanie D. Holm, Fordham University Press, 2018, 68–96, 68.

aminek egyik markáns megnyilvánulása volt az, ahogy a XIX. században Walt Whitman szabadverse szakított az angol vers formai kötöttségeivel. Így nem meglepő, hogy az elfeledett egykori előd olyan inspirálóan hatott számos szerzőre, így Allen Ginsbergre és Anne Sextonra is.²² Formai jegyein túl a mű születésének körülményei is bizonyára érdeklődést keltettek, hiszen a beatnemzedék legendás lázadója, Ginsberg, a provokatív vallomások Sexton, vagy épp a homoszexualitását titokban tartani kényszerülő zeneszerző, Benjamin Britten – aki 1943-ban *Rejoice in the Lamb* [Örvendezz a báránnyal] címmel írt kantátát a *Jubilate Agno* egyes szövegeiből – maguk is szenvedtek a társadalmi konvenciók szorításában, ezért könnyen felébredhetett bennünk a rokonszenv Smart, a társadalom peremére szorult, örültnek tekintett és börtönbe zárt művész iránt, aki kitaszítottságán felülemelkedve mégis ujjongva ünnepli a teremtést.

A *Jubilate Agno* latin című, angol nyelvű, 4 betűvel jelzett kéziratföredékben fennmaradt, körülbelül 1200 sor terjedelmű, himnikus hangvételű hosszúvers.²³ Sexton saját ciklusának címét az A-val jelzett töredék első sorából kölcsönzi, amely így szól: „Örvendeztetek az Úrnak, ó, ti nyelvek; dicsérjétek az Urat és a Bárányt.”²⁴ Smart versének mondatfűzése és repetitív szerkezete a bibliai példabeszédek dikcióját idézi. A sorok jelentős része a „Let” (a vers magyar fordításban jobb híján „Legyen”) szóval kezdődik, ami cselekvésre szólít fel; a másik tipikus sorkezdet pedig a „For” (Károli Gáspár fordításában: „Mert”), amely magyarázatot vezet be.²⁵ E sorkezdő szavak monotóniáját saját szövege jelentős részében Sexton is megőrzi, de a *Harmadik zsoltárral* kezdődően túllép a mechanikus ismétlésen, és saját repetitív mondatkezdő szavakat, kifejezéseket vezet be, amelyeket a Smarttól átvett sorkezdetekkel váltogat.

Strukturális szempontból Smart verse és Sextoné egyaránt monoton, grandiózus felsorolás. Mindketten csapongóan, mégis többé-kevésbé szisztematikusan végigveszik a teremtett világ egészét. Smart a bibliai ósatyákkal indít, és az Ótestamentumra jellemző, genealógiai felsorolás egyes alakjait eleinte egy-egy (áldozati) állattal összekötve szólítja fel az Úr dicsőítésére: „Legyen, hogy az ember és az állat megjelenjenek előtte, és nevét magasztalják.”²⁶ A Bibliából kölcsönzött női és férfi nevek köre idővel kiszélesül, szentek, majd kortárs alakok jelennek meg – köztük ismert politikusok és irodalmárok éppúgy, mint Smart személyes ismerősei –, az állatok sora pedig növényekkel, ásványokkal és egyéb természeti jelenségekkel bővül, így a vers Smart korának vallásos, irodalmi, tudományos és társadalmi értelemben is nagyszabású tablójává szélesedik. Sexton ezt az általános tudás és magánéleti utalások, szakrális hagyó-

²² I. m. 68.

²³ Karina Williamson: *Jubilate Agno*. In *The Poetical Works of Christopher Smart*. I. *Jubilate Agno*, szerk. és bev.: Karina Williamson, Clarendon Press, Oxford, 1980, xxi–xxxi, xxiv.

²⁴ *The Poetical Works of Christopher Smart*. I. *Jubilate Agno*, szerk. és bev.: Karina Williamson, Clarendon Press, Oxford, 1980, 1.

²⁵ *Biblia*, Károli Gáspár revideált fordítása, <https://szentiras.hu/KG/P%C3%A9ld> Szent István Társulati Biblia, Bölcs Salomonnak példabeszédei, <https://szentiras.hu/SZIT/P%C3%A9ld>

²⁶ *The Poetical Works of Christopher Smart*. I. *Jubilate Agno*, szerk. és bev.: Karina Williamson, Clarendon Press, Oxford, 1980, 1.

mány és aktuális tapasztalat elemeit felszabadultan vegyítő stílust annál is könnyebben veszi át, mivel a közérdekű és a szubjektív jelentőségű témák szoros összekapcsolása a vallomásos költészet egyik meghatározó jellegzetessége.²⁷

A szabadvers korát jócskán megelőző formabontása és a szerző társadalmi kivettségének biografikus mozzanata mellett a harmadik tényező, amely a *Jubilate Agno* huszadik század közepén felívelő népszerűségét indokolhatja, pontosan ez a hol bujkáló, hol előbukkanó személyesség. Christopher Smart saját magát is több helyen beleírja a szövegbe. A B fragmentum 58. mondatában például Szent Kristóf legendájával köti össze a családja címerében megjelenő dárdahegyet: „Mert CHRISTOPHERNEK el kell pusztítania a sárkányt a DÁRDA HEGYÉVEL.”;²⁸ a B 84-ben kedvenc irodalmár kollégái, Gay, Pope és Swift emlékére mond áldást;²⁹ a vers leggyakrabban antologizált része pedig a B 695 sorral kezdődő és a B fragmentum végéig tartó rész, amelyben oldalakon keresztül zengi a macskája, Jeoffrey dicséretét,³⁰ mivel vélhetőleg ő maradt a tébolydában egyetlen hűséges társa.

Anne Sexton az *Ó, ti nyelvek* tíz zsoltárában e furcsa, a kétségbeesett tragikum és a játékos humor határmezsgyéjén egyensúlyozó figurához való viszony keretei közt határozza meg saját lírai énjét. „Mert Anne és Christopher a fejemben születtek [...] Mert Christopher, a képzelt fivérem” – írja a *Negyedik zsoltár*ban. A költészet felé egy elmegyógyintézet falai közt, terápiás céllal forduló Sexton³¹ azonosulását a társadalomból kirekesztett, örültnek nyilvánított, mégis az életet és a világot ünneplő figurával a biografikus hasonlóságokon túl motiválhatta az a Smart életrajzában szereplő tény is, hogy az angol költő élete első szerelmes versét egy Anne (Vane) nevű lányhoz írta,³² bár annak nem találtam nyomát, hogy Sexton erről tudomással bírt-e. A két alak így együtt, fiktív testvérpárként válik a sok tekintetben hamis vagy képmutató társadalmi normák áldozatául eső művész metaforájává. Ahogy a *Negyedik zsoltár* fogalmaz: „Hol vagyunk, Christopher? Börtönben, válaszolta.”

Az *Ó, ti nyelvek* tíz zsoltárból álló ciklusában Anne Sexton komplex metaforikus lírai ént teremt meg. A versekben megjelenő, a szerzővel azonos keresztnévű Anne a XVIII. századból megidézett Christopher XX. századi, női testvére, ketten együtt pedig a társadalom által megbélyegzett, mégis azt magasztaló művész metaforikus megfelelői. Párosuk nemtől és kortól független, továbbá a bibliai utalások és a zsoltárforma egyaránt az örökkévalóságot asszociálják, így válhatnak együtt olyan szimbolikus, archetipikus alakká, aki messze túlmutat egy adott társadalmi berendezkedés visszasságain, és azt sugallja, hogy a költő létének lényegéhez tartozik, hogy valamilyen értelemben kívül reked a számára adott rendszer keretein. E tragikus, az

²⁷ Steven Gould Axelrod: *Robert Lowell: Life and Art*. Princeton University Press, 1979, 98.

²⁸ *The Poetical Works of Christopher Smart*. I. *Jubilate Agno*, szerk. és bev.: Karina Williamson, Clarendon Press, Oxford, 1980, 21.

²⁹ I. m. 26.

³⁰ I. m. 87–90.

³¹ Linda Gray Sexton: *Searching for Mercy Street: My Journey Back to My Mother, Anne Sexton*. Little Brown & Co. 199, 88.

³² Karina Williamson: *Introduction: The Life of Christopher Smart*. In *The Poetical Works of Christopher Smart*. I. *Jubilate Agno*, szerk. és bev.: Karina Williamson, Clarendon Press, Oxford, 1980, xv–xx, xv.

őrület és a halál félelmét is sejtető dimenziókat a világ jelenségeinek szeretetteljes figyelemmel megfogalmazott dicsérete ellensúlyozza mindkét nagyszabású versben, a kettő közti hirtelen oda-vissza váltások pedig egyrészt magának az életnek megzabolázhatatlan változatosságát érzékeltetik, másrészt gyakran a szelíd humor eszközével teszik elfogadhatóvá, élhetővé, átvészeltetővé a kaotikus és fenyegető külvilág kelte szorongást. Anne Sexton, több korábbi kísérletet követően, 1974-ben lett öngyilkos. Az *Ó, ti nyelvek* lírai énje, Anne azonban ma is diadalmasan jelenti ki a ciklus zárlatában: „Mert Isten olyan nagy, mint egy naplámpa, és ránk nevette hevét, ezért nem rettentünk vissza a halál üregénél.”

„A mondhatatlan kimondásának küszöbén”, avagy „csodálatos szószaporítás”

BESZÉLGETÉS A ZSOLTÁROKRÓL
LACKFI JÁNOSSEL ÉS VÖRÖS ISTVÁNNAL

A Tiszatáj zsoltáros tematikájú blokkjából nem hiányozhat Lackfi János és Vörös István neve, hiszen mindkét szerző jelentős számú zsoltáratíratot, zsoltáros tematikájú verset publikált az elmúlt évek során. Vörös Istvánnak a különböző folyóiratokban publikált zsoltárai mellett az eredeti Zsoltárok könyvével megegyező számú zsoltárt számláló kötete is megjelent (*Százötven zsoltár*), míg Lackfi Jánosnak korábban *Hej, Sionról fúj a szél...* címmel látott napvilágot népdalzsolatárokat tartalmazó kötete. Ezen kívül még Lackfi *Van tüzed?* és *#jóéjtpuszi és #jóéjtpuszi 2* című kötetében is olvashatunk zsoltárokat, mint ahogyan találkozhatunk majd a költő ilyen jellegű szövegeivel a közeljövőben megjelenő további két zsoltárkötetében is. A szerzőkkel a zsoltárokhoz való viszonyukról, a zsoltáírás közben felmerülő kérdéseikről és tapasztalataikról Káldy Sára készített e-mail-interjút.

Mást gondolnak a zsoltárokról most, mint amikor elkezdtek zsoltárfeldolgozásokat írni? Ha igen, mi változott?

VÖRÖS ISTVÁN: Szándékosan nem foglalkoztam a zsoltárok elméletével, zsoltártudománnyal, nem olvastam a rengeteg kitűnő zsoltárelemzést, mert közvetlenül az alapszöveggel akartam viszonyt létesíteni. Inkább a versről való felfogásom, képem változott meg. Vagyis írás közben megengedhettem magamnak, hogy kicsit más poétikát alkalmazzak, és néha más etikát is, mint ami ma megszokott. Később úgy alakult, hogy módom nyílt szakember segítségével néhány zsoltárt le is fordítani. Ott megint más poétikai és nyelvi kérdések izgattak.

LACKFI JÁNOS: Mindig vonzott a zsoltárok világa, több okból is. Egyrészt gyakorló katolikusként ezeken az imádságokon lelkileg sokat edződtem, tanításokat is hallgattam róluk. Teológiát nem végeztem, úgyhogy a tudásom töredékes. De nagyon megkapó belelátni akár már csak a keletkezéstörténetbe is. Izgalmas például, hogy Dávid király, aki megszervezte az Úr sátorában a folyamatos, huszonnégy órás zenés dicsőítést több száz főállású muzsikussal, templomi szolgálóval, ugyanakkor írnokokat is alkalmazott. Ezek azt a feladatot kapták, hogy amint valaki az ismertebb, tehetsége-sebb „szentemberek” közül megérkezik, és fennhangon ihletett, improvizatív „új éneket” ad elő az Istennek, azt lejegyezzék. No, ezekből állt össze a Zsoltárok könyve, egy olyan magasfokú (egyszerre hagyományos és újításra nyitott) szöveg- és áhítatkultúrából, amely ma is igen jótékony hatással lenne a világra. Másfelől költőként már régóta vonzott a pszalmódizáló nyelvezet, körülbelül tizenöt éve tervezgettem, hogy valamilyen módon beszállok a magyar líra többszáz éves zsoltárparafrazeáló vonulataiba. Azzal volt csak gondom, hogy szerettem volna a magam módján nyúlni ehhez

a történethez. Mind az elmélyülten kultúrtörténeti, mind az Istent szakállánál fogva cibáló, önérzetes költő-magatartás csak részben vonzott. Utassy vagy Baka István, Rónay, Vasadi vagy Pilinszky zsoltár-újramondásait nagyon szerettem, de sajátabb hangra vágytam. A kulcs talán akkor lett meg, amikor rájöttem, a zsoltárok a „csodálatos kenyérszaporítás” mintájára afféle „csodálatos szőszaporítás” termékei, vagyis olyan természetfeletti forrású, mennyiségi gyarapításról van szó, amely mindeközben minőségét sem veszti el. A mennyiség átcsap minőségbe, ahogy a derék kommunisták fogalmaztak. De tényleg, a zsoltáros, ha valamit kétszer mond, kétszer mond, többször megfogalmaz, ajkára vévén újra és újra ugyanazon szavakat, mondván, mi mondanodó, s nem hallgatván el, mi elhallgatni nem való... Nos, eközben ő nem csak hablatyol, hanem értéket, sugárzó jelentést teremt. Vagy inkább értékke hablatyolja imáját. S mivel én eléggé szőszátyár típus vagyok, megörültem, hogy ez a típusú alkotás nagyon is vag az alkotomhoz...

Mi motiválja a XXI. századi költőt, hogy zsoltárfeldolgozást írjon, és mi, hogy zsoltárt fordítson?

L. J.: A zsoltárfordítások egy felkérés nyomán keletkeztek, de abból próbáltam kiindulni, ami Jeremiás könyvében áll: „ha csak nemes dolgokról szólsz, mellőzve mind, ami megvetni való, akkor mintegy szájjammá teszek”. A szó szoros értelmében vett zsoltárfordítást mások sokkal elmélyültebben, tudósabban meg tudják oldani. Gyakorlott műfordítóként van fogalmam róla, mit jelent, hiszen évtizedekig oktattam a francia vers- és prózahagyományt, elmerültem benne, sejtem, honnan jönnek és hová mennek a szavak, hol tartanak az adott nyelvéllapotban. Innen, ebből a pozícióból lehet igazán átgondolt, izgalmas, tömény fordításokat készíteni. Fordítottam persze „nyersből” elég sokat, viszont ilyenkor meg az az igény, hogy az élő magyar verstradíció terében keressek autentikus megszólalást a szövegnek. Mikor zsoltárt fordítottam, másképp fogtam fel a dolgot, úgy éreztem, inkább adaptáló, újrarendező vagyok, mint pusztán magyarító. Úgyhogy bár ezek a művek szorosabban követik egy-egy konkrét bibliai zsoltár alakzatát, mint a „sajátjaim”, ilyenkor is éltem anakronizmusokkal, archaizmusokkal, szürreális képekkel, szlenges fordulatokkal, pszichológizáló megközelítéssel. A saját költői nyelvemre fordítottam le inkább ezeket, nem annyira a konszenzusos magyar biblikus nyelvre, melyen az Írás általában beszél hozzánk. A *Hej, Sionról fúj a szél...* népdalzsoltárai pedig a legismertebb magyar népdalok dallamát követve megszólaló, amúgy tartalmilag hűséges fordítások. Itt nyilván új értelmet nyernek olyan folklór-slágersorok is, mint az Istennek mondott „úgy szeretlek, megeszlek” vagy „amíg bennem zeng a lélek”. A motiváció minden esetben egyszerre irodalmi és személyes. Egyrészt szeretem mélyen, még mélyebben, és egyre mélyebben sokszor átímádkozni a zsoltárokat, és ennek egyik módja az átírás, magamévá írás. Másrészt bizonyos élethelyzeteimben (például mikor Bulgáriában tökbeteg elnéztem a repülőjegyet, és reggel mentem ki az esti géphez, több órát töltve a steril csarnokban, mint afféle világi szentélyben) ezzel a megszólalással tudtam leginkább kifejezni mindazt, ami bennem kavargott. Íróilag meg nagyon izgalmas, hogy a lelkeségi irodalom nem nagyon használja a huszadik század bizonyos művészi módszereit, és erre most nekem alkalmam nyílt. Másrészt az írók egy része általában járatlan a misztikában, az Istennel való egyesülés útját múzeumi idegenkedéssel szemléli, így egészen felszabadító és újszerű élmény belevetődni Istenbe, és ezt megírni literátori szakképzettséggel.

V. I.: A zsoltárfordításhoz kellett egy megtisztelő felkérés, és egy szakember segítsége. De mindkettőben elsősorban a poétikai kihívás volt fontos. Készítetés, sőt kötelezettség valamit másképp csinálni, mint szokás, mint szoktam. A kompozíció szigorán lazítani, a verstant retorikára cserélni, meg nem engedhető keménységet használni. Ugyanakkor persze valóban fontos az is, hogy a zsoltárok olyan versek, melyek a szakrálissal érintkeznek. Minden versben van ilyen jelleg. Minden zsoltár a maga énekelhetőségével versszerű is. De hogy a két dolog, két létezési mód között van-e különbség, húzódik-e közöttük határ, az volt a munkámba beleértendő kutatás legfontosabb téje. Kutatás, melyet írással végeztem. Nem a transzcendens léte volt a kutatás tárgya, mert az azóta nyilvánvaló, mióta az írás mint feladat megtalált magának, hanem az, hogy mindebből mennyi mondható el. A vers titkokról beszél, de kódok segítségével. A zsoltár új kódokat ad a szerzőnek, de az olvasónak is.

Hogyan viszonyulnak a zsoltárműfajokhoz, például a panasz-, a dicsőítő/hálaadó és az átokzsoltárokhoz?

L. J.: Ezek nagyon izgalmas lehetőségek a perspektívaváltásra, amelyet irodalmárként sokszor nem lépünk meg, hiszen sokszor pusztán dekoratív jelleggel használjuk fel a biblikus motívumokat, mint valami mulatságosan és festőien naiv, töredékesen megmaradt, avitt világlátás kellékeit. Szekularizált szemmel például az átokzsoltárra azt mondhatjuk, lám-lám, milyen agresszívvá lesz, aki túltolja a vallásosságot, minden tolerancia nélkül kiontatná Istennel az ellensége belét, kitördeltetné fogait, összetöretné csontjait. Persze közben szériában készülnek a bosszúálló-filmek, melyek arra a logikára és ősi indulatra építenek, hogy a világ igazságtalanságai láttán mind sóvár-gunk egy szuperhíró, Batman, Kockásfülű Nyúl vagy más szabadító után. Az átokzsoltár erre a dilemmára épít, és felmutat egy pszichológiailag is figyelemre méltó forgatókönyvet. Vagyis ne fojtsd el magadban a bosszúvágyat, mert felrobbansz vagy infarktust kapsz. Ne is szítsad, hergeld, mert akkor erőszakossá válsz magad is. Hanem vidd imádban a legfőbb Szupervájzor, Isten elé, mondd ki, ne finomkodj, tucskolj az ellenséged képzelt vérében. Majd add át az Úrnak mindenestül ezt az egész robbanócsomagot, ő kezdjen vele, amit akar! Ez nagyon vagány és frissítő szemlélet. Ugyanígy lehet kendőzetlenül panaszkodni, hiszen Isten a mélységek Királya is, nem csak a magaslatoké. Persze nem folyamatos rinyálásról van szó, hanem hogy a szentélyben hagyhatjuk elviselhetetlen terheinket, és megújulva távozhatunk onnan. A kegyelmi erőter porrá égeti kis emberi nyavalyáinkat. És ha újratermelődnék, a Szentek Szentje mindig nyitva áll. Ezek olyan brutálisan erős lelki dinamikák, hogy irodalmilag is rengeteg bennük a magas labda.

V. I.: Ezek olyan hangok, melyek a mai sokszínű költői beszédből hiányoznak. Az átokzsoltár a leginkább. Ezáltal olyan dolgokról való beszédet tesz lehetővé, melyeket korszerűbb vagy korszerűbbnek tűnő eszközökkel nem lehet megközelíteni. Aki verset ír, minimum „a nehezen mondhatót” akarja mondani, ahogy Nemes Nagy Ágnes írta. Én gyakran inkább a mondhatatlant szeretném. A mondhatatlan elmondásához való nekigyürkőzés maga a zsoltár-szituáció. Zsoltár-éneklésre kényszerülni, mármint még nem hallott zsoltár kiéneklésére, leírására, az annyit tesz, mint a mondhatatlan kimondásának küszöbén állni. Elképesztő érzés. Szédítő, bár az ember nem tudja, hogy nagyon magasan vagy nagyon mélyen van épp a világ fölött, alatt, esetleg egyszerre mindkettő.

Az Újszövetség fényében megszülettek a zsoltárok krisztológiai olvasatai is, amelyek szerint bizonyos zsoltárszakaszok teljes értelme csak a kanonikus Biblia, a teljes Írás kontextusában bomlik ki. Hogyan hat ez a zsoltárátírataikra? Ha nem jelennek meg ezek az olvasatok, miért nem?

L. J.: Nemrégiben feleségemmel végigolvastuk a teljes Bibliát, és elképesztő élmény volt, mennyi minden cseng benne másként Jézus életének fényében. Hihetetlenül összetett utalásrendszer előlegzi az Emberfia jöttét, millió történet hozza be életének egyes motívumait. Mondjuk, amikor Sámuel könyvében Dávid királynak vizet hoz három vitéze, áttörve az ellenség sorain, ő pedig kiönti a sóvárgott italt, mondván, megigya-e azoknak a vérét, akik életüket kockáztatták, hogy szomját olthassa. Ezékielnél a mező vadjait biztatja a próféta, hogy húst egyenek és vért igyanak. De gondolhatunk arra is, mikor Dávid katonái szentelt kenyeret kénytelenek enni, mert más nincs, vagy amikor a sivatagban bolyongó zsidók szájában a manna olyan ízre vált, amelyik az illető kedvence. Az Ábrahám–Izsák-történetet, a Dávid–Góliát-sztorit vagy József és testvérei kalandjait ne is említsük. Baromi izgalmasan tele van Jézusra mutató nyilakkal szinte mindegyik kötet. Persze ha nincs élő, személyes kapcsolatom Krisztussal, akkor ez csak fincsi filológia. Viszont aligha tudnék krisztustalan zsoltárokat írni, épp az említett okokból. Hiszen a zsoltárírás húsom és vérem, hitem és írásom együttes terméke, nem pusztán egy felöltött, ideig-óráig szórakoztató maszki, mely után majd egy másikat keresek. Ugyanakkor messiási vagy épp ortodox zsidó kommentárokból nagyon érdekes kibontani az ízig-vérig népéhez tartozó Jézus figuráját is. Mikor például bemerítkezik a Jordánban, madár formájában megjelenik felette a Lélek. Ez utalás lehet egy korabeli zsidó szólásra, miszerint Isten kegyelme úgy érkezik, ahogy egy madár landol hirtelen a közelünkben. Vagyis talán nem is a galamb olyan fontos, hanem ez a hátborzongató pillanat, amikor a semmiből egy madár telepszik mellénk. Vagy mikor Jézus szombatnapon gyógyít, és a rosszalló farizeusi közbeszólásra visszakérdez, hogy szabad-e eloldozni a szamarat az Úr napján. Ha tudjuk, hogy akkoriban sokan a lakásuk földszintjére hozták be állataikat éjszakára, megértjük, milyen leforrázó lehetett ez a mondat az okvetetlenkedőknek. Elképesztő bővízü kút, bármennyig merhetünk belőle!

V. I.: Én igyekeztem kerülni az újszövetségi olvasatot, mert a jelenkori olvasatra koncentráltam, ezen belül is a sajátomra, és egy harmadik sík, harmadik időhorizont már túl sok lett volna. Nem is volt szándékom a régiből hozott erőt mérsékelni, az egészen régi szövegek érdekességét elsimítani, hiszen épp ezekre a felületekre és energiákra volt szükségem.

Van olyan tapasztalatuk vagy élményük, amely csak a zsoltárokkal történő foglalkozással volt megszerezhető?

V. I.: Az írás nem annyira az élmények megszerzése, hanem sokkal inkább feldolgozása és továbbadása. Írás közben az embernek nem annyira élményekben van része, mint amennyire élményeket veszít. Vagyis a magáéiból átformálja más számára is hozzáférhetőkké őket. Végleges formát ad nekik. Az élmények megszűnnek élmények lenni, amennyiben az élmény valami megtörtént dolog szubjektív lenyomata. Ezekből a lenyomatokból a szubjektivitást ki kell vonni, és helyette szigorú formákba kell önteni. A zsoltárok azonban másként vannak formálva, élmény, ha az ember élhet

ezzel a lehetőséggel. A másként formálással. Mert persze más korban, más kontextusban születettek. De itt vannak a jelenben is, ha dolgozik velük az ember, vagy általuk, akkor egy kiskapun egy picit kiszökhet a jelenből.

L. J.: A zsoltár nekem valahogy mindig szeretet-anyagú. Így van kalibrálva. Feldobom, emberi, leesik, isteni. Feldobom, isteni, leesik emberi. Ebből a kettős pozícióból születik, ez határozza meg. Zsoltárt írni imádság, míg egy átlagos istenes vers létrehozása elsősorban irodalom. Valahogy nem lehet nem belépni a szakrális térbe. Mintha olyan templomot látogatnánk, melyben mindig imádság zajlik. A zsoltár tere mindig „működik”, mindig otthonos, mindig belakott, mindig a Jelenlétről szól. Van egy állandó közlekedés az imáim tere, ideje és a zsoltár tere, ideje között. Ez azt jelenti, hogy egy-egy ima sokszor zsoltárversbe torkoll, de azt is, hogy nem tudom olyan hideg fejjel szerkeszteni a zsoltáromat, hogy ne imádkozzam el rögtön. Ezek ilyen egymással folyamatos kapcsolatban álló közlekedődények. Sem irodalmiatlanítani, sem istenteleníteni nem tudnám a zsoltárait, pedig van köztük olyan is, amelyben Isten látszólag csupán egy „Uram”-sóhaj erejéig jelenik meg, és amúgy mondjuk a vers egy elromlott mikró vagy bojler javíttatásáról szól. Mégsem csak felütés, pozicionálás Isten helye, neve ezekben a szövegekben, hiszen itt arról van szó, hogy MINDENT (divatos kifejezéssel „mindent IS”) Isten-nézetből lehet felfogni, hiszen ez a létező legtagasabb perspektíva. Nem a Teológia Tanszék szűk folyosója a kiindulópont, hanem a teremtet világ eszelős határtalansága.

A Zsoltárátiratokkal egy valóságos hagyományfolyamba lépnek. Vannak költők, akiknek a zsoltárfeldolgozásai hatottak a zsoltárköltészetükre? Ha igen, miben?

V. I.: Részemről csak az eredeti, illetve annak a legegyszerűbb magyar fordítása volt mérvadó. Az eredeti, sejtettem, nagyon távol van ezektől a fordításoktól is, később, mikor szakszerű segédlettel fordítottam a zsoltárokat, tisztába jöttem ezzel is. Igaz, saját zsoltáira írás közben néha néztem más magyar, illetve cseh, német és angol fordításokat, és nagyon meglepően széttartó utakra tévedtem.

L. J.: Leginkább abban, hogy a hagyományosan egyöntetűen veretes, patetikus zsoltárhangzáson szerettem volna kortárs elemekkel, szlenggel, szakszókincssel, gyerek-szájakkal, szürrealista képekkel, slágersorokkal, naiv szójátékokkal, viccekkel, szubkulturális utalásokkal lazítani. Vagy hogy a népdalzsoltárokból igyekeztem a hagyományos, folklórból tanult módszerrel elegyíteni a két tradíció elemeit. Persze mások is, például Szabó T. Anna, Molnár Krisztina Rita, Acsai Roland, Hollósvölgyi Iván vagy éppen Vörös Pista velem párhuzamosan vagy épp előttem indultak ezen az úton. Igazán sajátommá talán a személyiséggel, stílusommal, megélt tapasztalataimmal próbáltam tenni ezeket a szövegeket. És még egy fontos mozzanat: mivel a magyar költészeti hagyomány döntő százalékban a „hiszek hitetlenül Istenben” ambivalenciájára építkezik, elképesztő ziccerhelyzet volt fejest ugrani Isten irgalmába és szeretetébe. Vagyis a diszharmonia forrása inkább a torz Isten-képekkel való vívódásból és saját bumfordi emberi botladozásaimból fakad, nem abból, hogy Istenbácsi teljesítményét én, az Autonóm Művészúr, erkölcsi magaslatomról szemlélve, szellemi stopperórával kezemben, nem tartom eléggé meggyőzőnek. Szóval feladtam a hagyományos, templomkapuban duzzogó attitűdöt, melyet sokan a hiteles spirituális költészet zálogának tartanak. Beljebb merészkedtem Cousteau kapitányként a hit mély-

rétegeibe, és elképesztő színes, sokszor az irodalom számára teljesen felderítetlen te-
repre bukkantam, melyet nem győzők kiaknázni. Persze most karikírozok, természe-
tesen rengeteg remek, mély és intenzív vers született és születik a vívódó alkatból...

Figyelemmel követik akár a magyar, akár a nemzetközi zsoldárirodalmat? Ha igen, mit tartanak fontosnak, izgalmasnak belőle?

V. I.: Most mással foglalkozom, ez meghaladná az erőmet. Amellett olyan volna, mintha egy befejezett munkára utólag készülnék, és lehet, hogy nem is jól, nem is az alkalmas, a számomra megfelelő módszerrel. Engem nem tudósként foglalkoztatott a műfaj, de nem is érdeklődőként, hanem megszállottként, aki az írás megszállottja, és mindent elkövet, hogy az egzisztenciális, transzcendens tartalmakat megragadjja, és másoknak is megmutassa. Hogy ez a műfaj nem muzeális dolog, hanem ma is élő lehetőség.

L. J.: A zsoldárfordításnak hatalmas teológiai irodalma van, ebbe bele-belekóstolgatok, de nyilván inkább „felhasználói” oldalról, a spirituális épülés szándékával. Ami a világirodalmat illeti, rettentő szerteágazó, de amennyire van rálátásom, nem úgy érzékelem, hogy komoly törekvések lennének manapság éppen a zsoldárhagyomány újra-fogalmazására. Viszont az is nyilvánvaló, hogy a modern szabadvers, amely a mai lírának egyik anyanyelve, nem vagy csak nagyon másként jöhetett volna létre, ha nincsenek a zsoldárok.

Mit tapasztalnak, hogyan hat a zsoldárparafrázis-irodalom az irodalomra, költészetre? Hogyan fogadta az irodalmi közeg a zsoldáros tematikájú verseiket?

V. I.: Hogy általában hogyan hat a költészetre, arra irodalomtörténeti munka volna felelni. Majd meg is teszik ezt a megfelelő szakemberek. A kritika a könyvem esetében, legalábbis amivel találkoztam, értő és elmélyült volt. Azt tudom, rám hogyan hatott a lehetőség, hogy a százötven zsoldárt végigolvassam, mindegyikről elgondolkodjam, majd az így szerzett nyelven ugyanarról a mai világ és Magyarország viszonylatában írjak. Évekig készültem rá, míg egy debreceni szállodában, az ott elhelyezett szállodai Biblia segítségével el tudott indulni a munka, mely szűk két éven keresztül minden lírai figyelmemet, ötletemet és energiámat kanalizálni volt képes. A zsoldárok egyszer csak megengedték, hogy újraírjam őket. Mindegyik szöveg szoros viszonyt ápol az azonos számú bibliai textussal.

LJ: Az irodalmi folyóiratok általában kedvezően fogadták a zsoldáraitam, ugyanúgy köztölték, mint egyéb fogantatású verseimet. Izgalmas érzékelni, hogy a hangsúlyosan irodalomkívüli fórumon, Facebook-oldalamon megjelenő, biblikus inspirációjú #jóéjtpuszíknak van egyfajta kultusza ismert és elismert írók körében is. Többektől kapok rendszeresen elismerő magánlevelet ezekkel kapcsolatban. Ami a kritikát illeti, egy-két szép és alapos írás megjelent zsoldárokat is tartalmazó *Van tüzed?*-kötetéről és a #jóéjtpuszíkról is.

Milyen a zsoldárfeldolgozásaik fogadtatása nem szakmai körökben? Tapasztaltak meglepő reakciót?

V. I.: Lényegében jó. A legmeglepőbb, ha valaki nem olvassa el őket. Ugyanilyen meglepő, de mégis öröm és szükségszerű, ha elolvassa.

L. J.: Megesett, hogy egy giroszozóban, amint visszavittem a tálcámat, a szomszéd asztalnál ülő magas, jó kiállású, húsz körüli fiatalember odalépett hozzám, kedvesen

kérve egy közös szelfit, mert *A töredelem zsoltára* alapjaiban változtatta meg a hitét. Számos hasonlóan megindító történetet éltem meg. Jó tudni, hogy rengetegen olvasnak, némelyik zsoltárt a neten akár több százezer ember is megosztotta. Ehhez időnként az is kell, hogy valamiféle aktualitásból kifolyóan érzékenyebb ponton találjon el sokakat a vers. Az ukrán háború kapcsán született zsoltáromat rengetegen átértézték, a Vígyszínház felolvasóestjén is elhangzott Hegyi Barbara előadásában. És hasonlóan népszerű lett az a zsoltár is, melyben a határontúli magyarsághoz való saját viszonyomról, a szétszaggatottságban megélt egység érzéséről meséltem.

Írnak még új zsoltárfeldolgozásokat?

L. J.: Folyamatosan, napi szinten születnek immár öt éve a Facebookon megjelenő #jó-éjtpuszi-bejegyzéseim, melyeket egyes olvasók Biblia 2.0-nak kereszteltek el. Ezekből két kötet is megjelent már, nagy sikerrel. Napi hitélményeimet írom meg bennük, igen gyakran biblikus alapon, rengetegszer idézve a zsoltárokból. Illetve a Mátyás-templommal együttműködve készült egy kötet huszonnégy zsoltárral, ennek a címe *Életem temploma*. A terv szerint ebben a könyvben a magyar mellett angolra fordítva is napvilágot látnak a zsoltáros versek. A közelmúltban futott nagyot a neten a Leonard Cohen *Hajjelujájának* dallamára átírt Tizedik zsoltárom egy nagyon tehetséges fiatal énekesnő, Zséka előadásában. Az „ipari méretű” zsoltártermelés időszaka viszont úgy érzem, lezárult, a Harmat Kiadónál jönnek majd ki az eddigiek. Az elmúlt években versihető élményeim jó részét ebbe a formába öntöttem, ez most már egy ideje nem így megy. De hogy soha többé nem fogok írni egyet sem, azt nem állítanám.

V. I.: A könyvet befejeztem – már lassan tíz éve. Nem tervezek visszatérni ahhoz a munkához (ami persze nem egyszerű munka, de ez mindig igaz az irodalomban). Csakhogy nem mindig a tervek szerint alakul minden, van, mikor a tervek arra készítik az embert, hogy kitérjen előlük. A tervezett 'nem' bármikor lehet 'igen'. Minél meglepőbb pillanatban, annál jobb.

„Dicsérjétek az Urat! – Hát éppen lehet róla szó.”

SZÖVEG- ÉS KULTÚRAKÖZI VISZONYOK VÖRÖS ISTVÁN
CXII. ZSOLTÁRÁBAN

1. Bevezetés

„Az ember dolga a Magasságbélit magasztalni. A többi hiúság. A legrégibb keresztény költészet szomjas lelkek szerény itala volt: alkalmi és szükségpoézis, melyben mindenki közreműködött, aki tudott, nem a maga, hanem az Isten dicsőségére.”¹ Így fogalmazza meg az őskeresztények költészetéhez való viszonyát Babits Mihály, aki a keresztény – és ezáltal az európai – líra kialakulásának fontos állomását látja a zsoltár műfajában. Kétségtelen, hogy az ószövetségi *Zsoltárok könyve*, ez a 150 darabból álló szövegtöredék a zsidó-keresztény kultúrkörben óriási jelentőségű: nemcsak az egyéni és közösségi vallásgyakorlás elengedhetetlen elemei ezek a textusok, hanem olyan világirodalmi hagyományt is jelentenek, ami kifogyhatatlannak látszó ihlet forrásul szolgál a mindenkor költők számára. A magyar irodalomban is évszázados múltja van a zsoltárszövegek, illetve az általuk közvetített üzenet valamilyen módon való feldolgozásának: Balassi Bálinttól, Szenci Molnár Alberttől kezdve Ady Endrén, Radnóti Miklóson és Pilinszky Jánoson át egészen Gergely Ágnesig számos lírikus nyúlt vissza ezekhez az énekekhez.²

Felmerül a kérdés, hogy mit jelenthet a zsoltáros hagyomány a XXI. századi ember számára, aki mind életvitelében, mind világképében annyira eltávolodott a szükségben az Úrhoz kiáltó, könyörgő és feltétlen hittel dicsőítő zsidóságtól vagy korai kereszténységtől. Milyen lehetőségei vannak az Istenbe vetett hit megélésének, illetve megfogalmazásának az alapvetően materialista szemléletű, antropocentrikus nyugati kultúrában? Czeglányi Zsolt szerint az olvasó „a régi szövegekhez akkor tud közel kerülni, ha megtalálja azt a párhuzamot, amellyel az idegen tapasztalatát a saját tapasztalati világába el tudja helyezni.”³ Vörös István ilyen analógiákat alkot meg *Százötven zsoltár* című kötetében,⁴ melyben saját bevallása szerint egy modern, idegengyűlölettől, hierarchizáltságtól és hímszovinizmustól mentes istenkép megkonstruálására törekedett a bibliai szövegek átírásával.⁵

¹ Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., Budapest, 1936, 129.

² Pomogáts Béla: *Magyar zsoltárhagyomány*, A magyar nyelv és kultúra nemzetközi társasága anyanyelvi konferencia, 2014. 12. 07. <https://mnyknt.hu/2014/12/07/magyar-zsoltarhagyomány/> (Utolsó hozzáférés: 2022. 09. 01.)

³ Czeglányi Zsolt: *A zsoltárok időtállóságáról*. In *Vigilia* 2008/4, 246.

⁴ Vörös István: *Százötven zsoltár*, Jelenkor, Pécs, 2015.

⁵ Varga Melinda: „Isten az én olvasóm, és én az ő olvasója vagyok”. In *Irodalmi Jelen* 2015. 12. 02. <https://irodalmijelen.hu/2015-dec-2-1104/isten-az-en-olvasom-en-az-o-olvasoja-vagyok> (Utolsó hozzáférés: 2022. 09. 01.)

Jelen tanulmány röviden kitér a kötet általános poétikai jellemzőire, majd az elemzés fókuszát szűkítve a CXII. zsoltár példáján keresztül mutatja be azt, hogy Vörös milyen technikákat alkalmaz a zsoltárok aktualizálására, a mai befogadó számára is hozzáférhetővé tételére. Vizsgálja továbbá azt is, hogy milyen transztextuális kapcsolatok (architextualitás, intertextualitás, hypertextualitás, paratextualitás stb.) fűzik egymáshoz az ószövetségi zsoltárt és a Vörös-félét, a szöveg- és kultúraközi viszonyokat főként Gérard Genette,⁷ illetve Jurij Lotman⁸ elméleti alapvetéseinek segítségével értelmezve.

2. A Vörös-zsoltárok viszonya a bibliai hagyományhoz

A kötetet szemügyre véve általánosságban elmondható, hogy Vörös István a *Százötven zsoltár*ban több vonást is megőriz az ószövetségi könyvből a formai jellemzők tekintetében. Mindkét könyv 150 költeményt tartalmaz, melyek számozva követik egymást, a megfelelési sorrendet is megtartva. Vörös zsoltárátíratái poétikai és műfaji hagyomány vonatkozásában is hasonlítanak az eredetszövegekhez, hiszen „rímtelen, félhosszú szabadversek, melyek nyelvi dinamikája főként a gondolatrítmusra és gondolati, szintaktikai ismétlésekre, párhuzamokra épül.”⁹ A költő modernizálja, profanizálja a zsoltárok kifejezőkészségét, metaforikáját: az Isten és teremtményei közötti viszony értelmezésében játékba hozza a mai kor emberének mindennapi nyelvi és élettapasztalatát (pl. „Istenem, ne bosszankodjál / az elvetemültekre. És az el / nem vetemülteknek dobj egy SMS-t” XXXVII., „Az Úr az én orvosom, / nem merek hálapénzt / adni.” XXVI., „A programokat és a fájlakat / te alkotod” XXVI.), sőt az olyan erőteljesen deszakralizált képektől sem riad vissza, mint Isten vonzó, félmegtelen nőként (XLIV.) vagy felszarvazott férjként (LI.) való ábrázolása. Azonban nem az archaikus hagyomány ellenében teszi ezt, hanem épp ellenkezőleg, annak az érzékeltetésére, hogy a bibliai textusok is szemtelének, merészek, formabontóak a maguk módján.¹⁰

Fontos párhuzam még a két szövegcsoporthoz, hogy erősen reflektálnak arra a társadalmi kontextusra, melybe beágyazódnak. Ugyanezen okból fakad viszont a megszólalásmód különbözősége is – más az átiratok *Sitz im Lebenje* (keletkezésének és használatának körülményei, funkciója).¹¹ Vörös István verseit nem a közösségi vagy egyéni, minden élethelyzetben biztos menedékként szolgáló vallásos áhítat, hanem a XXI. századi fogyasztói társadalom istenhíánya, a Gondviselésbe vetett hit

⁷ Gérard Genette: *Transztextualitás*, ford. Burján Mónika. In *Helikon* 1996/1–2, 82–90; Uő: *The Architext: An Introduction*, ford. Jane E. Lewin, University of California Press, Berkeley–Los Angeles–Oxford, 1992.

⁸ Jurij Lotman: *Szöveg a szövegben*, ford. Klausz Ildikó, Pálfi Ágnes. In Uő: *Kultúra, szöveg, narráció*, szerk. Kovács Árpád, V. Gilbert Edit, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1994, 58–81.

⁹ Szénási Zoltán: *Nyelvet öltő hagyományok*, Vörös István: *Százötven zsoltár*. In *Jelenkor* 2015/12, 1379.

¹⁰ Jakus Ágnes: *Zsoltárok laptopra és papírlapra*, Parókia.hu, 2017. 09. 21. <https://www.parokia.hu/v/zsoltarok-laptopra-es-papirlapra/> (Utolsó hozzáférés: 2022. 09. 01.)

¹¹ Simon T. László: *A Zsoltárok könyvének architektúrája*. In Uő: *Hozzatok szavakat magatokkal: Közelítések a zsoltárokhoz*, L'Harmattan, Budapest, 2007, 104–105.

problematikussá válása hívta életre, éppen ezért olyan megfoghatatlan, kérdésekkel, kételyekkel teli a kötetből kirajzolódó istenkép.¹²

Ugyanakkor ez a folytonos bizonytalanság, az önreflexió és az önbírálat állandó igénye az, ami annyira egyedivé, személyessé teszi Vörös zsoltárosi hangját. Fontos azonban megjegyezni, hogy az egyes ember érzelmi viszonyainak megjelenítése a bibliai zsoltároktól sem áll távol, ebből a szempontból a *Százötven zsoltár* remotiválja a szöveg hagyományt. „A [bibliai] zsoltárok tehát emberi válaszok mindarra, amit Isten a történelemben tett Izráellel, az egyes emberrel, vagy az egész világgal. Bennük az élet tükröződik a maga sokszínűségében. Hallunk elnyomatásról, kilátástalanságról, megmentésről és szabadulásról. Megjelenik a történelem a világ teremtésétől a világ végéig, amikor majd eljön Isten, hogy megítélje a földet. De ugyanúgy helyet kap bennük az egyén öröme és szenvedése, kétségbeesése és bizalma, félelme és remény-sége.”¹³

3. A 112. zsoltár

A textuális transzcendencia értelmezése előtt ismerkedjünk meg közelebből az eredeti zsoltárszöveggel, melyet Vörös feldolgozott. A *Zsoltárok könyvének* 112. darabja az ún. hallelujah-zsoltárok közé sorolható, melyek Isten és a teremtett világ (így az ember) közötti kölcsönös bensőséges viszonyt dolgozzák fel dicsőítő hangvételben.¹⁴ „Dicsérjétek az Urat! Boldog az ember, a ki féli az Urat, és az ő parancsolataiban igen gyönyörködik”¹⁵ (Zsolt 112:1) – hangzik a 112. zsoltár kulcsmondata, mely magába sűrítte a tanulságot, miszerint aki istenfélő, a vallás tanításait követő életet él, annak különböző előnyei származnak a földi, illetve az öröklétben, ellentétben a bűnösökkel, akiknek a könyörgését nem hallgatja meg az Úr. A zsoltáros mintegy prédikatori, tanítói szerepben szól a közösséghez, tehát az ének *Sitz im Leben*-je szerint inkább a kollektív, mintsem az individuális vallásgyakorláshoz kapcsolható. Közös dicsőítésre szólít fel, majd elmondja azt is, hogy milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie annak, aki a hitbéli boldogság elérésére vágyakozik: igaznak, könyörületesnek, erős szívűnek kell lennie, valamint törvényesen cselekedni, vagyonából osztani a szegényeknek és feltétlenül bízni Istenben. Mindezek a jellemzők az Úr ajándékaiként, jutalmaként tételeződnek fel, és a hit még jámborabb, alázatosabb megélését szolgálják: például a gazdagságnak, bőségnek az adakozás általi léleknevelés az egyetlen elképzelhető értelme. Ugyanakkor a zsoltáros-prédikátor tisztában van az emberi gyarlósággal is, mivel az utolsó szakaszban (Zsolt 112:10) arra utal, hogy a jó irigylésre méltó

¹² Pintér Viktória: *Istenségűnet*. Vörös István: *Százötven zsoltár*. In *Tiszatáj* 2016/6, 120.

¹³ *Keresztény bibliai lexikon*, szerk. Dr. Bartha Tibor, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1993, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztien-bibliai-lexikon-C97B2/z-zs-CA85B/zsoltarok-CA890/> (Utolsó hozzáférés: 2022. 09. 01.)

¹⁴ Simon T. László, *A Zsoltárok könyvének architektúrája* = *Uő: Hozzatok szavakat magatokkal: Közéltetések a zsoltárokhoz*, Budapest, L'Harmattan, 2007, 116, 126–127.

¹⁵ A bibliai idézeteket Károli Gáspár revideált fordításában közlöm, melyet Vörös is használt a *Százötven zsoltár* megírásakor. (Pataky Adrienn: *Vörös István: Százötven zsoltár*. In *Kortárs* 2016/2, 105.) A Szentírás online is elérhető, ld. <https://szentiras.hu/KG/Zsolt112> (Utolsó hozzáférés: 2022. 09. 01.)

a gonosz szemében („dühöng; fogait csikorgatja és eleped”), akinek „kívánsága semmivé lesz”, ezáltal igyekszik még vonzóbbá tenni az istenfélő életvitelt.

Kálvin zsoltárértelmezése szerint az jelenti a legfőbb különbséget a hívők és az istentelenek között, hogy előbbiek számára, bár ugyanúgy ki vannak téve az élet megpróbáltatásainak, „világosság fénylik a sötétben” (Zsolt 112:4), vagyis a nehézségek között is nyugodtak és boldogok maradnak, mivel bíznak Isten kegyelmében és irgalmában.¹⁶ Ez a motívum a *Zsoltárok könyvéből* kirajzolódó istenkép fontos eleme: bármilyen nehézségbe is kerül az ember, csak Istennel együttműködve, önmaga helyett a Gondviselésbe vetett bizalom segítségével tudja valóban megoldani azt, így juthat el a boldogság feltételül szolgáló „lelki szegénység” (Máté 5:3) állapotába.

4. Szövegek és kulturális kontextusok párbeszéde

A CXII. zsoltár két *paratextus*ának, a címnek és az alcímnek (*A parancsolatokról*) az intenciója két ószövetségi *architextus* felidézése: a zsoltaré és a (tíz)parancsolaté. A terminus Genette-től ered, aki azt vallja, hogy a műnemek/műfajok hagyományos irodalomtörténeti értelmezése félreértéseken alapszik. Ennek a kiküszöbölésére vezeti be az architextualitás fogalmát: ez kifejezi „azt a bennfoglaló viszonyt, amely minden szöveget összekapcsol a különböző diskurzustípusokkal, amelyekhez tartozik.”¹⁷ Valójában a műnemek/műfajok is ilyen eredetszövegek, melyek az idők során nem vagy csak nagyon lassan változó tematikus, formai, módbeli és esetleges egyéb jellemzőket határoznak meg.¹⁸ A bibliai műfajtipológia szerint a parancsolat leginkább az okmányok, azon belül is a törvények közé sorolható, vagyis alapvetően prózai természetű (bár az *Ószövetségben* gyakran költői formában íródik).¹⁹ Isten és a földi vezetők (pl. királyok, családfők) is adhatnak utasítást a hatalomban alattuk állóknak, de az ember az Úrnak nem parancsolhat.²⁰ A zsoltárok ezzel szemben – ahogy azt már korábban megállapítottuk – a poézis kategóriájába tartozó kultuszénekek, melyek legtöbb esetben dicsőítő hangvételűek. Ez a két műfaji kód egyszerre olvasódik tehát rá a CXII. zsoltárra: az Úrnak való engedelmesség kényszere és az egyén személyes vívódása, s ezen két motiváció versengése, párbeszédbe léptetése határozza meg a költemény poétikai struktúráját.

A Vörös István-vers 1–3. és a két utolsó, 14–15. szakasza keretként szolgál, mely felidézi az azonos sorszámú bibliai éneket, de rögtön meg is kérdőjelezi az idézett szöveg létjogosultságát, igazságát. „Dicsérjétek az Urat! – Hát / éppen lehet róla szó. Az még / senkinek se ártott meg. / Ha véletlen a dicséret / tárgya nem létezne, / az ima

¹⁶ Kálvin János: *Zsoltármagyarázatok*, Kossuth téri Református Gyülekezet kiadványa, Pest-szentlőrinc, 1078–1083. http://www.refkossuthter.hu/sites/default/files/fajlok/kalvin_zsoltar.pdf (Utolsó hozzáférés: 2022.09.01.)

¹⁷ Gerard Genette: *The Architext...*, i. m., 82., fordítás tőlem. Forrásszöveg: „(...) I put under transtextuality that relationship of inclusion that links each text to the various types of discourse it belongs to.”

¹⁸ Ua.

¹⁹ *Keresztyén bibliai lexikon*, i. m., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztyen-bibliai-lexikon-C97B2/m-CA1F3/mufajok-CA329/> (Utolsó hozzáférés: 2022.09.03.)

²⁰ Uo., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztyen-bibliai-lexikon-C97B2/p-CA415/parancsolat-CA43D/> (Utolsó hozzáférés: 2022.09.03.)

még akkor is segít” – szól az 1. szakasz, melyben megjelenik az előbbieken már említett, az Isten létezését kétségbe vonó gondolat. Ez a szövegrész pont ellentéteset állít a 112. zsoltárral, mivel azt javasolja, hogy ha Isten nem is tud valamilyen nehéz helyzetben segíteni, az „önmagunknál is beljebb” fordulás, a saját magunkba vetett hit igen. A 3. szakasz viszont bizonyos fokig egyetértést fejez ki az ószövetségi architektusokkal: „De a parancsolatokban tényleg gyönyörködöm. A legtöbb Rólad szól.” – szól a zsoltáros az Úrhoz, mintegy megerősítve a 112. zsoltár 1. versét. Ugyanakkor új értelmet is ad a bibliai szövegrésznek azáltal, hogy kihagyja annak központi fogalmát, a boldogságot, mely teológiai értelemben Isten ajándéka az ember hűségéért, engedelmességéért cserébe.²¹ Ezzel az ellipszissel ismét elbizonytalanítja a versbeszélő azt, hogy érdemes betartani azokat a parancsolatokat, melyek – mint arra a 13. szakaszban rámutat – önző módon valójában nem is a hívekről, hanem inkább magáról az Úrról szólnak. A két utolsó szakasz is ezt a kérdést tematizálja a világosság és a sötétség ellentétpárjával (utalás Zsolt 112:4-re), és arra a konklúzióra jut, hogy az Istennek tetsző élet valóban jár bizonyos előnyökkel, de végülis halála után az igaz sorsa is a feledés lesz, a barlang mélyére kerül a „többi kő közé”, ahol senki sem látja. A név (sír)kőbe vésésének gesztusa ötvözi a két bibliai eredetszöveget, mivel megcáfolja azt, hogy az igaz „örök emlékezetben” lenne (Zsolt 112:6), valamint utal a tízparancsolatra, melyet Mózes két kőtáblára jegyezve kapott meg.

A vers közbülső részének szerkezete (4–13. szakasz) is dialektikus, az isteni intelmeket folyton kétségbe vonó beszédmód szerint szerveződik: mind a tíz ószövetségi parancsolat (5Móz 5:7–21) elhangzik, bár a sorrend annyiban módosul, hogy az első parancs kerül a legvégére, illetve mindegyikből a legfontosabb tartalmi elemek, motívumok ültetődnek csak át szó szerint a bibliai szövegből, a hozzájuk tartozó (Istentől vagy a zsoltárostól származó) magyarázatok viszont variálódnak. Ez az eljárás értelmezhető Lotman teóriája alapján, mely szerint „a kultúra általános rendszerében a szövegek legalább két alapvető funkciót töltenek be: jelentések adekvát továbbítását, illetve új jelentések létrehozását.”²² A parancsolatok és a 112. zsoltárból vett idézetek így az öröklődő, mitikus hagyomány továbbadói (a genette-i keretben az architextus immanens jegyei), melyek vendég-szövegként jelennek meg a Vörös-versben. A különböző szemiotikai terek ilyenén játékba hozása pedig dialógust teremt az ószövetségi szövegek és a 21. századi kulturális kontextus között, újra dinamikussá téve a megmerevedett bibliai hagyományt a szövegstruktúra alapjainak lerombolása, majd más, korunk befogadója számára relevánsabb interpretációs stratégiák mentén való újrendezése által.²³

Az architextualitással szorosan összefüggő fogalom a *hypertextualitás*, mely leírja egy korábbi szöveg (*hypotextus*) és a belőle valamilyen transzformációs derivációval létrejövő szövegek (*hypertextusok*) közötti kapcsolatot. Felfoghatjuk a vizsgált textusok közötti viszonyokat tehát úgy is, hogy a CXII. zsoltár a 112. imitációja (talán *paródiája*), s az intertextuális kapcsolódások révén explicit módon párbeszédbe is lép vele. Az *intertextualitás* fogalmát most abban a szűkebb értelemben használom, melyben

²¹ Uo., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-kereszttyen-bibliai-lexikon-C97B2/b-C9942/boldog-boldogsag-C9A11/> (Utolsó hozzáférés: 2022.09.08.)

²² Jurij Lotman: *Szöveg a szövegben*, 60.

²³ Uo., 66.

Genette is, vagyis arra vonatkoztatva, hogy egy szöveg ténylegesen jelen van egy másikban.²⁴ Az általa meghatározott kategóriák közül az *idézet* jellemző leginkább a Vörös-versre, erre láthattunk példákat az eddig leírtakban. Így alakul ki az intertextuális utalásokkal való önfelelt játék, melyet Szénási Zoltán a Vörös-kötetbeli versnyelv meghatározó jellemzőjének tart, és a *Nyelvet öltő hagyományok* címmel is érzékeltet.²⁵ Fontos viszont megjegyezni azt is, hogy a CXII. és a 112. zsoltár viszonya nemcsak alá-fölé, hanem mellérendelő relációként is értelmezhető, amennyiben ugyanazon hypotextus, az Úr legfontosabb intelmeit összefoglaló tízparancsolat hypertextusai-ként, aktuális interpretációiként tekintjük őket. A játékba hozott szövegek tehát behatolnak a másikba, egyidejűleg keretezik és átszövik egymást, a vers befogadóját hermeneutikai tevékenysége során a textus-darabok szétszalazásának, illetve az együttes jelentésük megkonstruálásának folyamatos kihívása elé állítja.

Az eddigieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a lírai én egyszerre Istenhez forduló, őt dicsőítő, lelki vívódását feltáró zsoltáros, illetve modernkori Mózes, akinek az Úr az új, 21. századi tízparancsolatot már nem kő táblába vésve, hanem laptopba gépelve nyújtja át. Ez alapján nem értek egyet azzal az állítással, hogy a Vörös-zsoltárokban nem jelenik meg az eredetszövegek „transzcendens, nyelvileg nem közvetíthető, enigmatikus világa”,²⁶ hiszen az architextusokhoz való viszonyulás, a szent és profán szövegek pókhálószerű egybefonódása mutatja, hogy a zsoltáros többek között éppen a nyelvileg nem kifejezhető, illetve racionálisan nem értelmezhető jelentések (mint az isteni kinyilatkoztatás) közvetítésére használja fel az évezredes mitikus hagyomány megidézését.

A CXII. zsoltárt tekinthetjük kritikai *metatextus*nak is,²⁷ amely egyszerre kommentálja mindkét bibliai eredetszövegét, hiszen a Vörös-verset olvasva olyan érzése támadhat a befogadónak, mintha a költő az ószövetségi szövegek olvasása közben elsőként felmerülő gondolatait, benyomásait tárná elé. A *kommentár* mint exegetikai aktus, a „művekkel való (...) hozzáértő beszéd diskurzusa”²⁸ a zsidó-keresztény teológia szerint elengedhetetlen a Szentírás szövegeinek értelmezéséhez, az isteni titkok megértéséhez. A hagyományos bibliamagyarázat magába foglalja például a szövegkritikát, a szómagyarázatokat és a kontextualizációt, valamint figyelembe kell venni a szövegek sugalmazott voltát is, a hitbéli kérdésekben az egyház álláspontja a döntő.²⁹ Vörös kommentárjai több vonásban is közelítenek ehhez a műfaji (architextuális) előképhez. Egy helyen például szinte filológiai természetű megjegyzést tesz: a „*Ne hazudj!*” parancsolatnál megállapítja, hogy „ez kicsit másképp / volt a korábbi fordításban.” A revideált Károli-bibliában ez a passzus így hangzik: „És ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanubizonyyságot” (5Móz 5:20), és módosítás nélkül került át a korábbi változatból, sőt, más bibliafordításokban is a hamis tanúságtétel tilalma szerepel az általánosabb értelmű *hazugság* szó helyett. Vörös kommentárját úgy kell tehát

²⁴ Uo., 83.

²⁵ Szénási Zoltán: *Nyelvet öltő hagyományok*, 1378.

²⁶ Pintér Viktória: *Istenség*, 119.

²⁷ Gérard Genette: *Transztextualitás*, 85.

²⁸ Raimar Zons: *Szöveg – kommentár – interpretáció*. In *Helikon* 2008/1, 28.

²⁹ *Magyar katolikus lexikon*, szerk. Diós István, Viczián János, Szent István Társulat, Budapest, 1993–2014. <http://lexikon.katolikus.hu/S/szent%C3%ADr%C3%A1smagyar%C3%A1zat.html> (Utolsó hozzáférés: 2022.09.09.)

értenünk, hogy az ő zsoltárja voltaképpen Isten szavainak egy új fordítása kíván lenni. Erre utal az is, hogy a megjegyzést az 5. szakaszban egyenlőségjel vezeti be – egy köznyelvi klisére ülteti át, fordítja le a versbeszélő az emelkedett stílusú bibliai szófordulatot. Így a Szentírás érintő szövegkritikai kérdéseket is bevonja egy pillanatra a diskurzusba, azonban rögtön el is veti ezt az interpretáció ezen irányát a „de / törjünk – ha tilos is – a lényegre!” felszólítással. Ezzel a gesztussal mintha azt sugallná a zsoltáros (vagy maga Isten?), hogy a szent szövegek titkait az exegetika inkább el-, mintsem felfedi: valódi értelmük csak a Teremtő és a teremtménye közötti bensőséges, mélyen személyes párbeszédben tárulhat fel. Vagy másképp fogalmazva: az Úrról nem, csak az Úrral lehet beszélni. Éppen ezzel magyarázható az is, hogy Vörös zsoltárosa a parancsolatok értelmének feltárásához miért nem a vallás tanításaiból, hanem önmaga intuíciójából, a szkeptikus, cinikus ember világtapasztalatából indul ki.

A metatextus-jellegű, az isteni intelmeket kommentáló, azokkal olykor vitába szálló struktúra a vers közbülső részén (4–13. szakasz) érvényesül a leginkább. A zsoltáros alapvetően két stratégiát használ annak megmutatására, hogy miért nem elégedett az Úr rendelkezéseivel. Egyrészt praktikus indokokból fakadó ellenérveket hoz fel, az élőlények megölésének tilalmára vonatkozó parancsolatra (8. szakasz) például így válaszol: „Kérünk, máskor ne teremts / olyan világot, ahol enni kell.” A „Ne paráználkodj!” felszólítást (9. szakasz) pedig egyenesen nevetségesnek tartja: „Ez jó vicc! / Akkor viszont legyünk halhatatlanok, / hiszen éppen ez az undorító szokás / tartja fenn az életet.” Ez persze szándékos félreolvasás, mivel a Biblia sem tiltja a gyermeknemzés céljából történő szexuális együttlétet, viszont jól érzékelteti a szent szövegek és a realitás közötti, olykor ironikussá váló távolságot. Ilyen eljárást fedezhetünk még fel a 10. szakaszban is, melyben a versbeszélő azt a rousseau-i gondolatot veti fel a Teremtőnek, hogy a lopás bűne csak a tulajdon megszüntetésével, a természeti állapothoz való visszatéréssel oldódna meg. A másik érvelési mód pedig annak megmutatása, hogy a parancsolatok nagy része azért irreleváns az emberek számára, mert csakis Isten hatalmi pozíciójának megerősítéséről szól. Ez a gondolat a 13. szakaszban a legerőteljesebb, mely az egész vers poétikai csúcspontjának tekinthető, amennyiben az első és legfontosabb parancsolatot dolgozza fel (a hatás kedvéért a végére hagyva, mintha kis híján elfeledkezne róla), s éppen ezt kérdőjelezi meg a legindulatotlanabban.

*13 Ja, és pont az első kikötés,
ami tényleg csak Rólad szól.
Ne legyenek előttem idegen isteneid.
De ha voltak, mért lopsz el
tőlük? Mért irigyelsz tőlük?
Mért győződ le őket? Mi
közünk nekünk a ti harcaitokhoz?*

A lírai alany halmozza a kérdéseket, azonban az Úr némaságba burkolódik, a zsoltárban többé nem szólal meg, így a zsoltáros súlyos vádjai (a lopás, irigység, önzőség, önhiúság bűneinek Istenhez csatolása) visszahang nélküli, pusztába kiáltott szavak maradnak. A Teremtő éppen a legnagyobb kétségek között hagyja magára az embert, akinek végül egyedül kell megbirkóznia dilemmáival. Vagy értelmezhetjük ezt a néhány sort a „hallgatás egyenlő a beleegyezéssel” elve szerint is – ez esetben Isten a válasz hiányával gyakorlatilag beismeri vétkeességét, és némán tűri az azokkal való szembeesítést.

A szerkesztésmód további érdekessége, hogy nemcsak a lírai alany (a zsoltáros) értelmezi a parancsolatokat, hanem az Úr is aktív beszélgetőpartner lesz, magyarázza a parancsait, és egyszer még válaszol is a zsoltáros ellenérvére. „Kérlek, máskor legyen türelmetek növényből emberré válni” – utasítja rendre az őt kioktató teremtményét, arra intve, hogy ne csak az alsóbbrendű, létfenntartáshoz szükséges (növényi) funkciókra koncentráljon, hanem a türelmes, megfontolt, istenfélő élet elérésére törekedjen, mert csak ez teszi emberré, ez különbözteti meg a többi földi élőlénytől. Ezzel az eljárással még inkább elmosódik a megszólaló-megszólított hierarchiája, egybeolvad az Úr és a zsoltáros alakja, így olykor már nem tudni, ki beszél, ki értelmez épp. Ez az egymást tartalmazó, rendkívül intim viszony – melyet a kötet egyik értelmezője a lírai énből kiinduló, egyre távoluló, végül az Úrhoz és önmagához a versalanyhoz visszatérő körökként érzékeltet³⁰ – szövegszinten is tematizálódik: „(...) különben / elveszíted magad. Vagyis engem. / Mert tebenned lakom.” Így tulajdonképpen megmarad a hallelujah-zsoltárok témája, szellemisége, az Isten és ember közötti bensőséges kapcsolat, de kettőjük hierarchiájának átrendeződésében ugyanaz a jelenség figyelhető meg, mint az eredetszövegek és a hypertextusok relációjában: az alá-fölérendeltségből mellérendelő, sőt, egymást kiegészítő viszony lesz. Ez a megfordított hierarchia jelenik meg 4. szakaszban is, ahol az Úr az embert faragott képnek titulálja, vagyis a bálványimádás tilalmát paradox módon azzal magyarázza, hogy az ember maga is egy bálvány, hiszen a Teremtő a maga képére alkotta – ez esetben viszont ez a bűn tőle ered, mivel ő volt az első, aki egy égi lényhez hasonlatos alakot mintázott meg. Hogyan is várhatná hát el Isten az emberektől, hogy bűn nélkül éljenek, ha ő maga is vétkező? Továbbá az Úr és a zsoltáros közötti bensőséges viszonyt, illetve Isten mindenhatóságát, mindentudását tanúsítják azok a megjegyzések is, melyek közép-pontba állítják az általános emberi jellemet („Ne legyél irigy! – Akkor inkább / lopj, azt úgyis megbánod”), valamint a földi lét törvényszerűségeit („Emlékezz meg a hetedik / napról. – De dolgozz is / a másik haton”; „Tiszteld apádat és anyádat – / mert egyszer kiköltözöm belőlük”). A Vörös-vers legfőbb poétikai újítása tehát abban rejlik, hogy a zsoltáros-prófeta nem passzív módon fogadja az égi tanítás kinyilatkoztatását, és kétségek nélkül adja tovább azt, hanem konstruktívan részt vesz a folyamatban. Az ószövetségi zsoltároknak elengedhetetlen dicsőítés helyét az egyezkedés veszi át mint az Istenhez fordulás egyetlen elképzelhető gesztusa, mely során akár még az Úr kicsinyes, önző bűnös-ként való szerepeltetése is megengedhető. Ezért mindegy is, hogy a zsoltárértelmezés origója az Úr vagy az ember, hiszen a hermeneutikai aktus mindeképp csakis zárt, önmagába visszatérő folyamatként képzelhető el.

A transztextuális kapcsolatokat vizsgálva felmerül még az a kérdés is, hogy Vörös szövege a hypertextuális transzformáció mely típusával írható le legjobban. A *Százötven zsoltár* verseit több értelmező is zsoltárparafrázisnak nevezi, azonban ez véleményem szerint nem a legáltalánosabb terminus, legalábbis a CXII. zsoltár esetében biztosan nem, mivel nagymértékben eltér az eredeti mű tartalmától, mondanivalójától, nem csak egy részletet értelmez át, változtat meg.³¹ Inkább nevezhető a zsoltárhagyomány,

³⁰ Karácsonyi Zsolt, *Zsoltár-körök az Űrben*. In *Helikon* 2017/20, 21.

³¹ *Világirodalmi lexikon* X, szerk. Király István, Szerdahelyi István, Akadémiai, Budapest, 1986, 142.

illetve a parancsolatok posztmodern versre való adaptációjának,³² melyben a transzformációs deriváció fő technikájaként a deszakralizáció és az ironizálás szolgálnak. Ez, a zsoltárhagyománynak a fennkölségtől, metaforizáltságtól való megfosztása az, ami mind tartalmi, mind retorikai szempontból hozzáférhetővé, értelmezhetővé teszi az ószövetségi textusok jelentését a XXI. századi ember (költő és olvasó) számára. „Freejazz Dávid lantján” – írja a *Százötven zsoltár* egyik recepciója,³³ kiválóan rámutatva a vallási hagyományban gyökerező műfaj közérdeklődésre számot tartó, szórakoztató vagy éppen gondolatébresztő megszólaltatási lehetőségére egy általánosságban véve ateista korban.

5. Összegzés

A genetice-i transzcendencia-típusok értelmezése a *CXII. zsoltár* tekintetében azért lehet kimondottan termékeny interpretációs stratégia, mert a vers legfőbb strukturáló elve – mind poétikai megformáltság, mind az archi- / hyper- / inter- / metatextuális hálózatba való illeszkedés szintjén – a kettősség és a dialogikusság. Párbeszédbe lép egymással Isten és ember, szent és profán, mitológia és realitás, tradíció és innováció. Ez azt eredményezi, hogy a konfliktus, a vita, az egyezkedés lesz a szöveg állandó létmódja.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy Vörös az Istenhez szólás egy merőben újfajta beszédmódjának kialakítására való törekvése közepette szemléletmódjában nagyon is hasonlít a bibliai zsoltárhagyományhoz: folyamatos lélekvizsgálatra, a dogmatikus igazságok revidálására, cselekedeteink mérlegelésére szólít fel.³⁴ A valódi eltérés a motivációban keresendő, és a szövegek kulturális-történelmi kontextusának megváltozásából fakad. Azáltal, hogy a feldolgozás Isten és a zsoltáros alakját egybemossa, illetve az igaz élet értelmét, egyáltalán annak megvalósíthatóságát megkérdőjelezi, a parancsok be – vagy legalábbis szem előtt – tartásának értelme nem az lesz, hogy az Úrnak tetsző életet éljünk, melynek emléke az utókorban is tovább él, hanem hogy önmagunk megismerésén és szeretetén keresztül eljussunk a belső boldogság megtalálásához úgy, hogy közben másoknak sem ártunk.

³² *Világirodalmi lexikon* I, szerk. Király István, Szerdahelyi István, Akadémiai, Budapest, 1970, 57.

³³ Szénási Zoltán: *Nyelvet öltő hagyományok*, 1381.

³⁴ Pataky, i. m., 105.

LACKFI JÁNOS

Az iszonyat zsoltára

No jó, Uram, belátom,
hogy nem sok jogcímem van
a pampogásra,
minek rázza öklét a porszem,
ha nincs is ökle,
mi a бүдös bánatnak fogalmaz petíciókat
szép, kerek körmondatokban, több nyelven
a vízcsepp, mielőtt elillan a forró kövön,
minek ugat a füst, amikor nem kutya,
legfeljebb nagy, loncsos irhája van,
amelyet kedvére befalatoz a szél,
de azért lenne itt egy-két dolog.
Egy-két dolog akadna itt, Uram,
tudom, hogy nem szalaszt az eszed,
nincs miért kétszer mondani,
ismétlem, kétszer mondani mindent,
de hát ha már a zsoltárookban
ezredéve így szokás,
ismétlem, így szokás ezredéve,
akkor mit tegyünk, meg aztán szép is,
én szépséget találok benne,
a szószátyárság borzongó szépségét,
addig is telik az idő, mely a te mértéked
szerint véget sosem ér,
és ha rendelkezésünkre áll az öröklét,
miért ne ismételjünk meg egyszer-kétszer
ezt-azt, könnyebb is átrágni úgy
mindenfélét, értelmét kihüvelyezni,
nem véletlen, hogy a tenger is
pont ugyanúgy csap ki a partra,
s mégsincs két azonos hulláma,
hogy a felhők végtelen türelemmel
torlódnak-bodorodnak,
mégsincs két egyforma közöttük,
hogy a levelek a fán egyazon ritmusra
borzongnak, s mégsincs közöttük
akárcsak két tökéletes ikerlevél,

elég egy folt, egy pötty, egy cakk, egy ér,
egy kis színhiba, s máris mind egyéniség,
szóval az ismétlésben erő van,
erő lakozik az ismétlésben,
s a megértés kapujában elbotló,
tétova emberi értelem dadogása
is benne foglaltatik,
dadogása a gyarló emberi értelemnek.
És hát a köntörfalazás jót is tesz
annak, amit most mondani akarok,
legszívesebben halogatnám,
legszívesebben sosem szegezném
neked ezt a kérdést,
ezt a történetet,
de mégis kénytelen vagyok,
mert ember vagyok, parány az Isten
ujjahegyén, ujjenyomatának
barázdáiba tapadt parány.
Mondj valamit, Uram, ami feloldoz,
amitől nem hasad szét az agyam
túlérett görögdinnye gyanánt,
ha elgondolom
annak az asszonynak a tettét,
ki jó keresztény családba születvén
elfogadta Isten kezéből az édeset
s a keserűt is, mondják, sudár volt,
szőke, szép lány, ugyanolyan
felhőtlen lendülettel készülve
életre, családra, mint megannyi más,
Uram, miért épp ő lett az a sorban?
Nem mintha bármit is változtatna
a dolgok menetén,
ha más lett volna az, nem ő,
akkor most arról a másikról faggatnálak.
Sérült gyermeket hozott a világra,
magatehetetlen, állandó életveszélyben
forgó csecsemőt, kire nem lehetett
eleget figyelni, ki szüntelenül lebegett
a halál peremén, az aggodalom
és felelősség megőrijtette
az anyát, akinek férje, kislánya
végigasszisztálták az esetet,
iszonyú érzés, ha sosem tudhatod,

él-e, hal-e, aki testedből szakadt ki,
iszonyú érzés kialvatlanul,
az idegösszeroppanás szélén táncolva
fülelni lélegzetre, szívdobbanásra,
senki se hallja, senki sem érzékelheti
a kattánást az agyban, mikor a gyermekét
bármi áron menteni kész anyja
átváltozik gyermekétől bármi módon
megszabadulni kész szenvedés-masszává,
egyetlen bugyborgó, eszelős kiáltássá,
mely néma ráadásul, nem látod határait.
Szeretném nem tudni, hogy locsolta
benzinnel be azt a kiságyat, szeretném
nem tudni, hogy lobbantotta be
gyufával, öngyújtóval,
milyen iszonyatos halálra szánta így
azt, aki testében lakott hónapokon át,
saját testét gyújtotta fel mondhatni,
lángoló, pokoli szülőcsatornává
alakult át, láng és füst között
halálra szülte magzatát,
hát létezik ilyen?
Mondd, Uram, hogy nem létezik,
mert tudom, hogy igen.
Hazudj valami megnyugtatót!
Halálra szülte magzatát,
s most börtönben ül,
vagy tudja bűnét vagy kitörölte
fejéből egyfajta amnézia,
családja vergődik az elviselhetetlen
teher présében, mely agyonnyomni
nem nyomja őket, de préseli
a végtelenségig.
Tegyük fel, értem, hogy Isten ott ég
együtt azzal a csöppséggel,
ott hamvad el és kiált szülője után,
hogy ott van minden szenvedővel
és minden szenvedésben,
de akkor is, mint mókus a mókuskerékben,
visszadob mindig a pörgés a kör elejére,
képtelen vagyok nem újrajátszani
ezt az egyszemélyes krematóriumot,
a szenesedő hús tábortűz-szaga

kiirthatatlanul körüleng.
Mondd, Uram,
biztos, hogy nem lehetett volna másképp,
hogy nem lehetne másképp,
biztos, hogy a másképp is ide vezet,
máglyarakáshoz, gázkamrához,
felkoncolt csecsemőkhöz?

GERGELY ÁGNES

A 71. zsoltár

Ha járványok és háborúk elülnek,
Istenem, add, hogy meg ne szégyenüljek.
Légy sziklaváram, hol megbújhatok,
hadd elfelednem: csak bújni tudok.
Segíteni se magamon, se másón,
a tett elől bezár a hallgatásom,
s az együttérzés önmaga a kín,
nincs feloldozás, fogynak könnyeim.

Tiéd a mentés meg a csuda dolgok,
nem jár eszemben, lettem volna boldog.
Emlékeim romteste bekerít,
konok fogódzó az egykori hit.
Ősz haj és vénség, úttalan gazok,
de karomról ne vedd el a karod,
és őrizd őket, őrizd egyre jobban,
akik elestek itt a pogromokban.

2022. június

TŐZSÉR ÁRPÁD

Variációk a 90. zsoltárhoz

FÜVEK, HÁRSÁK, VIRÁGOK

A 90. zsoltárban az egyik fűszál hitetlekedve nézi a másikat: magát látja vajon, tükörben? Reggel a betűk is kiszökdülnek, estére elszáradnak. Távolabbról nézve Lobwasser nyitott *Der Psaltere* zöld vasreszeléssel tele-szórt gyalupad, de hol a mágnes, amely ezeket a vasszálakat talpra állítja? Molnár Albert felváltva nézi (altdorfi szobácskája ablakából) a kint hajlongó hársakat s a lefordítandó német szöveget. Szíve a füvek s hársak autarkijára felé viszi. A német dikcióban, a ragok, a magán- és mássalhangzók ágai, levelei között, a füvek susogásában nem érzi azt a szelet, mely kint a hársakat s füvet mozgatja. Mozgatja? Éveinket egyetlen sóhajként éljük át, de ki sóhajt a szánkkal? Nem úgy jön a fákból a szél, ahogy szánkból a sóhaj? Körül-néz, megretten saját gondolatától: pont hat éve, hogy a fiatal Giordano Brunót, mondhatni, virágkorában, Rómában (a történelem finctoraként a Virágok terén), megégették. – Kint a hársak sátorfákként tartják az ég ponyváját.

KÉRÉS A MEGNEVEZHEZETLENHEZ

Szétnéz, nem remél. Fényt?!
Alagutat sem lát!
Tebenned?, magában? –
mondd, Uram, kiben hát?

Hajlékunknak Téged?
Rég megvontad magad
kreatúrádtól, s az
hajléktalan maradt.

Épített, magának
új kort, antropocént,
s más sem lát már, csak a
maga gyújtotta fényt.

Köröz bódultan e
fényben, akkor is, ha
azt hiszi magáról,
ő új realista.

A haladáslángtól
s gőgtől nem szabadul,
s végül, holtan, majd a
CERN kanócára hull.

Megnevezhetetlen!,
adj nekünk új hitet! –
Te megmaradsz minden
időben, de kinek?!

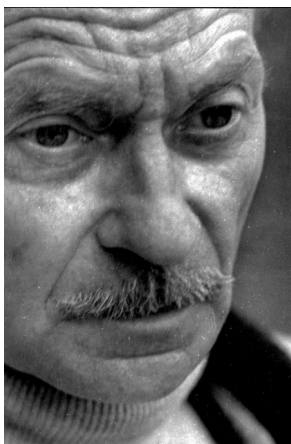
MÓSER ZOLTÁN

Árva Sion

Marosszentimrére csak úgy, véletlenül nem megy az ember. Igaz, nem terveztem előre, de ha már Gyulafehérvárról az út a falu mellett vitt el, persze, hogy letértem, hogy megnézzem, most milyen állapotban van az a templom, amelyről Jékely Zoltán 1936-ban az egyik legszebb, és legszomorúbb vallomását írta. Ő drága Sionnak nevezte, hol egér futkározik a pad alatt, és a fejükre – összesen tízen voltak – por hullott és vakolat.

A marosszentimrei templomban

Fejünkre por hull, régi vakolat,
így énekeljük a drága Siont;
egér futkározik a pad alatt
s odvából egy-egy vén kuvik kिरont.
Tízen vagyunk: ez a gyülekezet,
a tizenegyedik maga a pap,
de énekelünk mi százak helyett,
hogy hull belé a por s a vakolat,
a hiuban a denevér riad
s egy-egy szuvas gerenda meglazul:
tizenegyedikünk az árva pap,
tizenkettedikünk maga az Úr.
Így énekelünk mi, pár megmaradt
– azt bünteti, akit szeret az Úr –,
s velünk dalolnak a padló alatt,
kiket kiirtott az idő gazul.
1936

Természetesen kíváncsi voltam, hogy mit is énekeltek ott és akkor. Református gyülekezetről lévén szó, valamelyik zsoltárra gondoltam, de amikor utána kerestem, nem a zsoltárok között találtam, hanem az evangélikus énekeskönyvben, a *Magyar gályarabok éneke a XVII. századból* címmel. A *Térj magadhoz, drága Sion* kezdetű vigasztaló ének, amelyből néhány strófát idézek a kottával együtt, a gályarab prédikátorok emlékére született.

1. Térj magad-hoz, drága Si-on, Van még né-ked Is-te-ned,
Ki a-tyádként fel-karol-jon, S szí-vét osz-sza meg ve-led!

Azt bün-te-ti, kit sze-ret, Másképp ő nem is te-het:

Sion, ezt hát jól gondold meg, S szabj határt bús gyötrelmed nek.

2. Hullámok ha rémítenek
Mérhetetlen víz felett,
S a habok közt szíved remeg,
Hogy sírod is ott leled;
Ha aludni látod őt,
Ki reményed és erőd:
Sion, soha ne feledd el:
Ő megvívhat tengerekkel!

6. Ó, ne csüggedj, ím az estnek
Már leszállnak árnyai,
Kihez ajkid oly hően esznek,
Halld: Atyádnak hangja hí.
Ő gyalázat, kín helyett
Néked jobbján ad helyet;
Sion, a menny lesz te részed,
Föld gyötrelmét hát ne nézzed!

8. Angyalok, ti fényes lelkek,
Zengjete vig éneket,
Mert már biztos révbe tért meg,
Kit bús szélvész hányt-vetett!
Már meggyőzte a halált,
Istenéhez égbe szállt:
Sion, onnan számkivetni
Nem fog téged soha senki!

*

A magyarországi ellenreformáció idején, 1674. március 5-én több mint hétszáz protestáns hitvallót idéztek a Pozsonyban felállított különbírótság elé, amely során mintegy háromszáz pap, tanító jelent meg a tárgyaláson. A bíróság felségsértéssel, hazáárulással, a katolikus egyház megsértésével vádolta őket, egyben követelte „bűneik” beismerését és áttérésüket a katolikus hitre.

A beidézett prédikátorok közül a legállhatatosabbakat, akik semmifajta megalkuvásra nem voltak készek, kisebb csoportokban várbörtönökbe vitték, majd több mint negyven papot Nápolyba hurcoltak, de közülük csak harminckettő maradt életben,

akiket eladtak gályarabnak. Sorsuk nagy visszhangot keltett Európa protestáns országaiban. Gyűjtés indult kiszabadításuk érdekében, és ez többszöri kísérlet után végül a holland Michiel de Ruyter admirálisnak sikerült 1676. február 11-én.

„Sok győzelmet vívtam életemnek minden rendiben ellenségeim felett, de az én legfényesebb diadalom, mellyel Krisztusnak ártatlan szolgálát az elviselhetetlen terhek alól kiszabadítottam” – ezekkel a híressé vált szavakkal fogadta hajóján a holland tengernagy a huszonhat megmentett prédikátort.

A gályarabok kiszabadítására egész Európa felfigyelt, pár év alatt több gazdagon illusztrált könyv jelent meg a hithősök megpróbáltatásairól. E könyvek alapjául az egyik gályarab, Kocsi Csergő Bálint *Narratio brevis de oppressa libertate ecclesiarum Hungaricarum* (Rövid elbeszélés a magyarországi egyházak elnyomatásáról) című, hosszú időn át csak másolatban elterjedt kéziratot szolgált. Bod Péter, a neves erdélyi egyháztörténet-író a latin nyelvű kéziratot lefordította és kiegészítette. Műve *Kősziklán épült ház ostroma* címmel jelent meg.

A 19. század végén a protestáns identitástudat erősítése miatt megélenkült a gályarabok iránti érdeklődés, amely során elterjedt a *Térj magadhoz, drága Sion* kezdetű ének. Zenéjét Luttenberger Tihanyi Ágost 1890-ben szerezte, szövegét Pauli Joachim¹ műve után ifj. Jeszenszky Károly² mezőberényi evangélikus lelkész írta ugyanebben az évben.³

¹ Joachim Pauli (1733–1812): német nyomdász, aki 1761-ben Berlinben olyan kiadót alapított, amely gyorsan az egyik legjelentősebb berlini vállalatává fejlődött. Legnagyobb példányszámban kiadott műve a *Krünitzschen Enzyklopädie*, amely 1773 és 1858 között 242 kötetben jelent meg.

² Az evangélikus énekeskönyv 263. éneke, *Magyar gályarabok éneke a XVII. századból*

³ Millisits Máté: *A gályarab-prédikátorok kiszabadulása* (2013. február 11.)

In <https://www.reformatus.hu/egyhazunk/hirek/a-galyarab-predikatorok-kiszabadulasa/>

A képen Marosszentimre középkori temploma látható, a befalazott román kori portáléval. Hetven évvel később jártam a faluban, de immár nem a pap volt árva, hanem a templom, amely magára hagyva áll falu közepén. Tudjuk, hogy a XV. századtól vegyes lakosságú falunak a két világháború között még volt papja, de később annyira megfogyatkozott a református magyar lakosság, hogy a második világháború után pap és hívek nélkül maradt.

Hogy milyen árva és szomorú, talán ebből a képből nem derül ki. Ahhoz el kell ide menni, s akkor itt másokban is felmerül Jékely Zoltán feltette kérdés: mi lesz, ha nem egy-egy, hanem az összes szuvas gerenda meglazul? Ha akkor, hetven évvel ez előtt ez a templom már jelkép volt, a megmaradás jelképe, akkor ma ez sokkal inkább igaz. Többet mondanom erről fölösleges.

SOLYMOSI BÁLINT

Én kintebb vagyok, mint a kerítésen túl

FELDERÍTÉS ÉS SZUVENÍR

„...az élet ajándékainak ez a fatális tökéletlensége,
mely által megtevesztőek és csapdába ejtenek...”
(Joseph Conrad)

I

Régen volt..., és már régóta nem gondolja a férfi,
aki most földézne, újságokat lecsapva asztalára,
valamit..., a sem előre, sem hátra nem hagyott életéből,
hogy amit földézne, nem lehetett volna valami egészen
más...; nem lehetett...; és ami nem lett más, az is
ma már mi?, semmi; volna más, lenne másféleképpen
magamaga képtelenje, telt szív, tavaszi mezők illatának
özönlése, virágzó fák árnyai, visszanyírt szárnyak vigasztalan
hidege, melege, jelei egy útnak, az út szélén újságpapír,
szél kócolta gyom, életek kusza kezdete, vége...; íratlan
testek innen és túl szépen (csúfon), borzalmak gyalázatosan
üdvösnek mondott közjátékán, miközben vacak, hitvány,
csapnivaló minden, gondolja, mi megjelenne élete esetleges
fényéből és sötétjéből, ami megfelelné..., annak, ami;
mi úgy fest, a jelenségek természetének felel meg, váratlan
összevonva a dolgok áradását, aztán szerteengedve.

*Megemlékezem a te öröktől fogva való ítéleteidről Uram,
és vigasztalódom. (Zsolt. 119,52)*

II

Egy szokottnál hűvösebb éjszaka a férfi, aki kihülése
ellen írja testét a padlóra ledobott vékony matraccra, felkiált,
visszhangot a kétségek terétől vár, melynek falait
vigasztalóként húzták köré valami idea munkásai, például, hogy
a falakon túl madarak szőjenek végeérhetetlen történeteket,
melyeket most a férfi kiáltása szakítana meg, afféle
üzenetként, reménytelen különbségtételként kint és bent,
élő és holt között..., ami üzenet „az a pont szabadon létesülő”

minden más..., hang, ám nem mint koszos lámpaüveg,
fullasztó függöny, aszfalton porló repedés vagy izzó
azbeszt hangja. Ahogy az éveknek már nincs egymásutánja,
csak mint egy zenemű motívumai, dallamai gyűrűznek,
középütt álomhiány, néma csend..., választhatatlan egy.

*Sokan mondják az én lelkem felől: Nincs számára segítség
Istennél, Szela. (Zsolt. 3,3)*

III

Egy férfi arra a következtetésre jut hajnali álmát követően,
hogy kapcsolatainak se színe, se fonákja. Arra emlékszik
az álmából, hogy a vékony és sűrű vonalhálóból –
„a meddő tér a Világ s az Én körül” – akárha szálazódó géz
alól..., egy fejforma rajzolódik ki. Ez a *steril koponyakóc*
azért volna (így magának a férfi), mert nem szeretném, ha
elveszítem a fonalat ebben vagy egy másik álomban...; hogy
az úgynevezett életben *mire megy ki a játék?*, ehhez képest
vérszegény, komolytalan, és az elgondolás szenvedélyét
nélkülöző kérdés..., folytatja, *egy pillanatra sem nézve el*,
hogy mire megy ki a játék...; a férfi úgy áll a reggeli fényben,
mintha egy vak angyal gyűjtené magának össze a színeket –

*Sokan mondják: Kicsoda láttat velünk jót? Hozd fel reánk
arcodnak világosságát, oh Uram! (Zsolt. 4,7)*

IV

Az ablakpárkányon fanyelű, kicsorbult élű kés, fölötte
szikkadt arc, idióta mosoly, egy apa várja így a fiát, aki
abban a meggyőződésében él, hogy ez a világ nem tart igényt
sem rá, sem gyerekére, el kell hogy oldozzák magukat
e föld színétől hát, nem ismerve se hiányt, se beteljesülést.
Sötét szoba, diófa bútorok, szalmazsákok, a dolgozatfüzetek
fölött szeretkezés szaga..., mozdulni semmi vágy...,
mint a kolibri, egy helyben repülni, egyedül, egyedül ez
tetszene a fiúnak, aki dolgozatát a kolibriról írja,
a kivételes repülési képességeiről, például hogy egy helyben
is tud lebegni...; a gyerek ujjai nyershús színűvé lesznek,
vérfényű karmok kapnak fejéhez, állati párzás párája, aztán
bozotszél veszi körbe, és mielőtt megszólalna, hogy mindezt
miért fogadja el, pontosan így meg így,
az apa némaságra bírja..., és szemhéját lassan felhúzza.

*A csecsemők és csecsszopók szájával erősítetted meg
hatalmadat a te ellenségeid miatt, hogy a gyűlölködőt és
bosszúállót elnéimtsd. (Zsolt. 8,3)*

V

Vannak ennél naposabb tájak, ahol most a felforrósodott levegő foglyaként él a férfi..., ahol a halált okozó virágok is elszáradnak...; ekképp vallva színt az írásról, ahogy ha testi és szellemi fenyegetettségünk sorvadni látszik, tehetetlenségérzetünk lelki súlya nyűgöz le – azt remélve, az írás majd lángra lobbant minden környezőt, és hogy így istenigazából nem halhat meg senki..., a puszta és a város változásait látjuk..., újra és megint ismeretlen veszélyek felfedezését, engedelmesen...; *engedelmesen olvasva ki* a terasz növényein átlibbenő szellőből, hogy „vagyunk is meg nem is vagyunk”..., mígnem aztán a vörös bohócvirág (vagy álarc- vagy majomvirág) versengésre nem készíti a férfit..., és mintegy ábrándosan köt ki ugyanitt –

*A szegények kívánságát meghallgatod, oh Uram! Megerősíted
szívöket, füleiddel figyelmezel,
Hogy ítéletet tégy az árvának és nyomorodottnak, hogy többé
már ne rettentse a földből való ember. (Zsolt. 10,17–18)*

VI

Nyitott bogárral játszik a szemem, fák gyökereinél lépdél, ugrál a délelőtti napfény...; figyelmem aprólékosan különböztet meg testrészeket, a kifordult szervek állagát, színét..., így téve túl magam azon, hogy nem látnak valami tevékenynek. Micsoda technikákkal ruházott fel a (semmi) képzelet!, így a férfi, annak idején, amiknek már nyoma se maradt. Azóta túlteszek magamon, méghozzá az állandó cselekvésre késztetést elfogadva – mit vigyünk balsorsunk oltárára, ha nem azokat a zsigereket, bélsarakat, nyálkákat, bíborfényű katasztrófába tört ízeket..., amiket kisgyerekként „szemléltünk”? Ám ez is fennkölt, ahogy szíve az embernek, ki megjelent neki annak idején éjszakánként, mintha egy molyrágta reverendájú, levendulaszagú idősebb pap lenne, hirdetője az igazságnak; egy alkalommal azt kérdezte, kinek a szemével lát szemed, álmodban, mikor élve temeted el első szerelmed...? És ő halálából riadva nézett a saras plafonra.

*Bölcscsésé teszlek és megtanítlak téged az útra, a melyen járj;
szemeimmel tanácsollak téged. (Zsolt. 32,8)*

VII

Miért volt annyira égetően sürgető, hogy úgynevezett „lélettársi kapcsolatot” alakítson ki, megfelelő magyarázatok bizonnyal akadnának...; annyi szent, nem volt kéretlen, és nem jelentett menedéket, sem semmiféle támaszt az *az együttélés*. Minden reggel és minden este támasztani a fürdőszoba ajtófélfáját, a fogkrémes tubust nyomni a másik után..., a véce ülőkéjét lehajtani a másik előtt..., egyik oldalt élvezethez segíteni..., a másik oldalt nézni az országos esőt imitáló tapétát (nehezebb így fölfedezni a beázást – azzal is kezdeni kéne valamit), a csótányokat is ki kéne irtani a konyhából, mert a másik szerint nem mehetnek így tovább a dolgok. *A dolgok...*, ismétli meg a férfi magában, *nem mehetnek így tovább*. Mehetnek. Ettől aztán nem tart. Van valami pokolian vidámító számára ebben a másikkal való összezárttságban; hónapok múlva egy másik nő nevéen szólítja meg..., nem sokkal később megint téveszt. Ezek szerint mégiscsak véget vetne *ezeknek az időknek*, ha tényszerűen tudná, mik is ezek az idők, vagy az idők végezte...; mintha az idők végezetének nem, a maradásnak volna szelleme. Áll a tükrök előtt, mindent narancsszínű köd borít, és a szegényre való rászorítkozás..., szegényszemre; mindezzel hadakoznia kell a férfinak..., a nap közbeeső részéről nem is beszélve.

*Babilon leánya, te pusztulásra vált! Áldott legyen ki megfizet
néked gonoszságodért, a melylyel te fizettél nékünk! (Zsolt.
137,8)*

VIII

Nézzük a másikat, hol áll; legyen négy fal, mindenféle posztterekkel, mégiscsak pusztaságnak tűnik, szalmasárga mező, mélyén füvek, füvek hallgatagsága, szavak, kérdések, kimondatlanul. A halál torzóját látjuk, a föld színe, a levegőgegek, a tengerek szülöttjén a kés pengeélének derűjét, hogy már csak emlékképeket kísérelhetünk tekintetünkkel ezek közt a falak közt – egyik sem az, ami lehetett. Szamarak horkannak föl, halottaskocsik indulnak el, férfiak emelik meg kalapjukat, vakarják meg fejbőrüket, asszonyok énekelnek,

sírnak fájdalmukban..., a másik a tükör előtt szemfestékét igazítja, az örök készenlét imitációjába merülünk, hová érünk le így?, kérjük. A falak képei, a falak mondatai körülöttünk, aztán, már kint az utcán a rendfenntartók, a rendőrség, a hadsereg gépjárművei...; mindent, mit elfeledtünk, előttünk megint, hogy szeretnénk gyereket, merüljön föl újra a vágy!

Ne add meg Uram, a mit a gonosz kíván; rossz szándékát ne segítsd elő, mert felfuvalkodik! Szela. (Zsolt. 140,9)

IX

Elnehezíti, úgy érzi most a férfi, a régi vonzerő, ami az övé volt, kizárólagosan, az most már feszélyezi, mi több, legendának, mesének találja, tárgytalannak. Határérték, amitől van hová távolságot tartanunk. Azonban ez is mi...? Mint egy *utolsó, vad lelkesültsége a férfilétnek*, mondja magában. A mese, hogy ezáltal úgynevezett értékes élményekre tehetett szert, a kilengések súlya, súlyozása volna, celebrálni egy utazást az innen meg onnan hozott tárgyakkal, *megtörtén*, persze, még ugyan játszva, eljátszva az untalan vagy túl unottan megjátszottat, hogy nem történt, és nem is történik semmi, legalábbis semmi más, mint amitől fejevesztve menekült – ettől az aszott testű férfi *jelenétől*, aki, mikor is érkezhett volna jókor?, látta összehugyozva, hányva, lázban égvé, égett bőrrel, sebekből szenvedve, tudatát veszítve –

Ments ki engem minden álnokságomból; ne tégy engem bolondok csúfjává! (Zsolt. 39,9)

X

Ne feledjük..., kezd meséjének az aggkorától tartó férfi, hogy mi mindent tettünk életünk során..., hogy az időt kijátszva fölfoghassuk, mit tehetnénk..., hogy éberségre készítsük magunkat, elevenségre, a másikat, és dolgainkat illetően...; hogy meg tudunk undorodni magunktól, valahogy úgy, ahogy egy reggeli fénynyaláb megvilágította asztalunkat látjuk, rajta a tegnapi fekete éj nyomaival..., riadt, elhajló árnyak vagyunk ilyenkor, mi napra nap összegyűlt, takarva –

Ímé tenyérynívé tetted napjaimat, és az én életem te előtted, mint a semmi. Bizony merő hiábavalóság minden ember, akárhogyan áll is! Szela. (Zsolt. 39,6)

BORBÍRÓ BÍBORKA

Könyörgés a tévésző Úrhoz

Tudjuk, Uram, hogy te, aki palotádba zártad magad
a hegyek közé, amelyeket átvert imáink tartanak életben,
foteledben ülve más képernyőt nézel, és a szellemedre
felgyűlt zsírt nyakkendőddel szorítod. Magad helyett
angyalaidat küldöd utánunk, belső ablakainkra kereszt-
plakátokat ragasztanak. Gonosz Isteneket építesz, és ágyunk alá
rejtéd őket, hogy rád gondoljunk, mert alakodtól elszaladnak.
Mióta csarnokaidban nyugszol, kiszáradt előttünk a tányér,
és néped éhségében önmagát rágja. Kapcsold ki a tévét, Uram!
Nyisd ki újra kapuidat, adj enni a szeretetből, mert ürességünk
hamarosán ellened fordul! Híveid már egymásban keresik
meleged, és a gyerekek, akik fogannak, kenyeret és bort
követelnek nemsokára. Megmásszák majd a hegyeidet, aztán tégláról
tégla szétszedik mennyországod. Bort és kenyeret. Letépi
a zakód, és csontjaidról elkoszosodott húsodat harapják.
Véreddel nyelik minden falatod. Aztán felfalják az erdőt, a falvat,
a vizet, az állatot, az összes nyomot, amiben emléked lakik.
Ne kérj ilyen halált! Hagyd el azokat a kék fényeket,
amelyek szemeidet árasztják, és ragassz magadra új dicső glóriákat!

DARVASI LÁSZLÓ

A legvidámabb zsoltár,

ÉPPENSÉGGEL AZ ABBÁRA HANGOLVA

Ki tiltja meg, hogy szeressem,
az Ab
bát.
Hány őszidő rozsdája, hány tél hófúvása pergett el,
hány tavaszt és nyarat vitt zúzdába a végrehajtó, Milord,
míg annyi panaszt postáztam el neked?
Kiscseléded voltam a szóban, beszédben,
alkudozásban.
Kérlek szépen, add ide, legyen énnálam, én
birtokom legyen, én hadd feleljek érte, gondoljam
és ápolhassam, add már, sabadaba.
Kérlek.
Én. Az életem, és én.
Add most már mindazt, ami vagyok,
ami voltam és lehetnék,
és lehettem volna, mert jár nekem,
így szólt a fiatal hang.
A te impozáns Teremtésedből, Milord,
magamat kérem. Nem sok, de mind kell,
kerek egészben, illessen jog ezt
mind eltékoznom akár.
Nem megy?
Két munkás vakkezedből a semmi csorran csak,
a megfacsart ég ecetverejtéke?
Hát jó.
Őszintén szólva semmi kedvem kivenni a balhét,
akkor viszont legyen meg nekem az Ab
ba. Ha már azt, ami lennék, folyton folyvást
meglopod, árleszállítás, kiárusítás,
kiraksz a szemétdombra díszvers káposztának,
egy szélbohóc tökféjének, count down,
és elhagyatnak akkor m... dehogy hagynak el, ugyan.
Oda se jöttek.
Szülés közben téved el az egész bagázs.
Oké, mást mondok.
Nem pénz, pari

2022. december

pa fegyver, pina kel
 lene, nemszebbélet, vagy az
 infúzióval földíszített nyugdój,
 aranyezüst kanülökkel körbefutatott hímes mezők,
 egy bronz diszkoszvető főnővér, valami
 hazai édesség, magyar rropi, honderű koktél
 a nemzeti éden vegyeskereskedéséből,
 hanem az

Ab

ba.

Táncos lábú, kötetlen ifjúként is
 mennyire szerettem,
 sokkal jobban, mint a Boney M.-et,
 Mert az ember oly sokszor kedvel egy
 afféle slágerlistás pompomkórust,
 olyan túlnépszerűt, amelyre a tömeg,
 az úgynevezett plebsz is igazán és
 önfeledten bevadul,
 mint ahogy kedvelnek

az

em

berek, hogy is mondjam csak,
 Inni, inni, inni, inni, inni, inni,
 és lopni, és nassolni, torkoskodni,
 zsetonizét csörgetni,
 tőzsde!,
 kicsi, homorú hhhímtagokra rájární,
 félni, szorongani, pánikszobában heverészni,
 rettegni, rettegni, rettegni, de azért
 a hullaházba lopódzva mégis meglesni
 egy keményvonalas tüchtig tetemet,
 stopi, stopi, ne támadj föl,
 inkább gyászolnálak, kérlek.

Szeretek

gyá

szolni.

Nem én hulltam el.

Ó.

Abba.

Hadd hullajtsak sűrű, édesszőlő ízű könnyeket
 érted és utánad, kérlek, Abba.
 Szereti az élő az Abbát és kész.
 Az Abba nem hal meg, Abba.

Az Abbát a halottak is szeretik, Abba.
 Az egész halotti iparág odavan érte, Abba.
 A boncmester, a vak öltöztető,
 a nemzeti fényezésben megőszült sírásó,
 a seggében elefánt elemmel működő pap,
 a siratóasszonyok rettenetes kórusa, ahová castinggal vették
 föl Agnethához hasonlatos kishúgomat, a néma gyászolók,
 az örökségből kitagadott balszerencsések,
 a halott fotográfiáját fasínbe illesztő
 bicebóca képergetező,
 és Andy, Andy, Andy,
 Andy Warhol,
 Milord.
 Csak egy ideig, valameddig,
 míg seggbe nem rúgja a szárnyas idő,
 eltit
 kolja,
 letagadja, én is titkoltam, tagadtam,
 hogy nagyon is sz. Az Abbát. Retus. Nagyon sz.
 Kuss.
 Tartsd pórázon a kispolgárt, oké?
 Az az igazság, és tutira az, hogy
 a melódia bugimanje, a mumus, a
 slágereket ordító baszómanó
 itt fészkel bennünk,
 olyan életjáradéka van, hogy megáll az ész,
 gicstől mézes az orfikus ajakam,
 giccsben tapicskol a... a szívem,
 naná, a májam is,
 ragad a lelkem, mint a légyfogó papír,
 giccses a kisfaszom,
 a Szibériából visszaengedett plüsspuncikád,
 a ro-ro-rokonságóriástabló,
 de én most már bármikor táncolok veled Abbára,
 vagy Boney M.-re akár,
 de jöhet, sőt, jöjjön
 a War.
 Cool and The Gang,
 Gyerekek, b van,
 Celebrariton!
 Úgy értem, könnyes, táncos mulatság,
 csörgősipkás, aranyko-ko-kondomos polgárdiszkó,
 konfetti, lőgyakorlat és miseszívószál.

Hé, hahó, az országhangszóró torkából mindjárt
szólni kezd az élet slágere,
a himnuszok himnusza,
a zsoltárok zsoltára,
a
M
am
ma
mi
jjjaaaaa!

Milord, így.

Nem kell, ami vagyok, lehetnék, voltam, leszek,
kellene, de mégse. Kell,
nem kell, tartsd meg, játszáll vele,
mutogasd, öld meg, támaszd föl,
tanítsd szárnyalni fölkeresztelve,
az is buli.
Aki bújt, aki nem, hol vagy.
Éli, éli, lalala,
Milord.
Mézében táncoló királynő, te drága.
Úgyhogy csak nyomjad ide az Abbát, csináld.
És akkor, mint a betévedt pingvinek,
át fogjuk táncolni,
nem viccelek,
áttáncoljuk még a legvidámabb tamburmajorral
érkező végítéletet is.

Milord.

Ára: 600 Ft

Előfizetőknek: 500 Ft

Eredet és parafrázis
A Zsoltárok könyvének aktualitása

Borbíró Bíborka
Borsodi L. László
Darvasi László
Gergely Ágnes
Lackfi János
Lapis József
Miklya Zsolt
Petőcz András
Sánta Miriám
Anne Sexton
Solymosi Bálint
Terék Anna
Tőzsér Árpád
Vajsenbek Péter
Veszprémi Szilveszter
versei

Beszélgetés Lackfi Jánossal és Vörös Istvánnal

Móser Zoltán
Rugási Gyula
Szlukovényi Katalin
Varga Anikó
tanulmánya

Diákmelléklet: Szénási Zoltán tanulmánya
Babits zsoltár-verseiről

